

תוכן החוברת

מלחמת תרבות

36 דן מלר - התרפסות המזמינה השתלטות

38 צופיה מלר

על שלושה פשעי התנועה הקיבוצית

41 שוניה בן-דור

הקיבוץ (היהדות החופשית בישראל)

קהילה

43 שרוין וויין - בית כנסת של חילונים

45 דוד בירון - החילוני מחפש משמעות

46 חנה סמילן - הומניזם מסביב לעולם

ספרים

47 יוסי זיו - דת ומוסר

48 זאב כץ - משפינוזה עד עמוס עוז

2 העורך - עובדות כמבחן להצלחה

חינוך

3 ראיון עם שולמית אלרני

השלום יביא להתפרצות
העימות בין חילוניים לדתיים

6 יעקב מלכין

"מהפכה חילונית" בחינוך הממלכתי

8 שאלות לעליזה שנהר

אפשר ללמד יהדות בשמחה גדולה

9 רב שיח של אנשי חינוך

לקחת בחזרה את הבעלות על לימודי היהדות

13 שלומית קדם - הכבוד האבוד של התנ"ך

אלוהים ואמונה

15 אברהם וולפנזון

המחקר המדעי וסיפורי "בראשית"

19 סאלם ג'ובראן

הפן הסובלני של האיסלאם

22 אוריאל טל

אלברט איינשטיין נגד הקנאות הלאומית והדתית

23 עזרא אוריון - אתיאזם יוצר

25 יעקב מלכין - אלוהים כגיבור ספרותי

חגים

31 ראובן גרבר - סולמו של יעקב

34 אריה בן גוריון - אני מאמין יהודי חילוני

35 יום הכיפורים ומשמעותו ליהודי החילוני

עורך: יעקב מלכין עורך ומביא לדפוס: אורי בן צבי ד'וקנאות: פיליס פזנר-מלכין

המערכת: רח' התיבונים 14, ירושלים. טל. 02-634526

כתב עת זה נערך והופק ע"י מתנדבים, ומומן מתרומות פרטיות.

בפעילותיה ובעבודתה החינוכית, נתמכת תחיליה ע"י הקרן החדשה לישראל, הגיונט, קרן יד הנדיב ומשרד הקליטה

עובדות כמבחן להצלחה

קורסים וכנסים

מטעם המכון ליהדות חופשית

הקורסים מוכרים ע"י משרד החינוך לצורכי נמול השתלמות

ירושלים

"מיהו אלוהים?"

בחינת דמותו ודימויו של אלוהים כמכלול ההגות היהודית. בין המרצים: השופט חיים כהן, פרופ. יעקב מלכין, ד"ר אברהם וולפנטון, הרב מאיה ליבוביץ ואחרים. סידרה בת 10 מפגשים מועד פתיחה: 11.10.94

"אדם ואלוהים במקרא"

עם פרופ. יעקב מלכין. סידרה של 12 מפגשים מועד פתיחה: 2.10.94.

"הרעיון המשיחי ביהדות"

תיאור התפתחותו של הרעיון המשיחי עם ד"ר יורם יעקבסון מאוני' תל אביב. 10 מפגשים מועד פתיחה: 12.10.94

"JUDAISM & HUMANISM"

המחשבה ההומניסטית משפיעה עד ימינו עם ד"ר זאב כץ. סידרה בת 10 הרצאות לדוברי אנגלית מועד פתיחה: נובמבר 94

תל אביב

"במה מאמין היהודי החופשי?"

הרצאות ודיונים על אמונתו של היהודי החופשי הנושאים שיעולו. חינוך ליהדות, נישואים חופשיים, יציאה לשאלה, חגי ישראל, זרמים ביהדות, מיהו יהודי ע"פ החוק ועוד. סידרה בת 10 מפגשים מועד פתיחה: נובמבר 94

"מיהו אלוהים?"

סידרה בת 8 מפגשים מנובמבר 95

חיפה

"דת משה והאיסלם - מגע בין שתי דתות"

מצוות האיסלם, מיסטיקה והלכה, הוגי דעות, קיצוניות דתית. עם אהרון גבע. 10 מפגשים מאוקטובר 94

לפרטים והרשמה נא לפנות אל בן ציון הוכשטדט, טל. 04-388767 או לת.ד. 6439 חיפה.

כנס סוכות

כנס ארצי בשבת, 8.10.94, במועדון "צוותא" בתל אביב. יוקדש לנושא: "במה מאמין היהודי החופשי?"

עולים

9 סמינרים למרצים עולים בנהריה, נצרת עלית, חיפה, נתניה, תל אביב, הרובות, אשדוד, ירושלים ובאר שבע.

שנה"ל תשנ"ה תפתח ב-7.8.94. במקביל ממשיך לפעול פרויקט המרצים. עשרות הרצאות בחודש במיגוון רחב של נושאי יהדות, במרכזי עולים, מת"נסים, אולפנים ומועדוני תרבות.

לכת בתוכניות לימודי היהדות, בהרכב ובהכשרת המורים ליהדות כלהלן:

- להכניס מקצועות בינתחומיים למערכות הלימוד בבתי הספר כדי לקרב את התלמידים להגות היהדות החופשית שהיא מורשתם התרבותית חילונית. באופן כזה יש סיכוי שתופחת תחושת הניכור שמאפיינת את הלומדים כיום את מקצועות היהדות (תנ"ך, תושבי"ע, הסטוריה ומחשבת עם ישראל, ספרות).

- לדאוג להשגת מימון למחקר ולעידוד יצירת תוכניות לימוד ושיפור ושכלול אמצעי הלימוד, כגון: הכנת סרטי וידיאו, תוכניות מחשב וספרי לימוד בתרבות ובמחשבת היהדות החופשית. אלה ישמשו מורים בבתי ספר ויופצו בקרב מדריכים בתנועות נוער.

- להשביע על משרד החינוך ליישום תוכניות הוראה וחינוך לפלורליזם ולהומניזם ביהדות ושילובן בתוכניות הלימוד הקיימות בבתי הספר.

- להפעיל מוסדות השכלה והשתלמות בנושאי היהדות החופשית שיהיו מיועדים למורים להורים, מורים ולכל המעוניינים. במסגרות אלה נעודד פעילות הורים לנצל את זכותם לקבוע 25 אחוז מתוכן הלימודים הנלמדים בבתי הספר של ילדיהם.

ברור לנו שהשגת היעדים שהובאו כאן כרוכה בפעילות ממושכת ושיטתית במישורים שונים. אנו קוראים לפעילי התנועה ואוהדיה, חברי ההנהלה ועובדיה, נציגי התנועה בגופים הקואליציוניים השונים, לחוות דעתם בנושאים כגון: במה יש למקד את מאמצינו בעתיד הקרוב? כיצד ניתן להתמודד ביתר הצלחה בתחום שיחרור החינוך מההשפעה הדתית על לימודי היהדות? כיצד ניתן להביא לשוויון בהקצאת משאבים ממלכתיים לפיתוח והפצת המחשבה החילונית על כל גוניה במסגרת מכללות, בתי-אולפנה, בתי ספר ובתי-תרבות קהילתיים? אם יש למי מכם, הקוראים, רעיונות, הצעות והתייחסות מכל סוג שהוא נרצה לדעת עליהם.

הגליון השלישי של רבעון "יהדות חופשית" ייצא לאור עם ראשיתה של שנה חדשה, שנת תשנ"ה. זאת הזדמנות הולמת לבדוק ולבחון את השגיה של "תחיליה" ולהגדיר מחדש יעדים לפעילות בעתיד הקרוב והרחוק.

מתוך הכרה כי לרוב החילוני אשר חי בישראל יש זכות לבחור לעצמו את אורח חייו האישיים והקהילתיים במחזור השנה והחיים, הצבנו לעצמנו יעד של מאבק נגד תופעת הכפייה הדתית בישראל. שווה חשיבות למטרה זו הוא האתגר שלקחנו על עצמנו לפיתוח מסגרות ותכני לימוד של התרבות היהודית החופשית בבתי הספר הממלכתיים.

המאבק נגד הכפייה הדתית מקפל בחובו התמודדות עם סוגיות שיש להן נגיעה ברווחתו הרוחנית-תרבותית של האדם החילוני, כגון: מעמד האישה, זכויות הפרט, נישואין אזרחיים, קבורה אזרחית, תחבורה צבורית בשבת ופתיחת מוקדי בידור בלילות שבת, הקמת בתי תרבות חילוניים, השוואת מעמדם של רבנים ומנהיגי קהילה יהודיים מכל זרמי היהדות לרבנים האורתודוקסים.

יש לקוות שהשגינו בנושאים אלה יקרבו אותנו, בעתיד היותר רחוק, למטרת העל הנכספת: הפרדת המדינה מהדת. בעתיד הקרוב יותר, מוטלת עלינו החובה לפעול בכל דרך אפשרית לשחרור טבעת החנק של המימסד הדתי כמעט בכל אחד מתחומי חייו כאן. דרך אחת לעשות כן היא באמצעות הקמת שדולה פוליטית בכנסת שתבוא במגע ישיר והדוק עם כל נבחרי הצבור, שקרובים בדיעותיהם למטרות הייסוד של תחיליה, ולחתור להעמקת מחוייבותם הרעיונית לבורהיהם. מבחינה מעשית, קשר כזה עשוי להביא לקבלת משאבים ומימון ממשלתי שכה חיוניים למימוש מטרותינו. במקביל, צריכה תחיליה לעודד הקמת חוגים לפעולה חוץ-פרלמנטרית שיחתרו להכנסת שינויים במישור המוניציפלי. ההתמקדות בבעיות המיוחדות של כל ישוב תהיה במוקד עניינם והם יפעלו וינסו להשפיע על חברי מועצות הערים שותפים לקוויה העיקריים של תחיליה. בתחום החינוך שוקדת תחיליה במספר ערוצי פעולה. כדי לעצור את תהליך השתלטות הדת על החינוך החילוני, תובעת התנועה להכניס שינויים מרחיקי

העורך

השלום יביא להתפרצות העימות בין חילוניים לדתיים

ראיון עם שולמית אלוני - שרת התרבות המדע והתקשורת

האם יש לך הרגשה שהתקדמנו במאבק נגד כפייה דתית או נסוגנו?

הציבור נעשה יותר חילוני. חיי התרבות ברשויות המקומיות נהיו פתוחים יותר. הציבור החילוני מרגיש אופטימי כי במקומות שבו הוא חי ישנה עשייה תרבותית והדת אינה מפריעה. אבל אם אני מסתכלת על התמונה כולה, אני לא יכולה להיות אופטימית.

מבחינת החקיקה אנחנו לא במצב טוב מפני שכל שינוי בשלטון עלול להביא לאכיפת חוקים לא רצויים. קחו לדוגמה את ירושלים. בזמן השלטון הקודם, כשמרצ היתה שותפה פעילה, קיבלה העיר פנים יותר חילוניות, בחלקים מסויימים שלה פתחו פאבים, מועדונים. לא סגרו רחובות, ונעשו דברים שנתנו הרגשה שהעיר מתחילה להיות קצת מודרנית. עכשיו, לאחר הבחירות, לאור השינוי בהרכב הקואליציה העירונית, ישנה סכנה שישונו התקנות והחוקים וההישגים שהיו יתגמדו מאוד.

אני חושבת שהקיטוב בין חילוניים לדתיים נהיה הרבה יותר גדול. אם בזמנו הציבור הדתי, וביחוד החרדי, חי לעצמו ולא התערב בחיים הציבוריים הכלליים, היום הוא נעשה הרבה יותר דומיננטי והרבה יותר תובעני. הפטור המאסיבי שהם קיבלו משרות בצבא, הכספים שהוזרמו מ-1984, נותנים הסבר לנסיגות החוזרים ונשנים של כפייה דתית.

מדוע מקופח החילוני?

האם נערץ אי פעם סקר שבדק מה היחס בין השקעה באזרח דתי להשקעה באזרח חילוני מבחינת משאבי המדינה?

אני לא יודעת אם נעשה סקר כזה ויש לי ספק באם מספרים שנמסרים בסקרים כאלה יכולים להיות אמיתיים. אבל קל להמחיש את ההבדל בתחום החינוך. עד שנת 1994 תלמידי כיתות א-ג בבתי הספר הממלכתיים חזרו הביתה בין השעות 11:30-11:45, בעוד לתלמידים בבתי הספר של החינוך הדתי והעצמאי היה תקציב ליום לימודים ארוך, כולל ארוחות והסעה חינוכית. ברור שזה משך

שולמית אלוני היא דמות יוצאת דופן בפוליטיקה הישראלית. אשה נחרצת, נחושה, דעתנית, לוחמת עתירת קרבות המככבת על הבמה הציבורית כבר חצי יובל שנים. אלוני שייכת לזן נדיר של פוליטיקאים שאומרים את מה שעם ליבם. כרטיס הביקור שלה כולל העלאת שורה של נושאים על סדר היום הציבורי - מאבק למען זכויות אזרח, להפרדת הדת מהמדינה, לשוויון הזדמנויות לנשים, נגד כפייה דתית לסוגיה. תרומתה בתחום החקיקה ויצירת מודעות בכל אחד מנושאים אלה היא מכרעת.

אלוני שימשה כשרת חינוך רק זמן קצר. תקופת כהונתה אופיינית בטלטלה במשרד שמרני זה, שגרמה לסערות בלתי פוסקות, לפרובוקציות מכוונות ולהשמצות - שהביאו לבסוף לעזיבתה.

למשך פרק זמן קצר זה, הצליחה למקד, לראשונה מזה שנים רבות, את תשומת הלב הציבורית לשאלות מאוד לא מקובלות בפוליטיקה הישראלית - טיבו ותכניו של החינוך הניתן בביה"ס הממלכתי, זהותו של היהודי החילוני, הבוחר לעצב לעצמו אורח חיים חופשי, משוחרר מכבליה של הפטרונות הרבנית.

זו הסיבה האמיתית ליעליוסו חסר התקדים ולמאבק הבוטה והאלים שנוהל נגדה. אלוני ניסתה להפקיע את היהדות מהמונופול הדתי, ושילמה על כך ביקור. נראה שהחברה הישראלית עדיין אינה בשלה לקליטת מסר הקורא תגר על השתלטות האורתודוקסית ומבקש לטעת במקומה פרשנות חופשית של היהדות.

עורכי "יהדות חופשית" נפגשו עם הנבי אלוני ובקשו ממנה לעשות, עם פרוס השנה החדשה, את מאזן הישגיה וכשלונותיה של היהדות החופשית.

„אני הדמוקרטיה!“
„נעים מאד. אני המחיר שלך!“

אנשים הנמצאים במצוקה והגדיל מאד את מערכת החינוך הדתית.
יש כאן חוסר שוויון בוטה. מדוע המפלגות החילונית לא פועלות, באמצעות ועדת החינוך בכנסת, כדי לשנות מצב זה?

הן יכולות אם הן רוצות. זכור לכם שבין 1984 ל-1990 היתה ממשלת אחדות לאומית. מפלגות הליכוד והעבודה יכלו יחד, אם היו רוצות, לבטל את האפליות, והסייגים, וההטבות למיניהן, כולל כל מיני הקלות בחוקים רבים שהם כפייתיים בעליל. הם לא עשו את זה ולא רצו לעשות את זה מפני שלמרות שזו היתה ממשלת אחדות לאומית כל אחת מהן חיצרה אחר הציבור החרדי והרעיפה עליו שפע. המון כספים הוזרמו לדתיים. אנשים שהיו עניים מרודים נכנסו לחיים הפוליטיים ונעשו בעלי דירות ובעלי נכסים ובעלי הון רב. סכומים גדולים במיוחד הושקעו כדי לקנות את נשמתה של ש"ס.

רבין מרשה לעצמו למכור לש"ס את כל מה שאנחנו מאמינים בו, מפני שהשדולה החילונית שותקת.

המשפטים הפליליים המתנהלים נגד אישים שונים במפלגה זו הם תוצאה ישירה של אותם ימים.

אבל המצב השתנה בשנתיים האחרונות ויש לנו יותר כוח לעשות שינויים. במידה שזכור לנו ועדת החינוך של הכנסת לא דנה ולו פעם אחת בבעיית הדתיזציה של החינוך החילוני.

אני הייתי שרת חינוך וניסיתי להחזיר עטרה ליושנה ובשל כך נאלצתי לעזוב את משרד החינוך. מה שקרה בתקופת המר, ולדאבוני גם בתקופתו של יצחק נבון, היה שמצד אחד קיצצו שעות שהסכים להוסיף שעות של דת קיבל תוספת שעות. זו היתה דרך להחזיר פנימה את כל הריטוריקה האורתודוקסית. יותר מזה, שלחו לשם מורים לא מוסמכים - בוגרי ישיבות או בחורות שאינן מורות מוסמכות - כדי שילמדו את מה שנקרא יהדות. התוצאה היתה לימוד לא מבוקר שכלל סילופי טקסטים והיה למעשה הטפה דתית. כשבאתי למשרד החינוך חשבתי שאלה דברים שיש לשנותם והתחלתי בשינוי. זה לא מקרה, למשל, שהמחלקות למקרא, לתלמוד ולמחשבת ישראל

באוניברסיטאות הלכו והצטמקו מאוד למרות שפעם היו הגדולות ביותר. זה קרה משום שמוקדי הכובד הועברו לישיבות, ומה שהיה נכס ציבורי גדול - לימודי המקרא - נהיה מאקס ספרותי לאומי תרבותי לאקט דתי.

רבין עושה הכל כדי לרצות את החרדים

בזמנו הצענו להקים במשרד החינוך אגף לחינוך חילוני, ואת העלית את ההצעה בכנסת. האם אינך חושבת שעתה, משנשתנו הנסיבות, יש להעלותה מחדש?

אני חושבת שיש מקום לעשות רוזייה בכל נושא החינוך. יש חינוך שהוא בעליל דתי ואי אפשר להתערב בו. ההצעה היתה להקים מועצה מיוחדת לחינוך הכללי שתפעל לחיזוק יסודות החינוך ההומניסטי. רציתי ללכת בדרך זו אבל ממשלת רבין עושה הכל כדי לרצות החרדים, רוקדת "מה יפית" לפני ש"ס ומגלה חוסר רגישות מוחלט.

לא רק שלא פועלים לשינוי הסטאטוס קוו אלא מרחיבים את הסמכויות ומוסיפים לתקציבים של מוסדות הדת.

אתן לכם דוגמא מתחום הקבורה. אין שום סיבה שנושא זה יהיה מסור בידי הדתיים בלבד, כלומר משרד הדתות וחברת קדישא. הפקודה קובעת שראש הרשות יקבע מקום וידאג לביצוע הסידורים הכרוכים בקבורה. למרות זאת, ולמרות החלטת בג"צ בעניין, כל הפניות למינהל מקרקעי ישראל - שמאז ותמיד היה נתון בידיים חילוניות - נתקלו במחסום עצום. מדוע? משום שבהסכמים הוחלט שזה שייך לדתיים. עכשיו, עם העלייה הרוסית אנו עדים ליותר ויותר מקרים שמפרידים בני משפחה, שפוסלים נשים וגברים מלהקבר בקבר ישראל, ושולחים אותם לבתי קברות של כנסיות.

האם את מודעת לחוסר איזון הקיים ברדיו ובטלביזיה, בשידורים שעניינם חגי ישראל? מדוע אין גוף שיבדוק מה חלקה של המסורת החילונית בעיצובו של החג?

זה תחום נוסף בו בולטת השתלטות הדתית. מסרו את נושא מורשת ישראל למחלקת הדת וממונים מטעם המפד"ל עושים תוכניות שהן הכי משעממות בעולם. בפסח עוסקים בקניידלאך ובמצות ואין שום דיון רציני על נושאים כמו חרות או אביב.

אני חושבת שלא מטעמים של חילוני/דתי אלא מטעמים של תחרות בין הערוצים וטעמים של מעניין או לא מעניין, לא תהיה ברירה והיו חייבים

לשנות ולהשתנות. הם בעצמם יודעים שהתוכניות שלהם לא מעניינות את הציבור.

דרושה שדולה חילונית בכנסת האם את תומכת בהקמת שדולה בין-מפלגתית חילונית שתפעל בכנסת לחילוניזציה של שידורי חג, של תוכניות לימוד וכדומה?

שדולה כזאת נחוצה מאוד. רבין מרשה לעצמו למכור לש"ס את כל מה שאנחנו מאמינים בו ולוחמים עליו מפני שהשדולה החילונית לא משמיעה את קולה. אילו הציבור החילוני היה נותן יותר גיבוי בדברים האלה ולא רק סומך על תריסר חברי הכנסת שיש לנו, אני חושבת שאפשר היה לעשות יותר.

הקיטוב בין חילוניים לדתיים הולך וגדל. בעבר הציבור הדתי, וכיחוד החרדי, חי לעצמו ולא התערב בחיים הציבוריים. היום הוא נעשה הרבה יותר תובעני.

לפני זמן לא רב הצעת הצעה מהפכנית האומרת שיש לקבוע שבכל שכונה יוקם בית תרבות כשם שמוקם בית כנסת.

בכל ישוב חדש צריך שיהיה בית תרבות, בדיוק כשם שיש בית כנסת ומיקווה לאנשים שדורשים זאת. בתי תרבות הם בתי הכנסת שלנו. בינתיים אני היחידה שמדברת על כך. לא שמעתי תגובה של מישהו בציבור - כל הסופרים, כל האמנים וכל אלה שיודעים יפה מאוד להתארגן, לא השמיעו קול בנושא. הצעתי זאת לממשלה ואני מתכוונת לחזור ולהעלות זאת בדיון הקרוב על התקציב.

לאחרונה פסק בג"צ שיש להקצות לרפורמים ולקונסרבטיבים אותם המשאבים ללימודי יהדות כמו לאורתודוקסים. נוצר כאן מצב מוזר, מצד אחד המיעוט הדתי, בהוראת בג"צ, יקבל את כל המשאבים ממשרד הדתות, בעוד שלרוב החילוני אין למי לפנות.

אני דורשת לתת במקביל אותו תקציב למשרד האומנויות. אבל כשאני אומרת את זה וחוזרת ודורשת, אני זקוקה לגיבוי של הציבור. הרושם הוא שהציבור החילוני היום לא מתעניין, הוא אדיש. לכן מתאפשרת חקיקה דתית ולכן ההקצבות לדתיים גדלות מיום ליום.

רוב הציבור איתנו את מדברת כל הזמן על אדישות הציבור החילוני. אולי צריך להכיר בעובדה

שאנחנו מיעוט, ומשום כך יש רק מעטים שקונים את הרעיון של נישואים אזרחיים או מוכנים להרתם למאבק למען בתי קברות חילוניים?

אנחנו לא מיעוט. נכון שאין אנשים רבים בעלי השקפת עולם הומניסטית ברורה, הרואים את האדם האוטונומי במרכז החברה. אבל מאידך אנחנו נמנים על אותו ציבור המאמין בהומניזם, ומשמשים כאבן שואבת לרוב הגדול הזקוק לנו. ביום כפור - הרוב הולך לבית הכנסת; ביום שבת הרוב הולך או נוסע לשפת הים; בשבת אחרי-הצהרים הולכים רבים לכדורגל. עובדה היא שהמפלגות הדתיות לא מעיזות לפגוע במשחקים בשבת.

רוב הציבור נוקק לתרבות החילונית, הוא מסתדר עם האמונות והאמונות התפלגות ונהנה גם מזה וגם מזה. המערכות והמסגרות של הציבור הדתי-אורתודוקסי לא מסוגלות לתת לו סיפוק. בארון הספרים של הישיבות אין ביאליק ולא עגנון, שלא לדבר על א.ב. יהושע, עמוס עוז או יהושע קטן.

זהו משגה חמור להביא מורה אורתודוקסי לבית ספר חילוני, משום שזה שיעור לשטיפת מוח ולהחזרה בתשובה, שיוצר קרע בין בית הספר לבית.

לרוב הציבור שהולך ביום כיפור לבית כנסת יש ארון ספרים עברי. ארון הספרים שלנו הוא ארון הספרים של רוב הציבור בארץ. אין עוד מדינה בה הולכים רבים כל כך לתיאטרון ולקונצרטים. אנחנו בפירוש לא מיעוט. רוב הציבור הוא איתנו וזקוק לדברים שיש לנו לומר ולתת.

אין סיכוי לנישואים אזרחיים בהווה

האם יש סיכוי להנהגת נישואין אזרחיים בעתיד הנראה לעין? אפילו לפי החלכה, במקום שאין קידושין, אין גיטין ואין איסורי כוהנות וגרושה ואין עגונה ואין חליצה ואין ממזרות. כל הקישוקוש שזה יפגל את העם לשניים משמש לצרכי מליצה ומשרת את שלטון הכפייה הדתית. הגשתי בכנסת כבר חמש פעמים הצעות חוק להנהגת נישואין אזרחיים. היו שלושים ושמונה עד ארבעים תומכים מקסימום. היום אין לכך סיכוי.

ועשר שנים קדימה!

אצל רוב הציבור יש תחושת תסכול קשה, אבל אל תשכחו שהציבור

הישראלי לא מכיר דבר אחר. אצלנו חושבים שזה נורמלי שכותבים לאום יהודי או שתעודת רווקות, שבכל מקום אחר ניתנת ע"י משרד הפנים, אתה יכול לקבל רק אצל הרב.

אני לא יודעת מה יהיה. ברגע שיהיה שלום יתפרצו מליון דברים: המיעוט הערבי, ענייני נשים, עניינים של לידות והפלגות. יהיו פה הרבה מאוד בעיות. ההסתגלות שאני עדה לה בקרב הציבור שהלך איתי דרך ארוכה למען השינויים בעניינים אלה, הסתגלות שכרוכה עם רציונליות של קבלת הכפייה הדתית, לא מעוררת בי אופטימיות יתרה. אלא אם כן אנחנו נתעשת ונתחיל לפעול.

אחת החולשות הפוליטיות שלנו נובעת ממיעוט הנשים במוסדות הנבחרים. האם את בעד חוקי העדפה חיובית לנשים למוסדות הנתמכים ע"י הממשלה?

אני בעד נשים בכל דבר. העדפת נשים מעוגנת בחוק עוד מהכנסת הקודמת. ישנה בעייה אחת והיא בעיית שריון וייצוג בכנסת. על זה יש חילוקי דעות. ראשית, מפני שאם תושיב אשה מתוקף שריון - תפחית מערכה. שנית, מה באשר לנבחרת לא טובה? האם גם לה מגיע שריון? צריך פשוט לאתר את הנשים הנכונות. אתן לכם דוגמא. בשנה שעברה הפגינו נשים בעת חלוקת פרס ישראל, מדוע אף אשה לא קיבלה פרס ישראל? כשרה הממונה פעלתי לכך שבכל הוועדות הממליצות והבחרות את מקבלי הפרס תהיינה נשים. אבל מסתבר שציבור הנשים שהפגין לא טרח להמליץ על נשים. ארגוני נשים וארגונים אחרים שמאמינים בזכויות האדם ושיוון צריכים להיות ערים ולחשוף את הנשים הללו ובכך יתוקן העניין.

מדוע בורח החילוני מהתנ"ך?

את בין היחידים 'המעזים' להביא דוגמאות ודימויים הלוקחים מן התנ"ך ולעשות בהם שימוש בשפת היום-יום, ושילמת על כך מחיר יקר מאוד. מדוע לדעתך איבד הצעיר החילוני את הקשר והזיקה למקרא?

לדעתי שיעור במקרא יכול להיות השיעור הכי מעניין כמו ששיעור היסטוריה יכול להיות מעניין ומרתק. תלוי מיהו המורה. אתם יודעים אין מורים יכולים להרוג ספרות ואיך יכולים להפוך תלמידים לאוהבי שירה בספרות. השבר הגדול חל כאשר מורים החלו מפחדים להכניס את ביקורת המקרא, להתייחס לטקסט כאל סיפור, להפעיל דמיון ולהשתמש בראש. כשאני למדתי את איוב, למדתי את הסיפור יחד עם

פרומיתאיאוס הכבול ופילוסופיה. היום כשאני שואלת תלמידים, הם לא מכירים את איוב, ולא יודעים מיהו פרומיתאיאוס. בזמן שהייתי במשרד החינוך ניסיתי לאורר את החומר וחלק מהמורים נשמו לרווחה, אבל לוקח זמן עד שזה יורד מלמעלה למטה. הצעתי לתת מילגות לחוג לתנ"ך באוניברסיטה, כדי למלא מחדש את החוגים שם. הצהרתי בכל הזדמנות כי זה משגה חמור להביא מורה אורתודוקסי לבית ספר חילוני, משום שזהו שיעור לשטיפת מוח ולהחזרה בתשובה שיוצר קרע בין בית הספר לבית. ניסיתי לעודד בכל דרך לימודי מקרא, תלמוד ומחשבת ישראל.

שרת האמנות והמדע מבטיחה מימון לימודי יהדות באמצעות יצירות אמנות

בשיחה בין הנהלת המכון ליהדות חופשית לבין שרת האומנויות והמדע הוסבר העיוות הקיים בלימודי היהדות המתעלמים מהכרת כיטוייה ויצירותיה האמנותיים של התרבות היהודית. בגלל מסורת קשוחה של לימודי היהדות אין מקום בתוכניות הלימוד של בית הספר ללימודי תולדות האמנות והספרות היהודית בעידן התנ"כי, ההלניסטי, בימי הביניים, ברנסאנס, בתקופת ההשכלה ובימינו.

לימודי הספרות היהודית מוגבלים ללימודי הספרות בשפה העברית תוך התעלמות עיקבית וחסרת פשר מהספרות היהודית בכל השפות שיהודים יצרו בהן. באותה מידה לוקים לימודי היהדות בהתעלמות מיצירות אמנות פלסטיות על נושאים יהודיים כגון- תאורי הפסלים והארכיטקטורה בתנ"ך, הפסיפסים מהעידן ההלניסטי בבתי הכנסת, במגילות מימי הביניים וברנסאנס, הציורים והפסלים היהודיים בעידן החדש בארצות המערב ובישראל.

'יוצרים יהודים' מוגדרים לצורך זה לא רק בגלל מוצאם היהודי אלא כיוון שיהודיותם השפיעה על יצירתם ו/או שיצירתם השפיעה על התרבות היהודית. יצירת תוכניות לימוד בתחומי נושאים אלה דורשת מאמץ ומשאבים רבים. עיבודן כיחידות לימוד ומערכי שיעור לדוגמא, השתלמויות מורים אשר יכשירו את לומדיהם להעשיר את שעוריהם בפרק לימוד מתוך הספרות היהודית העולמית, מהאמנות הפלסטית, מהתיאטרון והקולנוע על נושאים יהודיים - כל אלה עשויים לתרום תרומה מכרעת לשינוי פני לימודי היהדות בבית הספר החילוני.

מהפכה "חילונית" בחינוך הממלכתי

יעקב מלכין

כיצד ייושמו המלצות דו"ח שנהר לחינוך יהודי חילוני?

המלצות "דו"ח שנהר" לתיקון לימודי היהדות בחינוך הממלכתי מתעלמות משום מה מהמגזר הדתי-ממלכתי ומהמגזר ה"עצמאי" הממומן על ידי כל משלמי המיסים לפחות כמו המגזר הממלכתי. עובדה מצערת זו משאירה את החינוך הדתי בישראל מחוץ לשדה הראייה והבדיקה של ועדה זו, ומגדיל את הפער הבלתי מגושר בין שני סוגי החינוך הממלכתי המתקצבים ומונחים על ידי מדינת ישראל.

אחרי שלוש שנות התלבטות בניסוח והשמטות רבות, הופיע בראשית אוגוסט 1994 הדו"ח המיוחל. אחד מיתרונותיו הוא בעצם פרסומו, וכך בהתחייבות שר החינוך והתרבות להתחיל ביישומו מהר ככל שאפשר.

הגדרה חדשה של היהדות

בפרק המלצות לוקה הדו"ח בכך שאינו מביא דוגמאות לתוכניות ופרקי לימוד שיגשימו את העקרונות המוצעים על ידה. לכאורה קל לבצע המלצות שילוב "לימודי היסטוריה של עם ישראל עם הסטוריה כללית" אך כיצד "תבטחנה תוכניות הלימודים החדשות את חשיפתו של התלמיד למיגוון העשיר של התרבות והמורשת היהודית על גווניה" כפי שממליצה הועדה? במישור העקרוני יש כאן הסכמה עם העיקר החשוב שקבע מרדכי קפלן בספר המפתח שלו להגדרתה מחדש של היהדות: היהדות היא תרבות העם, לא דתו. מכאן שלמודי היהדות הם לימודי תרבותו של העם היהודי.

במישור המעשי מטיל הדו"ח את משימת תרגום המלצותיו למתכנני התוכניות הבינתחומיות, למחדשי פני מקצועות לימוד היהדות בבית הספר על כל רמותיו, ונראה לי כי הצעדים הראשונים שייעשו בתחום זה חייבים להעשות לפי הצעתו של ח.ג. ביאליק.

אנתולוגיות פוסט-תנ"כיות

יש ליצור אנתולוגיות פוסט-תנ"כיות של יצירות וקטעי יצירות המייצגים עידנים וסוגיות בתולדות התרבות היהודית. יצירתם תסייע להתמודדות עם משימות

היישום העיקריות המפורטות בדו"ח: יצירת תוכניות לימוד בינתחומיות, עריכת השתלמויות מורים להוראתם, הכנת הצעות שילוב בין לימודים דיסציפלינריים ואינטר-דיסציפלינריים, הכנת תוכניות לשילוב לימודי יהדות בלימודים הומניסטיים כלליים.

לשם כך דרושים מיידית תקציבים ועורכים ליצירת אנתולוגיות אלה, אשר עשויות להיות בסיס לתכנון יחידות לימוד שונות. מכשיר מעשי זה, חיוני למורה ולתלמיד ללמידה בכל מיגוון שיטות הלימוד: חברותות הקוראות קריאה אקטיבית בטקסטים, לימודי כיתה לה מדרווחות החברותות, עבודה עצמית של תלמיד או צוות תלמידים, ימי עיון של נוער שוחר יהדות, שעור פרונטלי המסתמך על עיון הלומדים בטקסטים נבחרים.

התוודעות לתרבות יהדות המערב במאה ה-20

יש ליצור אנתולוגיות אשר תשמנה בסיס ליצירת תוכניות בינתחומיות להתוודעות עם מוקדי התרבות היהודית במאה העשרים באירופה ובאמריקה. רוב התלמידים והמורים הישראליים אינם מכירים תרבויות אלה משום שתוכניות הלימוד מתעלמות מהן. הדבר גורם לעיוותים מסוכנים, כגון: לימודי שואה כלימודי השמדה פיסית, ללא מודעות לתרבות שהושמדה. לימודי תפילות ומנהגים דתיים יהודיים, תוך התעלמות מנוסחי רוב היהדות הדתית - הרפורמית והקונסרבטיבית, המהווים רוב בעם היהודי.

המטען החיובי של היהדות החופשית

ועדת שנהר מצהירה על עקרונות שכל יהודי חופשי והומניסטי יכול לאמץ ללא ערעור להלן עיקרם.

* "בצד הצורך לפתוח בפני התלמידים את המקורות המגוונים של התרבות היהודית, יש להדגיש את היות היהדות החילונית או החופשית, בעלות זהות יהודית ומטען ערכי חיובי, הצומחת מתוך ההווה היהודית, המודרנית ולא רק העתיקה, והממזגת ערכים מתרבות ישראל ומתרבות העמים".

* מקצועות היהדות ילמדו כמקצועות הומניסטיים, מחילי תרבות וערכים, מעניקי כלים לבניית השקפת עולם.

* לימוד תולדות ישראל, תרבותו ויצירתו תוך הארת זיקתם לתרבות העולם וללא הטפה והסתגרות.

* הלימוד ייעשה תוך התמודדות ביקורתית עם בעיות ההזדהות, ההשתייכות והאחריות של הלומדים החיים בחברה הישראלית כיום, תוך הדגשת הרלוונטי לתלמידים ולחיייהם בהווה.

* הלימוד ישתלב בפעילות קהילתית, בפיתוח זיקה לקהילות יהודיות בגולה, בהתמודדות עם האנטישמיות, ובהתייחסות אל הציונות והתפקוד המהפכני שמלאה בהיסטוריה היהודית.

* הלימוד יסוב סביב ארבעה צירים: תרבות יהודית-אוניברסלית, עברית, ציונית, ארץ-ישראל.

* יש לפתח תוכניות בינתחומיות, במקצועות היהדות באופן שיתבססו על הלימוד הדיסציפלינרי וישלימו אותו.

איור: ערן וולקובסקי

דוגמה: אנתולוגיה שתייצג את תרבות יהדות אירופה שנהרסה בשואה, וזיקתה לתרבויות המערב האחרות (כולל יצירות המייצגות ספרות ותרבות אידיש, לדינו וספרות יהודית באיטלקית, צרפתית, גרמנית, רוסית).

העזפת יצירות רלוונטיות לימינו
מתוך היצירות שייבחרו, יש לתת עדיפות ליצירות ויוצרים במורשת ישראל שיש להם השפעה ורלוונטיות ביהדות ימינו. הי"רלוונטיות" של יצירה נקבעת על ידי מיוון גורמים גדול: "שיר השירים" עשוי להיות רלוונטי בגלל כוחו הפיזי והרגשי-אירוטי. יוספוס פלוויוס הוא רלוונטי משום שהביא לשינוי הגישה להסטוריה של הבית השני והאיר את העולם הפלורליסטי בו חיו רוב היהודים בארץ ישראל בתקופה זו.

דוגמה: במקום אנתולוגיה שתוקדש ל"יתושבי"ע, תיווצר אנתולוגיה שתייצג את היהדות בעידן ההלניסטי. יוצגו בה יצירות וקטעי יצירות מהמשנה והתלמוד, מספרי המקבים שהוצאו מהתניך, ומחג החנוכה, מכתבי יוסף בן מתתיהו, פילון האלכסנדרוני, הברית החדשה, מדרשים, ספיסי בתי כנסת.

התוודעות לפלורליזם המאפיין את היהדות לדורותיה

יש להכיר את הפלורליזם באורחות המחשבה, האמונה והחיים ששררו תמיד בעם היהודי. יצירות המייצגות אותו ומתארות אותו מצויות לא רק בעידן החדש אלא כבר בעידן התנ"כי. כל עידן ועידן בהסטוריה היהודית, מאז התניך ועד ימינו, מאופיין בפלורליזם של דרכי האמונה, המחשבה, אורחות החיים והפולחן. במהלך הלימודים יתוודעו התלמידים למיוון זה ולקשר בין תרבות ישראל לתרבויות העמים בקרבם חי העם היהודי על עדותיו בכל אחד מעינים אלה.

דוגמה: אנתולוגיה המייצגת את תרבויות ימי הביניים והרנסאנס בעם היהודי ובעדותיו השונות באסיה, אפריקה ואירופה. הצגת הניגודים בין מיסטיקנים ומשיחיים לבין רציונליסטיים קיצוניים, בין אורחות החיים של יהודי איטליה וארצות השפלה ברנסאנס לעומת אורחות החיים של החסידים והמתנגדים במזרח אירופה, ומנהגים ודרכי מחשבה של יהודי הודו ותימן, מרכז אסיה והמזרח הרחוק.

התנגשות בין דיני היהדות להומניזם

אנתולוגיה שתוקדש ליחס בין יהדות להומניזם ותעסוק בדילמות שנובעות

מההתנגשויות הרעיוניות בתרבויות העם היהודי בזמן העתיק ובימינו.

למשל: התנגשויות בין בתי דין רבניים לבתי משפט של המדינה; בין חוקי יסוד המבוססים על מגילת העצמאות לבין דיני הלכה; בין מנהגים מקודשים המקפחים נשים בחברה חרדית ובעית הזכות וחוסר האונים של חברה חילונית לשנותם. נושאי מחלוקת ועימות בסוגיות כאלה יכולים להיות מניע לדיונים מעוררים ומרגשים של תלמידים בימינו, לפתוח אשנבים להומניזם שביהדות ולמגמות אנטי-הומניסטיות שבוטאו ביצירותיה.

דוגמה: ההתנגשות בתניך בין השקפות הומניסטיות שוחרות צדק ושלוש לכל אדם - ברוח הנביאים - לבין השקפות ודרישות גזעניות הדוגלות בגירוש או השמדה של אוכלוסיה נכבשת, במלחמות אינסופיות והרות אסון. ניגודים כאלה מתגלים בין מפלגות פוליטיות בימינו כפי שהתגלו בין דוברים ומנהיגים בספרי התניך ובעשרות מקורות ויצירות ספרותיות בכל העינים. חינוך ליהדות הומניסטית יתבסס לא רק על הצגת המקורות ביהדות התומכים בגישה הומניסטית לחברה, אלא בהוקעת המקורות והדעות השובניסטיות והגזעניות שרווחו ורוחות גם היום בעם היהודי וביצירותיו.

האם תתקן הנהגת ההסתדרות את נזקי ביטול זרם העובדים?

התוכנית שהוכרזה ע"י ראשי ההסתדרות לפתח קרן חינוך ותרבות, מעודדת דכים להאמין כי עתה יוחל בתיקון הנזקים העצומים שנגרמו לחינוך ולתרבות בישראל מביטול זרם העובדים במערכת החינוך. מעשה זה של בן-גוריון שהתכוון לסייע ליצירת מערכת חינוך ותרבות כללית לכלל עם ישראל, גרם בדיעבד לחיזוק החינוך הדתי על שני זרמיו - מערכת החינוך הדתי לאומי, המנהל ע"י המפד"ל המקצין והחזק, ומערכת החינוך האנטי-ציוני, בעל הקוריקולום של ימי הכינים, המכונה "חינוך עצמאי" שתי המערכות הללו מוחזקות ונתמכות ע"י משלם המיסים הישראלי, המתנגד כרובו לחינוך האידיאולוגי הצר הניתן בכתי ספר אלה. ח"כ חיים אורון הסכים עימנו, מעל דפיס אלה ("יהדות חופשית", גליון מס. 2), בלשון המעטה, כי השמאל החילוני לא עשה די לטיפול החינוך החילוני, לעצירת הדתיזציה בחינוך, לחיזוק מערכות החינוך לערכי הציונות, הפלורליזם וההומניזם. עתה הוא עומד בראש כל קרנות ההסתדרות ונוטע תקווה בכל שוחרי היהדות החופשית בישראל כי קרן החינוך והתרבות של ההסתדרות תתקן לפחות מקצת מהנזק שנגרם ע"י כל ממשלות ישראל שהזניחו את החינוך להומניזם יהודי וערכיו בתוך מערכת החינוך הכללית, וטיפחו את החינוך לאנטי-ציונות ולמשיחיות בתוך המערכות הדתיות.

עתה אנו מקווים להקמת מועצה ציבורית לחינוך לערכי תנועת העבודה ליד הנהגת ההסתדרות, ולסייע מסיבי של ההסתדרות לפיתוח תוכניות לימודים ביתחומיות ביהדות חופשית והומניסטית, להפעלת מרכז השתלמויות למורים ומדריכי נוער, לתוכניות לימוד של ערכי הציונות ותנועת העבודה והשתלבותם במקצועות ובתוכניות לימוד קיימות וחולשות בבתי הספר של הזרם הכללי, כגון: מורשת תרבות החג היהודי החילוני שפותחה בתנועת העבודה, מחשבת ישראל במאה העשרים בה מילאה תנועת העבודה תפקיד מכריע, התפקיד שמילאה תנועת העבודה בתקומתה של מדינת ישראל, העיקרים והערכים ההומניסטיים שהיו משותפים לכל פלגי תנועת העבודה בישראל ובתנועה האישים והמפעלים הגדולים של תנועת העבודה המשפיעים על חיינו עד היום, וכד'.
על מנת להצליח בתחומים אלה בימינו יש להבטיח ללומדים תנאים שיהיו לפחות זהים לאלה הניתנים ע"י המדינה ללומדי מרכזי הלימוד האנטי-ציוניים והדתיים-משיחיים (קרני הישיבות הדתיות) - משמע, להציע מילגות-חיים ולא רק מילגות שכר לימוד ללומדים בהם. מפעלים כאלה עשויים במשך הזמן לסייע לחנך דור חדש של מורים ומחנכים אשר יזוקו מביטול זרם העובדים בחינוך ויפוצו מעתה ע"י פעילות של קרנת החינוך והתרבות החדשות של ההסתדרות.

"אפסי אלמז והצוג בשמחה גזולה"

פרופ. עליזה שנהר, רקטור אוניברסיטת חיפה

על דו"ח הועדה שעמדה בראשה, לבדיקת החינוך בישראל

על היחס ללימודי יהדות

מצאנו בקרב התלמידים החילוניים מידה רבה של בוז כלפי לימודי היהדות. יש מצב של פיחות זוחל בתחום זה, והתוצאה היא בורות הולכת וגוברת וחוסר ידע בסיסי. הניכור לא אופייני רק לתלמידים, אלא מגיע גם עד לאוניברסיטאות. הרצף הזה מדאיג, כי מה שיקרה בסופו של דבר הוא, שלא יימצאו בבתי הספר מורים בנושאים השונים של לימודי היהדות. אם האוניברסיטאות והמכללות לא יצליחו "לייצר" מורים למקרא, לספרות עברית ולתולדות ישראל, מי ילמד בבתי הספר? אנחנו עלולים להגיע למצב שמורים חרדים ילמדו את מקצועות היהדות בבתי הספר הממלכתיים החילוניים, ובוזא אני רואה סכנה.

אין שום ספק שאפשר ללמד תנ"ך, תורה שבעל-פה, מורשת השואה, עדות ופולקלור וספרות יהודית באופן שיעניין את התלמיד החילוני. אני יכולה לתת דוגמה אישית משלי. למדתי ב"תיכון חדש" שהיה שייך לזרם העובדים. למדנו בלי שום הסתייגות ובשמחה גדולה את כל מקצועות היהדות. לא היתה לנו בעיה. אבל קרה משהו בחברה הישראלית, ובית הספר משקף את אותן תמורות חברתיות ופוליטיות ואת שינוי הערכים שחלו בה. ואם נוסיף לכך את

הפוליטיזציה הגוברת של הדת, את התמסדותה ואת הקיטוב בין הציבור החילוני לדתי - ברור מאד מדוע קורה מה שקורה.

על ההכרח ביצירת תוכניות לימוד חדשות

הדו"ח שלנו איננו אומר 'ללמד יותר' כי אם ללמד אחרת, משום שתוספת של שעות לא תפתור את הבעיה. השאלה היא איך ללמד, איך ליצור תוכניות לימודים משמעותיות, שיהיה בהן אתגר מחשבתי, שיתחברו לתפיסת עולם שלמה ולא ייצרו פירוורים. על כן, הנושא הראשון שצריך להקדיש לו משאבים הוא, לדעתי, יצירת תוכניות לימודים. אנחנו גם ממליצים על דרך נוספת לזו של ההוראה הדיסציפלינרית, והיא דרך העוברת בין תחומים של נסיונות לקשר בין ההיסטוריה היהודית להיסטוריה הכללית וכך גם בין התחומים השונים - כך שיווצר משהו שלם.

על מעורבות הקהילה בחינוך

הדו"ח מצביע על כך שצריך להחזיר את האחריות על החינוך לחברה ולקהילה שממנה באים התלמידים. כלומר, החברה החילונית אינה יכולה לותר על הוראת היהדות ואינה יכולה לתת אותה בקבלנות לכאלה שהשקפת עולמם שונה. צריך למצוא את הדרך שתתאים לאותם אנשים, שחיים באופן אחר ושונה, והרוצים שבניהם ובנותיהם יקבלו חינוך יהודי, אבל כזה שיתאים להם.

על היחס של הדתיים למסקנות הדו"ח

חלקים מסויימים מבין הדתיים והחרדים יקבלו את מסקנות הדו"ח ואחרים ודאי לא. אני משערת שאת האפוסטרטסות על לימודי היהדות הם היו רוצים בהחלט לקחת על עצמם. מבחינתם, הגישה מאד ברורה: לימודי היהדות, הם מקור סמכות. במרכזם עומד האל. אנחנו, כאנשים דמוקרטים, סבורים שהיהדות צריכה להיות מקור השראה, אבל לא מקור סמכות. בעינינו המרכז הוא האדם - אדם ספקן, שחי במאה הזאת, ואשר לימודי היהדות מתחברים אצלו גם להישגי המדע המודרני. כל זה כמוברן, אינו תואם במדויק השקפת עולם אחרת. (שוודר ברדיו ב-10.8.94).

מה דו"ח

"מנוחה נכונה"

בארץ פועלות כיום 6 עמותות "מנוחה נכונה" (חיפה, רענה, תל אביב, רחובות, ירושלים, באר שבע). לאחרונה הוקמה עמותת נג, המרכזת את פעילות כל העמותות. עו"ד אברהם גל נבחר לעמוד בראשה. בימים אלה מונשות עתירות לבני"צ בירושלים ובחיפה, שמטרתן איכפת החלטה קודמת על הרשויות המבצעות ועדת שרים הכוללת את שרי המשפטים, הקליטה והשיכון פועלת במקביל להקצאת מספר שטחים בארץ עבור קבוצה אלטרנטיבית. לקבלת מידע נא לפנות לתד. 71050 ירושלים, טל. 02-596958.

ה"ל"

(האגודה ליוצאים לשאלה)

שני ה"קוויים החמים" של האגודה מקבלים פניות של צעירים/ות מהמחנה החרדי המבקשים מידע בנושאי אמונה, לימודים ושרות צבאי, וסיוע להקלטות במסגרות שונות של החברה החופשית. לאחרונה קויימו ערב על נושא היציאה לשאלה בסינימטק הירושלמי ומפגש בין חברי תחיל"ה ליוצאים לשאלה באסיפה כללית נבחרו, לראשונה, צעירים רבים - סטודנטים ויוצאים לשאלה - לנהל מוסדות האגודה. הל"ל זקוקה למתנדבים להפעלת ה"קוויים החמים" בערבים ולתורמים שייסיעו להגשת עזרה לפונים. טל 02-610075, 03-5228705.

חמד"ת

הנהלת חמד"ת החליטה להקדיש סכום של \$50,000 לפתיחת מאבק ציבורי למען שינוי החקיקה בנושא הנישואים כדי להביא להכרת הרשויות בלגיטימיות של הנישואים החופשיים. חמד"ת מנהלת מאבק חריף נגד גורמים בממשלה ובקואליציה המבקשים להביא לשינוי החקיקה בכנסת, באופן שיאפשר ביטול החלטות בני"צ בנושאי אישות ויעניק זכות וטו לגורמים חרדיים לגבול כל הצעת חוק עתידית בתחום זה.

לקחת בחזרה את הבעלות על לימודי היהדות

8 אנשי חינוך ברב שיח על מטרות החינוך ליהדות

משתתפים:

ד"ר אליעזר מרכוס (עמד בראש הוועדה הפדגוגית של משרד החינוך); פרופ. יעקב מלכין (ראש המכון ליהדות חופשית); יעקב אזולס (מנהל המחלקה להעמקת החינוך היהודי במשרד החינוך); פרופ. יעקב כהן (מייסדה של קהילת "מבקשי דרך" בירושלים); ד"ר רות פירר (מרצה בביה"ס לחינוך של האוניברסיטה העברית); גדעון שטחל (מנהל ביה"ס "בית חינוך" בירושלים); תמר שילה (אחראית על לימודי המקרא במשרד החינוך); יונה זילברמן (כותבת תוכניות לימוד במשרד החינוך).

יעקב מלכין:

האם אפשר לחבר בין תבונה לחוויה בלימוד היהדות?

הסוגייה המרכזית העומדת לדיון קשורה למטרות ולאמצעים בהם אנו אמורים להשתמש כדי לחנך בני נוער ישראלים חילוניים על רקע ההתפתחויות שחלו בחינוך החילוני בארץ. כולנו רואים שהנוער מתרחק מכל מה שקשור ליהדות ורואה בה תחום שאיננו שייך לו. מכאן שהמטרה העיקרית שלנו צריכה להיות פיתוח זיקה תבונית וחוויתית למקצועות היהדות, לחגי ישראל, לתכניה של היצירה הקלאסית של העם היהודי, והכרתם מנקודת מבטה של היהדות החופשית. לשם כך אנו חייבים להגדיר יעדים יותר קונקרטיים, כגון: הקניית ידע, הבנה וזיקה חווייתית, לא רק ליצירות עתיקות אלא גם לתקופתנו. כל מיגזר ביהדות חינוך את בניו להכיר קודם כל את תרבותו שלו. היהדות החופשית חטאה בכך שלא פיתחה תוכניות לימודים באמצעותן ניתן להשתמש כדי לקרב את בני הנוער לתרבות שבה הם חיים.

היהדות החופשית חטאה בכך שלא פיתחה תוכניות לימוד שיקרבו את בני הנוער לתרבות שבה הם חיים.

הצורות שפותחו ביהדות הדתית. אנשים אלה שייכים לאחד מזרמי המחשבה הפוליטיים שהקימו את מדינת ישראל, ומבחינה אומנותית-תרבותית הם משייכים עצמם לעם היהודי ולא דווקא לדת היהודית.

יעקב כהן:

מה עושה החילוני בחג?

אינני רואה כאן מסגרת חינוכית שאפשר לבסס עליה תוכנית לימודים. אתה מדבר על החג הקיבוצי, אך בינתיים רוב בישראל הוא עירוני. מה עושים עם החגים? האם יש לחג תוכן כלשהו שאפשר לזהותו כחילוני? אני לא רואה בדברייך את הגישה להוראת המקרא. דברת על הגישה הספרותית ואני חושב שזו גישה מאוד מעניינת וחשובה שכדאי להכניסה לתוכנית הלימודים. אני לא חושב שפיתחה הוראת המקרא - היו כמה נסיונות שיודעים עליהם, אבל כנראה שזה לא הצליח להשתרש, ומודאי לא בבתי הספר. דברת על אי הצורך בתשוב"ע כמקצוע. אפילו אם נקבל את הנחתך, איך נתייחס לחומר הזה? למה ללמד אותו אם אין לו משמעות?

אליעזר מרכוס:

איך הופכים את לימודי היהדות לרלוונטיים?

אני מבקש בראשית דברי להתייחס לדו"ח "ועדת שנהר" שפורסם בימים אלה. אם היהדות החופשית והחינוך הממלכתי הכללי, ימצאו בתוכם את הכוח לדרוש את ביצוע הדו"ח, ולו בחלקו, יהיה לנו סיכוי להשיג כמה דברים רציניים. זוהי שעת רצון ויש לנצל. מי שיעשה כן, יבורך.

אחרי שלוש שנים של עבודה במסגרת הוועדה, ברור לי כי הילדים שלנו שונאים ללמוד יהדות, בראש ובראשונה, בגלל הפוליטיזציה של הדת במדינת ישראל. כל מה שירחיק את הפוליטיזציה מביה"ס יסייע לענין. שאלת המפתח בעיני היא שאלת הרלוואנטיות, הרבה לפני "נכסי צאן ברזל", "יצירות מופת" וכו'. מי שרואה ונהנה ביום שישי בטלוויזיה ממייקל ג'קסון או אביב גפן, לא יתלהב ביום ראשון, בכיתה, מיצירות מופת כמו "ספרי החשמונאים" או "אגרת אריסטאס". אני מאמין שהיהדות היא

אני מציע להגיש את תרבות ההווה שהתפתחה במשך 100-200 השנים האחרונות, ע"י התודעות ליצירות מופת המייצגות תקופה זאת. נדמה לי שתוכניות הלימודים הקיימות אינן מספקות לנו הכוונה לאותן יצירות ולדרכי לימודן. הפניית התלמיד ליצירות הקלאסיות של העם היהודי היא אחת מאבני הפינה לחינוך לאסתטיקה, אתיקה וערכים. לימודי התנייך חייבים להיות משולבים וניתן לעשות זאת במיגזר דרכים: התייחסויות היסטוריות ארכיאולוגיות, הערות בלשוניות וספרות. מוקד נוסף של הנושאים הבינתרומיים שיש ללמד, הוא העידן ההלניסטי. כאן אני נמצא במחלוקת עם עמיתיי. אינני מאמין שצריך ללמד תורה שבע"פ כנושא. אני מאמין שצריך ללמד את העידן ההלניסטי ביהדות. יש ללמד את המשנה והתלמוד, הברית החדשה ויוסיפוס פלביוס, פילון והספרים החיצוניים, יחד

עם הכרת האומנות והארכיטקטורה שנוצרו בתקופה זו. כל אלה מהווים פסיפס אדיר שהוא מפתח עיקרי להבנת הפלורליזם שהתפתח ביהדות, אז ומאז. מוקד נוסף כולל את ימי הביניים והרנסאנס.

התרבות החילונית יהודית היא אורח חיים של אנשים שחיים לא על פי ההלכה והמצוות. פעילותם התרבותית הביאה - במאה השנים האחרונות - להתפתחות שורה של מסגרות חיים, כגון; החג הקיבוצי או החג החילוני במשפחה העירונית (רוב המשפחות בישראל חוגגות את חגי ישראל), שלא באמצעות תפילות אלא באמצעות טקסים שבאים במקום

תחילה

תנועה חילונית ישראלית ליהדות הומניסטית
המכון ליהדות חופשית

הומניזם ויהדות

תכנית העשרה חינוכית

לנילאים 14-18

נכתבה ע"י ד"ר רות פירר

מכית-הספר לחינוך, באוניברסיטה העברית

* מיהו הומניסט ישראלי?

* מהי תרבותו של צעיר חילוני?

* כיצד להפוך את לימוד היהדות

לחוויה רלוונטית ומרתקת?

אנו מציעים תכנית לימודים חדשה

שמתמודדת עם שאלות אלו בדרכים

של למידה פעילה ובשימוש בעזרים

אור-קוליים.

בשפה בהירה ושווה לכל נפש, נידונים

נושאים מורכבים כמו אמונות,

הומניזם, יהדות מודרנית על גווניה,

והשלכותיהם לחיים היומיומיים

במדינת ישראל.

נשמח לסייע

באינפורמציה, הנחיה וייעוץ

למורים ולתלמידים.

טלפונים: 02-411826, 02-634526

רות פירר:

מהי תפיסת העולם שמנחה את לימודי היהדות?

חסרה לי בדבריו של יעקב מלכין הגדרה של כיוון החינוך הערכי. כשאומרים "יהדות חופשית" - זה יכול לכלול דברים שונים. אני מגדירה את הכיוון שלי כהומניזם ביהדות, במובן של השלכת ההיבטים ההומניסטיים ביהדות ואימוצם. בשנתיים האחרונות ניסיתי ליישם תוכנית כתובה שכתבתי עבור תחילה בנושא "יהדות והומניזם". לאור הנסיון שרכשתי, אני מבקשת להציג מספר שאלות ולהצביע על כמה כיווני מחשבה: האם הסדר הכרונולוגי מחייב והאם קיימת תפיסת עולם כלשהי שמנחה את החלוקה לתקופות - תנ"ך, בית שני, ימה"ב? האם מדובר במבנה אנכי (כלומר, צריך לסיים שלב מסוים ורק אחר-כך לעבור לשלב נוסף), שלבי או אופקי (כולם באותו מידרג ואפשר לשחק בהם בצורה מודולרית). מהי ההשלכה של כל אחד מהם לגבי כל גיל או אוכלוסייה?

האם מתכוונים בזאת לתוכנית אינטרדיסציפלינרית או שמדובר במפגש בין המקצועות? איך ייראה המימוש? האם אנו יכולים לקחת על עצמנו את עניין הבינתחומיות, האם יש לנו את הידע הבסיסי? אולי עדיף להוסיף לקיים ולהכניס דפי העשרה בשיטת ה"טיפה טיפה" - וכך לבנות במשך הזמן תוכנית מקסימום?

כשאנו מדברים על השורשים שלנו יש לנו נטיה טבעית להוציא את הדברים היפים מתוך מה שיש, ולאמץ אותם. זה כמובן חיובי אבל זה חד צדדי, כי אנו עלולים למצוא את הבורגים שלנו נופלים בשלב מאוחר יותר, טרף קל לדמגוגים שיטו אותם לכיוון כזה או אחר. אני רואה בפלורליזם חשיפה של התלמידים לאותם חלקים לא נעימים ביהדות שהם חשיכה אמיתית. הם לא יחיו לפיהם, אך הם חייבים להכירם כי זה חלק מהמשפחה. באופן זה אני נותנת להם אפשרות לאמץ או לדחות את הדברים ששייכים לתרבות שלנו.

אני רואה בפלורליזם חשיפה של התלמידים לחלקים הלא נעימים ביהדות שהם חשיכה אמיתית.

התלמידים לא יחיו לפיהם, אך הם חייבים להכירם, כי זה חלק מהמשפחה.

כל כך רחבה ועשירה שלא בעיה למצוא את הרלוואנט. הבעיה היא לא של זמן ושעות לימוד, אלא מה עושים בכתה, איך מפגישים את התלמיד עם המורשת שלו? לכן השאלה המרכזית היא האם פרקי האגדה או המשנה שאנו מלמדים אומרים משהו לילדים שחיים בשנת 1994, או לא? משמעות הדבר, שחייבת להיות סלקטיביות. תוכניות לימודים חדשות, מסוננות, רלוואנטיות יותר. המגע הראשון של הילד עם היהדות הוא בנייה יסודי - וכאן חשוב ענין החוויה. אינני בטוח שצריך להתחיל ללמד כבר בכיתה ב' את סיפורי הבריאה, שהם כל כך מורכבים ומסובכים. הייתי מתחיל בסיפורי האבות - שעוסקים ביחסים אנושיים של שנאה, קנאה, אהבה, משפחה, בחיפוש זרך, במרדנות ועימותים בין בני אדם. זה הרבה יותר מעניין, הרבה יותר קל להמחשה.

הילדים שלנו שונאים ללמוד יהדות בגלל הפוליטיזציה של הדת.

לימוד שאין בו דילמה או עימות יוצר קונפליקט בין המורה והתלמידים. במתימטיקה תמיד יש יסוד חידתי; באומנות ישנה התמודדות עם החומר; העימות הוא גם לב הדרמה והטלוויזיה. כך גם בתנ"ך, בתושב"ע, בספרות העברית לדורותיה, בפילוסופיה ומחשבת ישראל - אלה מלאים דילמות וקונפליקטים ובעיות קיומיות, ובהן צריך לעסוק. להציג את העמדות השונות בלי להכריע ביניהן. אינני סבור שיכולה להיות אינטגרציה על רמה אמיתית בלי תשתית ידע בסיסית ורצינית. התלמידים לא אוהבים שמעלים בפניהם בעיות ביהדות דרך התנ"ך או התושב"ע. אולם כשמראים את השילוב - כיצד התייחסו לעניין דורות רבים, זה נהיה רציני יותר ומשכנע. יתירה מזאת, נאמר כאן דבר שבעיני הוא מאוד חשוב: השפעת טקסטים שלנו על התרבות הכללית, והשפעתו של טקסט אוניברסלי, כמו גם דרמה ומוסיקה, עלינו. בשנה שעברה עסקתי בכתה ו' בסיפורי יוסף. הבאתי לילדים את המחזמר "כתונת הפסים של יוסף". המשימה שלהם היתה: לבדוק מה יש במחזמר ואין במקרא, ולהיפך. הם עבדו על זה שעות, בעברית ובאנגלית. זו היתה חוויה אדירה. השאלות שהציגו היו: מה פתאום כתובים מחזמר על יוסף? את מי זה מעניין? הרי זה קרה לפני כל כך הרבה שנים. וכך, עם המוסיקה והצטור והפיסול - הם מצאו חיבור בין התרבות האוניברסלית לתרבות היהודית.

יעקב אזואלס:

איך להכשיר מחדש את המורים?

בדברי הפתיחה חזר יעקב מלכין מספר פעמים על הצורך לפתח את האספקט החווייתי בלימוד. מושג זה - "חוויה" - אינו מובן לי כשמדובר בבייס תיכון. אני יכול להבין זאת בהקשר לבייס יסודי - אתה לומד רעיון מסויים וחווה אותו, בדרך מסויימת. אולם בגיל התיכון דרך זו איננה מעשית, להיפך: היא מנוכרת, לפעמים מלעיגה. עבדתי בחטיבת ביניים ואני יודע כמה קשה היה ליצור אווירה של חוויה בכיתות ח' ו-ט'. לכן אני מבקש להבין כיצד תיצור אלמנט של חוויה בגיל תיכון:

יש לנו בעיה עם מורים ותיקים, שידעוניהם נמצאות ברמה נמוכה מאד. עם מורים כאלה קשה לצאת לשטח, לבנות תוכניות בינתחומיות ולפתח הבטים חווייתיים.

אחת החוליות החלשות, עליהן מצביעה גם ועדת שנהר, היא הכשרה המורים. מקובל עלינו עקרון החופש האקדמי. אולם הוא מביא בין היתר לכך שאיך יודע מה יהיה התוצר הסופי שייצא מהמשתלה להכשרת מורים. המצב חמור עוד יותר כשמדובר במורים וותיקים שבאים ללמוד כדי להשלים את התואר. אלה מורים שעובדים 15-20 שנים בשטח וידעוניהם נמצאות ברמה נמוכה מאוד. ועם אלה אתה צריך לצאת לשטח, לבנות תוכניות בינתחומיות ולפתח את ההבטים החווייתיים... הבעיה היא לא של תכנים, אלא של איך ללמד את הדברים אחרת, ואיך להעשיר את המורים שברובם נעולים בידעוניהם.

גדעון שטחל:

מהם תכניו של החינוך ליהדות?

אני מבקש להציג מספר שאלות יסוד - ברמה העקרונית, כמתעניין, וברמה הפרקטית, כמנהל בייס שנמצא בשדה. שאלה ראשונה: מה הם תכניו של חינוך יהודי? שמעתי מיעקב מלכין שלא כדאי ללמד תושבי"ע כמקצוע נפרד. מדוע לדלג על נושא המבטא את התרבות האותנטית שלנו? האם יש עוד עם שהוציא מתוכו קודקס משפטי מורכב ועשיר כל כך? שאלה שניה: האם אפשר למצות זיקה ליהדות רק תוך

חינוך יהודי מתחיל בבית. אם אין בבית יחס לטקס או לחג, אז אפילו תהיה מורה מצויין, לא תצליח במשימה.

הזדהות עם אידיאולוגיה ציונית או תוך התמסרות להגשמת הציונות? האם בזה נמצה את היהדות.

שאלה שלישית ברמה העקרונית:

כמה התגלמה היהדות לאורך השנים - כיישות היסטורית? באורח חיים? באמונות ודעות? במשטר חיים מסויים? מהתשובה לשאלה זו נוכל לגזור את אותם דברים שהם חינוך יהודי או חינוך ליהדות. שאלה רביעית במישור הפרקטי - לחלק מהחגים יש משמעות דתית טהורה ואי אפשר להסיט תוכן זה לנושאים אחרים כמו שאנו עושים בחגים אחרים. ובהקשר זה - כיצד אפשר לקרב בני נוער, שאינם שומרי מצוות, לחגים ולמסורת?

חינוך יהודי מתחיל בבית. אם אין בבית יחס לטקס או לחג, אז אפילו תהיה מורה מצויין לא תצליח במשימה. אי אפשר להפריד בין חינוך יהודי לבין אורח חיים.

תמר שילה:

שאלת המפתח: מה זה להיות יהודי?

אני מבקשת להתחיל בנקודה של מושג היהדות. שאלת המפתח היא: "מה זה להיות יהודי?" יהודי הוא מי שנוצל לאם יהודיה? שבחר להיות יהודי? אלה שאלות הרות עולם. אחת הבעיות שלנו היא שמישהו לקח את הבעלות על נושא היהדות. כדי להביא לכלל איוון כלשהו, הרי שמי שנתן שיקחו ממנו צריך גם לקחת בחזרה. מפני שמי שלקח רוצה לשמור זאת לעצמו.

עבורי, להיות יהודי זה - קודם כל - לדעת. מה עושים עם הידע אחר כך - זאת כבר שאלה אישית של כל אדם. מכאן המקום לפלורליזם, כי כל אדם רשאי לבחור באורח חיו - בניגוד ליהדות הדתית שמחייבת השתייכות למסגרת שמכוונת לעניין: אורתודוכסי, קונסרבטיבי או רפורמי. מאידך, פלורליזם זה, שאנו מנופפים בו כדגל, הוא בעוכרנו. כשאדם מציג עצמו כליברל, פתוח, חופשי, הוא מצטייר מיד כאילו הוא חסר חוט שדרה וכיוון. ההתנצלות הופכת להיות חלק בלתי נפרד של האדם הפתוח, בניגוד לאדם שבא עם דעות מגובשות מאוד. לכן, היהדות שלנו, היא קודם כל הצורך לדעת את המקורות שלנו. כמובן, שאי אפשר לדעת הכל, אבל צריך לדעת. באמצעות הידע צריך לדעת להתקשר. לאור זה, אני מגדירה עצמי יהודיה וישראלית מפני שמקורותי הם אלה.

הידע מתחבר עם העיון והלימוד. ידע הוא חוויה. החוויה היא באופן הקניית הידע. זוהי חוויה תבונית. בהקשר זה אני

שואלת על הקשר בין דת לבין תרבות ומגיעה למסקנה שדת היא חלק מתרבות. הרבה שנים הרגשתי שמנסים לשכנע אותי שתרבות היא חלק מהדת. וההיפוך הזה עבורנו - החופשיים - יכול להעניק כיוון מאוד ברור, ודרך סלולה עם הרבה מאוד אפשרויות. ליד הדת אנחנו יכולים להציב "חדרים" אחרים, נוספים. זה גם עשוי להוציא אותנו, ובעיקר את תלמידינו, מעמדה של נחיתות בלתי מוצדקת האומרת שמכיוון שאינני דתי אין לי מה להציע ומשום כך אני נחות מבחינת ערכי.

מישהו לקח את הבעלות על נושא היהדות, ומישהו נתן למישהו לקחת את הבעלות. מי שנתן שיקחו ממנו צריך גם לקחת בחזרה, מפני שמי שלקח רוצה לשמור זאת לעצמו.

בהקשר של התמודדות ודילמה מתעוררות מספר שאלות, כגון: האם ללמד את סידור התפילה? האם דרך לימוד סידור תפילה אנו מקנים תשתיות של ידע - שמן הראוי שיהיו לכל אדם, או שלימוד הטקסט מתוך עיון עלול להתפרש כנסינון של המרה. כשמדברים על התנ"ך, שהוא טקסט דתי, ועל כך אין כל ויכוח, מתעוררת דילמה גדולה: האם לוותר עליו או ללמד אותו מתוך כבוד לאותו חדר בדת, ולקחת מתוכו את מה ששייך לנו כיום, למשל, לומר: הנביא ולא אלוהים אומר זאת וזאת.

כך אנו מממשים את השקפתנו, כי האדם, ולא אלוהים, עומד במרכז. זוהי אינטרפרטציה לגיטימית של אנשים חילוניים, חופשיים.

יונה זילברמן:

האם ללמד תלמיד חילוני את סידור התפילה?

עם אני רוצה להתייחס לרלוונטיות אך מזווית שונה. הזווית שאני רוצה להציע היא של עולם הערכים, ואני מקשרת בינו לבין הרלוונטיות. מושג הצדק חשוב לכל אדם, חילוני כדתי מבחינת האישיות שלו. כשתמר שילה אומרת: אני יהודיה, אני חייה ומקיימת מצוות, היא מתכוונת לומר: יש לי עולם ערכים שעליהם אני מוכנה להילחם. לכן אני חושבת שאולי מתוך עולם הערכים יכולה להיות יציאה מאוד נוחה לנו כמחפשי דרך חדשה. עולם הערכים צריך להתחיל מגיל הגן ולהמשיך ברציפות עד סוף התיכון.

האם צריך לדעת את סידור התפילה? להתפלל זה לא רק מילמול והתנדנדות כמקובל בציבור מסויים, החושב

שהיהדות נמצאת בידי ושסידור התפילה שניך לו בלבדית. סידור תפילה הוא דבר אנשי ואוניברסלי. כל אדם מבקש, מודה ומיחל לדברים. בבתי ספר רבים לומדים היום את סידור התפילה וישנם תלמידים שנהנים ושמחים להכנס לשעור במסגרת זו. אנחנו לא מלמדים את הילד להתפלל אלא נותנים לו להתפלל - תפילה שאינה דתית כלל. הוא מחפש את עצמו וזה עולם התפילות שלו.

אני רוצה לספר על יוזמה חדשה של המחלקה להעמקת החינוך היהודי. פנינו ל-60 בתי ספר (יסודיים וחטי"ב) בהצעה לבחור נושא כלשהו בתרבות

תפקיד החינוך ללמד - לא רק ידע, גם ערכים. יציאה מתוך עולם של ערכים יכולה לסייע למי שמחפש דרך חדשה בחינוך.

ישראל ולבנות סביבו תוכנית שתבסס על הכוחות היוצרים שבו. תנאי ההצעה היו: שעה בשבוע, גישה בינתחומית, לא במקום מקצועות החובה (מקרא ותושביע). קיבלנו תוכניות מ-36 בתי ספר המיועדות לכיתות ד-ה עד ה-ט. כל תוכנית היתה שונה מרעותה.

במהלך השנה נפגשנו עם רוב המנהלים והמורים והתרשמנו מההתלהבות והמאמץ העצום שהושקע בעיצובן. התוכניות קידמו את לימודי המקרא ולימודי התושביע ועשו אותם לחיים ומעניינים. לא לחצנו על המורים בעניין הערכי כי לא היה לנו מספיק אומץ וצריך לכך גם תמיכה וגיבוי. הצלחת הניסוי מלמדת (א) שיש לעודד יוזמה שתצמח מתוך בית הספר ותכוון מתוכו, משום שקשה למנהל לקבל הנחיות מלמעלה, (ב) בתי ספר מחפשים אתגרים בתחום לימודי היהדות, ופתוחים לסוג כזה של לימודים.

יעקב מלכין:

היעד: גישה בינתחומית בלימודי היהדות

מעודד לשמוע את הדוגמאות מהשטח. בין הנוכחים כאן ישנם לפחות שניים שהוכיחו עצמם ביישום פעילות בבית הספר. זה מראה שהדבר אפשרי והכל תלוי בכריזמה האישית של המורה וכיוזמה שהוא מגלה. מה שעושה רותי פירר ב"בית חינוך" הוא לדעתי תשובה נפלאה לשאלה: איך נכשיר מורים. עצם העובדה ש-25 מורים לומדים מרצונם החופשי כבר למעלה משנתיים, היא דוגמא שכדאי ללמוד ממנה.

הדוגמא השניה היא של אליעזר מרכוס. דרכו היא דוגמא מובהקת לנישה אינטרדיסציפלינרית, שאינה מפרידה בין החוויתי לתבוני. זה בא לידי ביטוי בכל תחום בו הוא עוסק ובעיקר בקירוב בין אומנות לבין ידע בעולם החילוני.

דיברתי בראשית דברי על חוייה, ולא רק במובן התבוני. התכוונתי לחוייה טוטאלית, כפי שרק האומנות, האמונה והאהבה מסוגלות לגרום לאדם. אם מצליחים לגרום לאדם לאהוב יצירת אומנות - עשינו שני שלישים של הדרך. אם מצליחים באמצעותה לגרום לו להאמין בערכים - עשינו את הדרך כולה. הגותו של מרדכי קפלן, שראוי שתהיה אחד היסודות להכשרת מורים בישראל, מושתתת על ההנחה כי העם היהודי הוא תרבות ולא דת.

בעידן הדתי של האנושות, התרבות שלנו - כמו של כל העמים - היתה דתית. בעידן החילוני של האנושות המערבית - גם העם שלנו דתו אינה תרבותו ובתרבותו ישנה דת. קפלן ממליץ להפגיש את תחום האומנות והספרות היפה עם תחום המדע, המחקר והידע. זהו גרעינה של התפיסה הבינתחומית ואותה אני ממליץ ליישם בלימודי היהדות.

שד: "הרוצים בחופש הפרט רוצים לעשות חורבן"

הרב אליעזר שך אמר בדרשה שנשא בישיבת פוניבז' בני ברק בין השאר: "הם יעשו מה שהם רוצים בחינוך ובכל אלו שגמצאים באוניברסיטאות הם רשעים גמורים. אנשים שרוצים לעשות דברים חדשים כמו חופש הפרט - רוצים לעשות חורבן".

יהודים חילונים שומעים וקוראים דברים אלה בתמחול של בוז וסקרנות לקוריוז המזור של דברי הבלע וההשמצה חסרי המעצורים. חוזמים מזמן לזמן מפי מי שנחשב ע"י חרדים ודתיים רבים, כמאזר גדול בתורה ובחוכמה, וכמי שעל פיו יקומו ויפלו ממשלות בישראל. נראה כי הגיע הזמן לשים לב לתוכן הדברים הנאמרים בעקביות ובצלילות דעת מרושעת וריאקציונית, המחנכת דורות של איבים לדמוקרטיה, למדינת ישראל, לכלל המשכילים ואנשי האוניברסיטאות בעם היהודי בישראל ובתפוצה.

אולי אין לראות בעין את הסכנה. הישירה המאיימת עלינו כאשר מנהיג אחת מהפצלות הקטנות של מחנה החרדים הועיר משמיע את קולו, אך הסכנה קיימת.

במבנה הדמוקרטי בעל האיוון העדין שבו אנו חיים, במשקל הרב שיש לעיתים למיעוטים של דתיים וקיצוניים הנתקפים לפתע בסירוף של אלימות, יש להתייחס ברצינות לדברי איש שקנאים אלה חושבים אותו למו, שכמו האפיפיור, אינו יכול לשנות.

הסיסמא של שך "הרוצה בחופש הפרט - רוצה בחורבן", היא אחת הסיסמאות הפאשיסטיות המסוכנות ביותר שהושמעו בישראל ולא יתכן שהכל יעברו עליה לסדר היום. לא יתכן שמדינת ישראל תמשיך לתמוך ביחידות של חינוך העצמאי שראשם מפיץ תעמולה ארסית כזו. לא יתכן למחות על הכנסת ניו-פאשיסטים לממשלת איטליה ולהתייחס בסובלנות לתעמולה פאשיסטית בני ברק.

הכבוד האבוד של התנ"ך

שלומית קדם

כיצד ללמד תנ"ך ויהדות לישראלי החופשי

זה שנים, שלימודי התנ"ך, וספר התנ"ך עצמו, נשמטים מידי החברה החופשית, כלומר, מרוב עם ישראל, והופכים להיות נחלתם הבלעדית כמעט של הדתיים הלאומיים. בבתי הספר הממלכתיים-כלליים ממשיכים ללמד תנ"ך מתוך אינרציה ויציאה ידי חובה. בחלק מבתי הספר נכנעת ההנהלה ללחץ אנשי חבי"ד ובשיעורי התנ"ך מתחילים להופיע תלמידי ישיבות, מורות דתיות בשירות לאומי, אברכים מחזירים בתשובה - ובמקביל, גם כיפות לראשי הילדים ואולי אפילו ברכות או תפילות בוקר קטנה פה ושם, ולימודי התנ"ך נעשים דתיים-לאומניים יותר ויותר.

תנ"ך כחומר לבגרות

בבתי ספר אחרים אין עדיין סחף כזה, לימודי התנ"ך נתונים בידי המחנכת או מורה מקצועית ולאנשי חבי"ד אין אמנם דריסת רגל בכיתות, אבל לימודי התנ"ך משעממים, יבשים ושנואים על רוב התלמידים, אם לא על כולם. גם המורות, כך נדמה, דשות בחומר ללא חיבה יתרה וללא עניין רב, פשוט מחוסר ברירה. בתיכון לומדים לא תנ"ך אלא "חומר לבגרות". בטלו את בחינת הבגרות בתנ"ך וחטל סדר לימודי תנ"ך בתיכון. ההשלכות של מצב זה ברורות. הידע בתנ"ך הוא כיום נחלתם הבלעדית של תלמידי ישיבות. צעיר ממוצע כיום איננו מוצא את ידיו ורגליו בתנ"ך, וודאי לא בפרקי אבות ובשאר נכסי צאן ברזל של העם היהודי, שלא לדבר על הוכמת עמים אחרים. לימודי יהדות נכרכים, כדבר מובן מאליו, בלימודי דת, חזרה בתשובה, הנחת תפילין ושמירת מצוות. ידע לשמו, הרחבת אופקים וחיוק הקשר עם הדורות הקודמים איננו נלקח עוד בחשבון - לומדים לבגרות ולפסיכומטרי, לומדים בשביל תכלס, לא כדי לדעת או להבין.

הביטויים השגורים כיום על פי הדור שלומית קדם היא מתרגמת ספרים.

תם יושב אוהלים, אלא רמאי ונוכל, שסידר את אחיו והונה את אביו הזקן בעזרת אמו, רב-נוכלת ותיקה, ועל כך גם בא כנראה על שכרו בפרשת לבן הארמי, כך שכנראה יש צדק בתנ"ך, אבל יש להצביע עליו ולא לטשטשו או לטאטא את הגועל נפש מתחת לשטיח הצביעות והאגדות.

הצעיר הם באמריקאית-יאפית עכשווית, עגת מחשבים וטכנולוגיה עדכנית למינה. אם איננו רוצים לאחר את המועד, אם אנו עדיין רוצים לגדל דור של קוראי ספרים, מעריכי יופי, דעת ובינה לשמם, אנשי תרבות והומניסטים - מוטב שנודרו ונעשה מעשה. כותרת דברי היתה לימודי התנ"ך, משום שנושא זה הוא לדעתי הכאוב ביותר בגלל ההיבט הדתי-לאומני-פאשיסטי שמשתלט עליו ואוכל בו כל חלקה טובה מתחת לאפנו ממש. אבל האמת היא שמצב זה נכון גם לגבי ספרות, שירה והיסטוריה כללית. היסטוריה יהודית וישראלית עוד לומדים אצלנו בגלל הלאומיות, אבל כל השאר...

מה מסתתר מתחת לשטיח הצביעות והאגדות?

באשר לתנ"ך, דעתי היא, שיש לשנות בדחיפות את תוכניות הלימודים ואת כל הגישה ללימודי התנ"ך. להאיר את כל הנושא באור חדש - להצביע לתלמידים, בכל כיתה לפי רמת הגיל ויכולת החבנה, על אותם דברים, שדורות של מלמדי תנ"ך נטו לעקוף בזירות - למשל דמותו של אברהם עוקד יצחק, מגרש הגר וישמעאל, נכנע לדרישות אלוהים ואשתו - הרי אפשר להסביר לתלמידים, שבמסורת שממנה בא אברהם היה מקובל להקריב בנים כדי לרצות אל זועם, והתגברות אברהם על מסורת זו, הבאה לביטוי בהחלפת קורבן הבן באיל שבסבך, היא היא גדולתו. לא הציות העיוור כביכול לצו אלוהים. מותר להציג את אברהם בפחיתותו לעומת שרה, כאשר נכנע לה וגירש את הגר וישמעאל, ולא לחפש צידוקים מן הדרש והאגדה. משה היה לדעתי גדול המנהיגים מאז ומעולם, ולא משום שדיבר עם אלוהים על הר סיני, אלא משום שידע להנהיג אספסוף וערב רב, להתעמת עם בעיותיהם ולתת להם חוקים, שרבים מהם יכולים להחשב נאורים ומתקדמים גם בהשוואה למאות השנים האחרונות, ולא רק בשעתם. דוד מלך ישראל היה אולי מלך גדול אבל אדם שילי כמובנים רבים, ומותר וצריך להתעכב על היבטים מוסריים בשלטונו ולא להחליקם כדי לעבור מהר אל נעים-זמירות-ישראל-אדמוני-עם-יפה-עיניים-שניצב-מול-גליות-ויכול לו. אולי גם אלה, אבל לא רק אלה. גם יעקב לא היה בדיוק איש

הצעה מהפכנית: בתי תרבות שכונתיים

תגובה להצעתה הכרוכה של השרה שולמית אלוני, שהמדינה תתחייב לבנות בתי תרבות בכל שכונה חילונית, כשם שהיא בונה בתי כנסת בכל שכונה דתית.

הנחה א: יהודים ישראלים חופשיים מרת והלכה אינם פעילים בקהילות יהדות חופשית.

הנחה ב: איכות החיים של היחיד ושל המשפחה עשויה לעלות ככל שתעלה רמת הפעילות במישור הקהילתי פגישות שבועיות ובחג בבית התכנסות השידך ומנוהל על ידי הקבוצה במישור הרוחני פעילות לימוד ודיון בטקסטים המאירים את מורשת התרבות היהודית וזיקותיה לתרבויות אחרות. ובמישור הציבורי פעילות משפיעה, באמצעות שדולות.

מסקנה א: רצוי לנסות להפעיל קבוצות וקהילות יחדות חופשית בבתי התרבות שהמדינה תבנה ותתחזק ותשתתף בשכר מפעיליהם, בכל שכונה חילונית. יש להתארגן בקבוצות פעולה שכונתיות, ולדרוש מהמדינה והרשויות המקומיות לממן תחזוקה ושכר מנהל ופעולות בית התרבות בתקציבים זהים לאלה המשולמים לבתי הכנסת השכונתיים.

מסקנה ב: יש להפעיל שדולה למען תמיכה ויישום הצעתה של השרה שולמית אלוני, לחייב את המדינה להקים ולקיים בתי תרבות שכונתיים בשכונות חילוניות. יש לדאוג לכך שמשדרי האומנויות, החנוך והתרבות ידאגו למשכורות מפעיליהם ולתחזוקתם בסכומים השווים לפחות לאלה המוקצים לבתי כנסת.

לנפץ מיתוסים, לשחוט פרות קדושות

בתנ"ך יש הרבה יופי ועניין, עובדות היסטוריות לצד אי דיוקים, פרשנויות שונות, סתירות בין ספרים וסופרים, וכל אלה איך שהוא מרודדים ונעלמים כליל בלימודי התנ"ך כיום. כמה ילדים זוכרים היום את שירת דבורה, שירת האזינו, מזמורי תהילים, הקדשות הנביאים?

פעם היה מקובל ללמוד פסוקים בעל פה. כיום רוב המורים שוללים זאת בתוקף, ולי נדמה, שיש כאן החמצה מסויימת. איננו אומרת, שיש לחזור לשיטות שינון כפוי, חסר הבנה וחסר העמקה, לימוד בעל פה שאין מאחוריו דבר. ודאי לא זאת. אבל בכל כיתה יש בדרך כלל תלמידים אחדים בעלי כשרון ללימוד בעל פה, כשרון למשחק וקריינות, חוש ליופי ולדרמה. אפשר הרי לעודד את התלמידים האלה לבחור להם פסוקים אחדים, קטע מפרק, שירה או מזמור תהילים, ללמוד אותם בעל פה ולקרוא, בהיגוי נכון ומדוייק, לפני הכיתה, וזאת לא לשיפור הציון אלא כבנוס מיוחד להנאת התלמידים עצמם. אפשר לארגן קטעי הצגה מן הפרקים המתאימים, לערוך משפט כיתתי לדמויות מן התנ"ך ולא לחשוש מניפוץ מיתוסים ושחיתת פרות קדושות. מותר לבקר, להעריך, לשפוט - וגם לנסות להבין סטואציות ובני אדם לאור המוסר המקובל בימים ההם ובהשוואה לימינו אלה. אמנם, מיתוסים נחוצים לנוער ולעם בכלל, ואינני חושבת שיש לנפץ אותם מכל וכל, משום שבהיעדר מיתוסים היסטוריים יפנו הצעירים לבקש להם מיתוסים אחרים - עלילות גבורה, גורו הודיים או נפלאות הסמים. אבל רצוי לנפות מהם את הכוב וחלקת הלשון המטעה של הדת הממסדית.

כל ילד חילוני חייב להכיר את קריאת שמע

זאת ועוד - הילדים והנוער שלנו בורים גמורים במנהגים, תפילות, פיוטים וברכות, והדרך היחידה המוכרת להם כיום להתוודע אליהם, אם יש להם עניין בדבר, היא "לעשות שבת" עם איזה חב"דניק זריז. לפעמים זה נגמר בחוסר עניין ובהמשך הבורות, ולפעמים, חלילה, בהעמקה מתמשכת בנושא שסופה מי ישורנו. דעתי, כיהודיה חופשית גמורה ומוצהרת, היא, שיש ללמד את הנוער החילוני-חופשי פרק ביהדות. כל ילד יהודי צריך להכיר את קריאת שמע גם אם לעולם לא יאמר אותה על משכבו. פשוט משום שהיא חלק מן המסורת ומנהגי היום-יום של עמו ומכאן של

תרבותו. ילדים צריכים לדעת מהי ברכת הכהנים ומתי היא נאמרת, להכיר את ברכת המזון, לדעת קדיש מהו - פשוט לשם השכלה והתמצאות, בורות איננה חופש, החופש האמיתי הוא להכיר ולדעת ולהתמצא - ולבחור בחירה מיועדת. מצד שני, חובת בתי הספר היא להחזיר להגי ישראל את צביונם הקודם, המשוחחר מדת ומצוות, עלילות קדושים ונסים ונפלאות וקורבנות. חג שבועות צריך לחזור להיות חג הביכורים ולא חג מתן תורה וחביד, וליע בעומר לא נועד לתהלוכות "צבא השם" ולשיחוד ילדים קטנים בסוכריות וטיסות במסוק כדי שיגידו ברכות. למי שגילו מתאים, כדאי וצריך לספר אמיתות על מרד בר כוכבא, ולא רק על עשרת הרוגי מלכות. יום הכיפורים הפך כבר מזמן לחג האופניים והסקטים, ואינני יודעת אם אפשר עוד לעשות משהו בעניין. אולי רק לחבוש קסדות. בניית סוכה וקישוטה גזו פעם נוהג מקובל בכל בית בישראל, לא משום מצווה אלא משום כסף. מה קרה לזה? סדר פסח חוגגים, אם בכלל, בלחץ המשפחה ודואגים למלא את המקרר בפיתות, ומכל יופיו של החג לא נשאר כמעט דבר, כי או שאתה מבער חמץ ומגעיל כלים, או שאתה זולל פיתות וחמץ באילת ובכנירת. למה אנחנו מוותרים על כל זה בקלות כזאת? הרי על האמת והיופי והחוכמה אין לאיש חזקה, ודאי לא לרבנים.

רחוב עזרא 30/ב, רחובות

החיים בבית משותף כמיקרוקוסמוס להוויה הישראלית

המציאות הישראלית מפרידה בדרך כלל בין חילונים לדתיים. אנחנו נוהגים לומר 'כולנו יהודים', אולם שולחים את ילדינו לבתי ספר שונים, מחנכים אותם באורח שונה, נוהגים אחרת בימי חג ומועד, וכשמדובר בחיים משותפים - מעדיפים את קרבתם של אלה הדומים לנו. אולם מה קורה כאשר מזמנת המציאות דיירים חילונים ודתיים תחת קורת גג אחת? האם אפשרי דו-קיום אמיתי לטווח ארוך בין אנשים בעלי תפיסת עולם ואורח חיים שונה זה מזה? 16 משפחות גרות בבית משותף ברחוב עזרא 30/ב ברחובות. בית שמור עם גינה מטופחת וחלקת דשא גדולה מלפניו. 10 מהמשפחות הן חילוניות, 6 מהן דתיות. הבית שוכן על תפר אורבני המרחב איזור בעל אופי חילוני עם שכונה תימנית מסורתית מצד אחד, ושכונה חרדית מתפתחת מהצד השני. במשך שנים נשמר דו-קיום מכובד בין הדיירים. גם כשצצו בעיות הן נפתרו בישוב דעת וברוח טובה.

אולם לאחרונה החלו לנשב רוחות רעות, והמפריד צץ ועלה ע"פ השטח. זה התחיל בתביעה תקיפה של הדתיים להתקנת ידלת שבת, כלומר - מרגע כניסת השבת אין נועלים את דלת הכניסה הראשית, כך שכל דיכפון יוכל להכנס לבניין. החילונים חרקו שן ונעתרו מתוך התחשבות ורצון כן לשמור על יחסי שכנות תקינים, וזאת למרות מספר מקרים של מריצות שארעו בסביבה. אח"כ באו הערות ובקשות שלא לנגן בשבת, לא להשקות את הדשא והגינה בשבתות וחגים, ושכן שיהעי לעשות גריל על הדשא עם בני משפחתו, וכה לנויפה קולנית. אחת המשפחות החליטה שדרושה מוזהה מפוארת בכניסה לבית. ועד הבית יצא בדחיפות כדי לאסוף כסף מכל הדיירים. סרוגן של כמה משפחות חילוניות עורר כעס וטינה.

אם לא די בכך, הרי לאחרונה הועלתה בפני דיירי הבית שאלה הלכתית כבדת משקל - האם מותר לשתול ולחדש את הגינה במהלכה של שנת שמיטה? אחד הדיירים, איש חב"ד אדוק, תבע במפגיע לא לשתול ולא לטעת משום האיסור ההלכתי המפורש. לא הועילו כל דברי ההסבר והשכנוע - כי אין להחיל תקנה זו באופן עיוור, כי עד החורבן לא נהגו ישראל לממשה וגם בימינו נמצאים רבים הנותנים הכשר להגמשתה ועקיפתה - מנגד הציב את הטיעון המוחלט. זוהי מצוות רבנים ואין להפר אותה. לראשונה נוצר עימות חזיתי בין חילונים לדתיים כשעל הפרק עומדת השאלה: מי קובע את אופי החיים בבית המשותף ברחוב עזרא 30/ב - הדיירים? הרבנים? חוקי ההלכה?

דומה שלפחות במקרה זה, המתיינות וההתחשבות הם בעוכרי החילונים.

אורי ב"צ

המחקר המדעי וסיפורי "בראשית"

אברהם וולפנזון

לפי התפיסה הרווחת בחקר הפילוסופיה הפוליטית המודרנית, התנ"ך הוא טקסט חילוני. היצירה התנ"כית מביעה דעות חילוניות מודרניות. ברור לנו שמי שחיבר את האנתולוגיה המופלאה הזו שנקראת תנ"ך היה בהשקפתו מאד מודרני, מאד חילוני ומאד הומניסטי. כיצדו - נתחיל מהתואם בין תפיסת התנ"ך לבין התפיסה המודרנית של המדע המדויק - מדעי הטבע - בעשור האחרון של המאה ה-20.

סיפור בראשית - כתאוריית המפץ הגדול

התפיסה המודרנית בפיסיקה ובמה שנגזר ממנה - כימיה, ביולוגיה, אסטרונומיה - היא תפיסה רחבה של אבולוציה. תפיסה זו גורסת שהקוסמוס נברא ב"מפץ גדול", ומאז הוא מתפשט במהירות עצומה מנקודה קטנה, כמעט חסר מימדים, למאות מיליונים של שנות אור. הוכחות לכך יש בידינו מאז שנות השישים, כאשר הוכח כי לפי סטיית האור (חלוקת האור במינסרה) שכל שהכוכב או הגלקסיה רחוקים יותר מאיתנו כך קשת האורות שלהם מתרחקת יותר מהכחול ומתקרבת לאדום. באופן זה, ע"י אקסטרפולציה, ניתן למדוד מרחקים במרחב ובזמן.

מדידה כזו מאפשרת לנו לקבוע מתי היקום כולו היה מכוּס בנקודה אחת - נקודה סינגולרית - בה לא פעלו חוקי הפיסיקה הקיימים, אלא חוקים מיוחדים שקיימים גם כיום במה שנקרא "חורים שחורים".

קיומם של "חורים שחורים", בהם מרוכזת מסה מרוכזת כל כך שאפילו אור לא מסוגל לצאת ממנה, מעיד על האפשרות של ריכוז כל המסה של כוכב שהוא גדול במקורו פי מיליארדים מהשמש או ממערכת השמש כולה, לתוך מסה שהיא בגודל כשל כדור הארץ בלבד.

הדבר החשוב בגילוי זה הוא שאנו

ד"ר אברהם וולפנזון הוא מרצה למדע המדינה באוניברסיטת חיפה ומנהל מכללת ארן בת"א.

יודעים על קיומן של נקודות סינגולריות כאלה גם בימינו, וידיעה זו מאפשרת לנו להבין כיצד נוצר כוכב או כיצד נוצר היקום כולו מנקודה סינגולרית שהיתה בעצם לא כלום, ומהלא-כלום הזה נוצר כל החומר שנמצא בחלל.

אור שבעת הימים

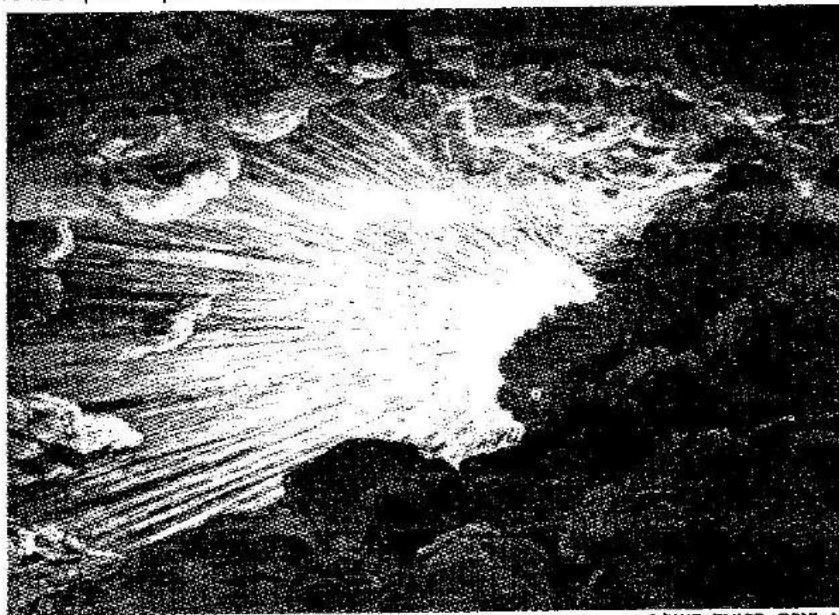
כיצד נוצר כל החומר שנמצא בחלל? ובכן אנחנו יודעים כבר מה קרה בשלש הדקות הראשונות של הבריאה. בין היתר, משום שאנחנו מקבלים כיום מהגלקסיות בתנועתן, קרני אור שמקורן עוד בטרם היות השמש. אור זה שונה מאור השמש משום שהוא אינו מרוכז בכיוון מסויים אלא מפוזר לכל עבר במידה שווה.

חז"ל קראו לאור זה "אור שבעת הימים". משנברא העולם נאמר ביום הראשון "יהי אור", אולם רק ביום הרביעי נבראו השמש והכוכבים. אם כן איזה אור היה ביום הראשון? "אור שבעת הימים". זהו אור תחילת היקום שבקע מן המפץ הגדול, שפירושו אור וחום. החלקיקים של האור והחום האלה אינם אטומים, אינם אלקטרונים ואפילו לא חלקיקי האלקטרון שנתגלו בימינו. אלה הם חלקיקים קטנים עוד יותר הנמצאים בעולמנו ונקראים פוטונים - חלקיקי אור. מהפוטונים נוצרו האטומים הראשונים - האלקטרונים, ואחר כך האטומים או האטומים הראשונים של

ראשית החיים

כך נוצרים אם כן, בהדרגה, כל החומרים הכימיים: מהמיימן הפשוט עד האורניום הכבד יותר, דרך כל הפחמימות ודרך כל החומרים המרכיבים את החומצות האמיניות ואת החלבון. כך אנחנו מגיעים לראשית החיים. ישנן תאוריות שונות על היווצרות החיים בתוך הימרק החם והסמיך שכיסה את כדור הארץ במשך 300 מיליון שנים. מדענים הוכיחו כי ניתן ליצור בתנאי מעבדה חומצות אמיניות מחומרים כימיים. כלומר, אפשר ליצור את המרכיב הראשי של החלבון שהוא הבסיס העיקרי לחיים. עד כה טרם נוצר חי מדומם, אבל אין ספק שהמדע קרוב מאד לתגלית הזאת, שתהיה בוודאי תגלית מהפכנית בכל תחומי המחקר המדעי.

אם נסתכל על כל התמונה הזאת ברצף אחד, ניתן לומר שבמשך 20 מיליארד שנים הקוסמוס עבר תהליך שראשיתו במפץ הגדול, המשכו בהתפשטות והתפתחות, עד להיווצרות היצור אנושי (אנחנו בנויים מאותם האטומים שנוצרו במפץ הגדול), יצור תבונה מסוגל להבין את המושגים "קוסמוס" ו"מפץ גדול", לקרוא להם בשמם ולהבין את הקשר ביניהם. אנחנו חלק מהקוסמוס.

ג. דורה, בריאת העולם

באמצעותנו, באמצעות המוח שלנו, הקוסמוס מתחיל להבין את עצמו. בבראשית, פרק ב' פסוק 19, אנו מוצאים טענה שכל מה שיש בעולם - "כל אשר יקרא לו האדם הוא שמו". כלומר, מה שקיים, מבחינת שם ומושג - נוצר. נוצרת תפיסה הומניסטית מאד. הגיבור הוא האדם. הוא הנותן לעולם את המשמעות. איננו מכירים שום משמעות אחרת שהיא מעבר לנו, שום מחשבה שהיא מחוץ למחשבה האנושית. יש אומרים שהדולפינים חושבים, ויש איתם מגעים מעניינים. אם הם חושבים, הם חושבים כמונו. מכאן שיש התפתחות אצל היונקים המפותחים שיוצרת את המוח המפותח, ויוצרת גם אפשרות ליצור תאוריות ולהבין ולתת משמעות לעולם. זוהי אם כן התפיסה המודרנית.

התפיסה המודרנית, שתוארה כאן בקיצור רב, עומדת בסתירה גמורה למתולוגיות הקדומות. ע"פ האתוס הפיני, היקאלאוואלה, נוצר העולם ע"י ברוזה שהטילה ביצה. לפי העולם השומרי העתיק, הכל התחיל בים קדמוני ובתוכו מפלצת שנקראת יתהאמאת, שכאשר הורגים אותה עושים מחלקה העליון את השמים ומחלקה התחתון את המים או היבשה. ע"פ התפיסה המצרית נולד העולם מריב של אלים במים, ובתפיסה היוונית ראשית הכל באוקיינוס קדמון. מעניין לראות כיצד רואות המיתולוגיות השונות, ולא במקרה, את המים כבסיס של היווצרות הקוסמוס (והרי אנו יודעים כיום שהמיימן הוא היסוד של המים).

אחר כך באים אלים ומלחמות אלים והאל הבורא והיוצר - שאינו בורא יש מאין כי אם יש מיש - ועפ"ר לא האל הבורא והיוצר הוא גם האל אשר מנהל אחר כך את העולם. המיתולוגיות השונות נראות לנו, במידה רבה של צדק, רחוקות מאוד מהתפיסה הפשוטה, הברורה, הסיבתית והעיקבית של הגישה האבולוציונית המודרנית. הכוונה לאבולוציה במובן הרחב: אבולוציה של הקוסמוס עד שנוצר כדור הארץ; אבולוציה של החיים מהחומצות האמיניות ומתא הראשון ועד ליצורים בים ואחר כך ביבשה ואחר כך היונקים ובסופו של הדבר האדם והתרבות האנושית כאבולוציה תרבותית.

אלוהים הוא מדען מודרני

ישנה רק מיתולוגיה אחת שהיא קרובה לתפיסה המודרנית. המיתולוגיה של בריאת העולם בפרק א' בספר 'בראשית'. הכל מתחיל ב"יהי אור" - בפרוטונים של המפץ הגדול, נמשך בבריאת החי בתוך

הים, היצורים הדו-רגליים, השרצים והזוחלים, בהופעת היונקים לסוגיהם, עד היווצרות האדם, כאחרון היצורים - תאור המתאים לתמונה המדעית המודרנית בצורה מפליאה. מכאן ש'אלוהים' שבספר 'בראשית' הינו בעצם מדען מודרני.

מבחינתו של היהודי הדתי יש כאן בעיה. התאור המופיע בספר 'בראשית' מסוגל להסביר את כל שלבי ההתהוות - מהמפץ הגדול ועד התהוות האדם - ללא כל צורך בהנחה בדבר קיומו של כוח עליון. הכימיה והפיסיקה המודרניות מתארות את כל ההתפתחות כפעילויות אוטומטיות. מוצא המינים של דארווין מתאר את ההתפתחות מהתא המיקרוסקופי ועד להומוספיאנס של האדם החושב כהתפתחות אוטומטית, בלי צורך בהשנחה עליונה, בלי צורך בהתערבות מלמעלה.

צבי ינאי, עורך כתב העת "מחשבות", ראיין לאחורונה בסוגיה זו, מדען דתי מצרפת, המכהן כחוקר במכון ויצמן: ינאי: כיצד מתישבת האמונה הדתית שלך עם תאוריית האבולוציה? המדען: אני יכול להסביר בלי אלוהים את כל התנהוות של עשרים מיליארד שנים מ"המפץ הגדול" עד היווצרות האדם. ינאי: אז למה אתה חובש כיפה המדען: כי אני מאמין באלוהים. ינאי: איזה מקום יש לאלוהים שלך בקוסמוס הזה? המדען: אמרתי שאני מאמין שאני יכול להסביר את הכל לפני הכימיה והפיסיקה, מ"המפץ הגדול" ועד היווצרות האדם. אבל מה היה רגע לפני "המפץ הגדול"? אם כן, מקומו של אלוהים הוא לפני "המפץ הגדול" ולא דרוש כוח עליון כדי להסביר מה קרה מאז ועד לימינו אלה. בכך ניתן הצידוק לחבישת הכיפה.

האם יש תשובה חילונית-מדעית למקומו של אלוהים?

השאלה העולה כאן היא מה היה רגע לפני "המפץ הגדול"? תשובה לכך מצאתי בספרו הנפלא של אהרון קציר 'יבנור המהפיכה המדעית' (הוצאת עם עובד, אופקים, 1971). קציר מבקש לברר בספרו את השקפת עולמו של פיסיקאי מודרני. הוא מתאר התלבטות שלו בשתי שאלות קדינליות המעסיקות את הפיסיקה. האחת: מה קדם ל"מפץ הגדול"? השנייה: מהו הגודל הקטן ביותר בקוסמוס! הפיסיקה מקבלת את מושגי הגודל והזמן מהספרות ומהשפה. משום כך פנה

קציר למטהפיסיקה - כלומר, אל הפילוסופיה. הוא עבר על כתבי פילוסופים מטאלס איש מילטוס מהמאה ה-9 לפני הספירה ועד לסארטר, ראסל וווייטהד מהמאה ה-20. הרמב"ם קובע בספרו 'מורה נבוכים' כי הגודל הקטן ביותר האפשרי בקוסמוס כולו, הוא אחד חלקי עשר בחזקת מינוס אחד עשר של מיקרון. נילס בוהר - שותפו של אינשטיין בגילויי סודות האטום ומגדולי המדענים במאה שלנו - חישוב ומצא שהגודל הקטן ביותר הוא אחד חלקי עשר בחזקת מינוס שלוש עשרה. ההבדל הוא כה קטן, אומר קציר, עד שבפועל אי אפשר לבדוק אותו.

הרמב"ם כתב את זה לפני שהיה ידוע על קיום מולקולות ואטומים ואלקטרונים ופרוטונים ונאוטרונים; הרבה לפני שהמדע הצליח לבקע אטום או ליצור מיימן. ובוודאי לפני שנוצרו התאוריות המודרניות של תורת היחסות ותורת הקוואנטים.

הרמב"ם הכיר היטב את המתמטיקה והפיסיקה היוונית. הוא למד רבות מתורת אריסטו ובה בעת דחה חלק ממנה. בשאלה המכרעת של בריאת העולם - "יש מאין" או "יש מיש" - חלקה היהדות על הפילוסופיה היוונית. אריסטו פעל לפי ההגיון של הפיסיקה הקלאסית: חוק שימור החומר האומר ששום דבר לא נוצר יש מאין; הכל נוצר יש מיש. והנה הרמב"ם, בימורה נבוכים, אומר: יכולתי לקבל את תורת אריסטו וחוק שימור החומר (או בלשונו 'קיומו של חומר נצחי') ולפרש לפי אריסטו את התורה. אין שום דבר בתורה שמכריח אותי לסתור את אריסטו, ואם אני סוטה מאריסטו - זה לא מטעמים של פרוש התורה אלא מטעמים של חישוב הפיסיקה והמתמטיקה. אני חושב

ויליאם בלייק, ימי קדם

אל מכונף: מטבע כסף, מאה 5 לפנה"ס

יותר מאשר למיתולוגיות האליליות הקדומות, וקרוב במסקנותיו לפיסיקה המודרנית. גישתם של הרמב"ם ושל פילון לתנ"ך היא במהותה, גישה חילונית. האם ניתן להקיש מכאן שמחבר התנ"ך היה חילוני? האם ניתן להניח שהעורך הסופי של המקרא ראה באלוהים ישות חילונית?

הצד האפל של האבולוציה

אנחנו מייחסים להומר הדומם או להתפתחות החיים כוונות ורצונות שהם בבחינת ביטוי פיגורטיבי ולא ביטוי למציאות. כשאנו אומרים: 'האדמה צמאה לגשם', אנחנו לא מתכוונים לצמאון אנושי. כוונתנו לומר שהאדמה יבשה, ושם נשקה אותה אפשר יהיה לגדל בה גידולים חקלאיים. אנחנו אומרים שכל גוף 'שואף' להתמיד במצבו. (חוק האנרציה), אלא שלגוף אין כוח רצייה, גוף איננו יכול לרצות.

זואולוג, חוקר בעלי חיים, אומר שהטווסים הזכרים 'מתקשטים' ומתגנדרים כדי 'להצליח בחיזור' אחר הטווסות. הבוטניקאי מתאר פרחים שמצמיחים עלי כותרת צבעוניים כדי 'למשוך' אליהם חרקים. האמנם כך חושב הטווס? האם הצמח באמת 'מתיפה' למען מטרה? מובן שגישה זו סותרת את תאוריית ההתפתחות של דרווין. אם אנחנו מייחסים להתפתחות כוונה, הרי זה בניגוד למהלך האבולוציה, המסבירה את הכל בברייה טבעית. מה היא הברייה הטבעית? היסוד כל אפשרות אחרת. צמח שלא היו לו פרחים שמשכו חרקים, לא התרבה וחדל להתקיים. רק המסתגל נשאר - survival of the fittest, או, אם נביט על הצי הכוס הריקה, הבלתי מסתגל - מחוסל. זהו 'הצד האפל' של האבולוציה.

באנגליה נערך ניסוי שנועד לבדוק: האם תורת האבולוציה פועלת גם בימינו?

אנשי המדע של ימינו, מסתמך בספרו "קיצור תולדות הזמן" על התאוריה של פילון (כפי שצוטטה מאוחר יותר אצל אוגוסטינוס הקדוש) כאשר הוא מנסה להוכיח שאין צורך באלוהים כדי להסביר את התאוריה של היווצרות הקוסמוס.

פילון והרמב"ם: התנ"ך - מדע יותר ממיתולוגיה

האם זה מקרה ששני הוגים יהודים - פילון והרמב"ם - דווקא הם, יצרו תאוריות מודרניות בפיסיקה שבני דורם, המדענים, לא הגיעו אליהן? נדמה לי שלא.

מכל הגלריה הרחבה של פילוסופים בני כל האומות של התרבות המערבית הוא מצא תשובות רק אצל שניים. שניהם היו יהודים, וככאלה - אזרחים של שתי תרבויות: התרבות היהודית והתרבות המדעית בת זמנם. שניהם היו מודעים לסתירה הקיימת בין התפיסה הפופוליסטית של התנ"ך לבין התפיסה המדעית. שניהם ניסו לישב אמיתות מנוגדות בהם האמינו. הדרך היחידה לפתור את הסתירה הינה למצוא תאוריה רחבה שתכלול הסבר שיישב את הסתירה. כדי ליצור תאוריה כל כך רחבה צריך היה לפרוץ אופקים - וכל תגלית, כולל תורת היחסות של איינשטיין, היא פריצת אופקים מבחינה אינטלקטואלית.

זו ראייה אל מעבר לאופק, אל מה שבני אותו דור של מדענים אינם מסוגלים לראות. הרמב"ם כתב, באגרת לחכמי מרסיי בדרום צרפת: "אם אתם מוצאים שמה שכתוב בתורה מנוגד למה שהשכל הישר או המדע אומרים, לכו לפי המדע והשכל הישר ואחרי זה תקראו את התורה מחדש, כי זה סימן שלא הבנתם. לא יכולה להיות סתירה בין התורה לבין השכל הישר והמדע.

התנ"ך המונותיאיסטי קרוב יותר למדע המודרני מכל יצירה אחרת.

המדע בימינו מחפש הסבר אחדותי למושגים ולתופעות בטבע. איינשטיין ניסה להסביר את כל התופעות המיקרוסקופיות והמקרוסקופיות של כוכבי השמיים וחלקיקי האטום בארבע נוסחאות מתימטיות שנקראות 'תורת השדה המאוחד'.

התפיסה האחדותית עומדת גם בראש מעייניו של עורך התנ"ך.

סיפורי המקרא מלאים בפרקים אליליים, פרקים של דעות קדומות ושרידים של מיתולוגיות קדומות. העורך, שהיה בעל אמונה מונותיאיסטית, מדגיש כל העת את התפיסה האחדותית. במובן זה קרוב התנ"ך למדע המודרני הרבה

שאריסטו טעה בנקודה זו משום שיש נקודת התחלה לעולם, שהיא בריאת יש מאין, ושבה המימדים של העולם הם כמעט אפסיים. לפי זה אני מפרש את "בראשית ברא" - בריאה של יש מאין. מתוך התעמקות בפיסיקה אני מגיע למסקנות הפוכות משלו. כלומר, הנימוק אינו דתי אלא נימוק הלכות מתחום הפיסיקה.

אלפיים שנים אחרי אריסטו בא איינשטיין וקבע במשוואה המפורסמת שלו - $E=MC^2$ - שצריך לדבר על חוק שימור החומר והאנרגיה, מפני שהאנרגיה היא צורה אחרת של החומר - והחומר הוא צורה אחרת של אנרגיה.

הזמן - תכונתו של עולם

באשר לשאלה השניה - מה קדם למפץ הגדול? מה היה ברגע לפני המפץ הגדול? מצא קציר (ע"מ 131), פילוסוף שהשיג על כך כמעט 1,200 שנים לפני הרמב"ם - פילון האלכסנדרוני:

"ידידיה (פילון) שהיה יהודי מאמין טען טענה חכמה שהקדימה את תורת היחסות של איינשטיין באלפיים שנה. בספרו אומר הוא: 'תמימות היא להאמין כי העולם נברא בשישה ימים או בזמן בכלל. נכון יהיה לומר כי העולם לא נברא בזמן אלא שקיום הזמן מותנה בקיום העולם כיוון שתנועת גורמי השמיים היא הקובעת את טבע הזמן'. כלומר ידידיה (פילון) טוען כי אין לו לזמן קיום מחוץ לעולם החומרי. בנדון זה הוא חולק על ניוטון אשר האמין כי העולם מתקיים בתוך הזמן. 1,600 שנים לפני ניוטון טען ידידיה (פילון) שאין זמן אבסולוטי הקבוע ביסוד העולם אלא הזמן הוא תכונתו של העולם החומרי, וכל עוד לא היה קיים העולם החומרי, לא היה גם זמן. בלשון אחרת ניתן לומר כי לפני היות העולם לא היה 'לפני', כיוון ש'לפני' ו'אחרי' קיים רק משעה שהעולם עצמו קיים."

דברי פילון זהים לתפיסה המודרנית הבנויה על תורת היחסות של איינשטיין. המדען הבריטי, סטיבן הוקינג, מגדולי

הרמב"ם

ציורלס דארון

האנשת האלוהים

לפי הרמב"ם אין לאל גוף ודמות גוף, ואין ליחס לו כל תכונה פוזיטיבית. כשאנו אומרים "יד אלוהים" או "יזרח אף אלוהים", אומר הרמב"ם, אין אנו מייחסים לו יד או אף של ממש, וזה ברור אף מפשוטו של מקרא. כשאנו אומרים על אלוהים שהוא רחום וחנון, אנו אומרים למעשה שאילו עשה אדם את המעשים האלה היינו מייחסים לו תכונות אלו. אנחנו נוהגים לומר "איו שמש אכזרית" כשיש חום נוראי בחוץ, ואין אנו מתכוונים באמת לכך שהשמש אכזרית, או, "איוו רוח טובה" כשמנשבת רוח ומלטפת אותנו, ואין אנו מתכוונים שהיא טובת לב. בדיוק באותו אופן, כשאנו מכנים את אלוהים "רחום וחנון", אנו מתכוונים לכך שמתרחשות תופעות בקוסמוס שבמקרה זה הן לטובתנו: ירד גשם ולא היתה בצורת, נשבה רוח והפיצה את הזרעים. אנו יכולים לומר מה שאלוהים אינו ולא מה שהינו, וכאן אין ההבדל בין הרמב"ם למחשבה החילונית המודרנית: שניהם מסכימים לגבי מה שאלוהים אינו.

בספר 'שמות' מתגלה האל, הכוח העליון, כאבולוציה. "אהיה אשר אהיה" נאמר שם, וזו ההתפתחות המתמדת של האבולוציה. אין ספק שזהו שלב חדש בהתפתחות התרבותית, התפתחות מושגית-מחשבתית בהשוואה לעולם הרוחני של האבות. בפרק ו' פסוק 3 נאמר: "וירא אל אברהם, יצחק ואל יעקב באל שדי". כלומר, אברהם יצחק ויעקב כינו את הכוח העליון בטבע ובהסטוריה בשם "שדי", מילה ארמית שפירושה: אל ההרים והנהרות, הכוח שפועל על ההרים והנהרות. מאוחר יותר מופיע הכינוי "הוה", "ושמי יהוה לא הודעתי להם", כביטוי נוסף של התפתחות מושגית ערכית.

מדעית, כך אנו מייחסים רצון ושאפה לקיומו של הקוסמוס בלא שתהיה לנו כל סיבה להניח שהקוסמוס חושב. לרצון המדומה של הקוסמוס להיווצר, להתקיים, לנוע ולהתפשט - אנו קוראים "אלוהים". בהקשר התיאולוגי זהו מושג לגיטמי. בהקשר המדעי הוא מיותר ונגד את התפיסה המחקרית המודרנית.

המושג "אל" משמעותו בתרבות הקדומה "כוח". אל יחיד הוא ביטוי לאחדות הקוסמוס, הכוח השולט בקוסמוס. אבל מובן שזהו ביטוי פיגורטיבי שמניח שלקוסמוס יש רצון. כיצד מסביר זאת הרמב"ם? הרי לא אדם רציונלי כמוהו ייחס לקוסמוס רצון משלו. ההסבר שלו פשוט: חוקי אלוהים הם חוקי הטבע. אתה רוצה לדעת את רצונו של האלוהים? תסתכל בטבע. נקודת המוצא שלו היא התאור הנפלא המופיע בספר איוב, כשאלוהים מתגלה ומדבר לאיוב מן הסערה. הוא נותן שם תאור דרוויניסטי של עולם, שמתחיל מהחיות הקטנות ביותר עד ללוייתנים הענקיים. תאור של הטבע לפי סדר דרוויניסטי ולפי ההגיון של מלחמת המינים. יש חזקים ויש חלשים. יש טורפים ויש נטרפים. זהו עולמו.

הרמב"ם מוביל תפיסה זו קדימה, מספר איוב אל המדע של ימיו ומעבר לו, ואומר: זהו עולמו של האלוהים. לימדו את חוקי הטבע. ברוך שפינוזה, תלמידו, סיכם זאת בשלוש מילים: "אלוהים פרושו הטבע". אם נלך מהרמב"ם דרך שפינוזה עד ימינו, אפשר לראות בהם גשר איתן המחבר בין התפיסה התנ"כית הקדומה לבין התפיסה האבולוציונית הרחבה של סוף המאה ה-20.

באזורי הפרברים התעשייתיים של לונדון יש חורשות עצי ליבנה. למרות שמם ('קליפה לבנה'), קליפתם שחורה משחור, בשל הפיח שהציביליזציה התעשייתית יוצרת. לעומת זאת, במעמקי אנגליה נשמרו חורשות ליבנה שקליפתם

הלבנה נשמרה. ישנם בטבע חרקים שניזונים מהקליפה של הליבנה. החרקים של הליבנה בסביבות לונדון הם כולם בצבע שחור. החרקים של הליבנה הלבן במעמקי היער הם כולם בצבע לבן. מדענים לקחו 100 חרקים לבנים, הביאו אותם ללונדון ושמרו אותם על הגזעים השחורים, ולקחו מאה שחורים ושמרו אותם ביער על הגזעים הלבנים. תוך שעה נטרפו כל החרקים הלבנים שהושמו על הקליפות השחורות, וכל השחורים שהושמו על הקליפות הלבנות ע"י צפורים. הנה לנו הוכחה ברורה לתורת האבולוציה: הישרדות המסתגל והשמדת אי המסתגל.

אלוהים הוא הטבע

בדיוק כשם שאנו מייחסים מחשבות ורצונות לדומם ולחי ללא כל הצדקה

ראש אלה מגלגל המזלות של חמת טבריה

הפן הסובלני של האיסלאם

סאלם ג'ובראן

האיסלאם נולד במדבר. הוא נולד בחצי האי ערב על רקע של סכסוכים קשים בין שבטים בחברה של עבודת אלילים. בתהליך הווצרותו הוא כלל בתוכו מספר יסודות אוניברסאליים:

(א) איחוד השבטים המפולגים לעם אחד.

(ב) השתתת האמונה המונותיאיסטית לצד היהדות והנצרות.

(ג) שלילת העבדות: העבדים בחצי האי ערב היו ערבים מקומיים ו"מיובאים" מחבש וממקומות אחרים. לפי האיסלאם, התאסלמות לא תהיה מלאה, אלא אם כן ישוחררו כל העבדים.

(ד) התנגדות לאפליית האשה בחברה הערבית: כאוכלוסיה מדברית המצויה בסכנת קיום פיסית ברור שהיה יתרון לגבר - הפרש, הלוחם, מגן השבט. האשה נתפסה כנחותה בזכויותיה בכל מצבי החיים ובמיוחד במצבי דוחק וחוסר במזון. לפני הופעת האיסלאם נהגו כמעט כל השבטים ל"השתחרר" מחלק מן הבנות מיד עם לידתן - כלומר לקברן בעודן בחיים. בפסוקים הראשונים של הקוראן, אנו מוצאים הכרזה אנושית - מוסרית - חד משמעית על איסור הריגת בנות ומעשה זה נתפס כפשע אנטי הומני, כי האשה/הבת נבראה בצלם האלוהים כמו הזכר.

הנביא מוחמד אומר: "אין עדיפות לערבי על פני לא ערבי אחר אלא ביראת שמיים". בכך הניח את היסוד לעקרון כי כל מי שמצטרף לאיסלאם - ללא קשר למוצאו הקודם - איננו נחות ממי שמוצאו ערבי. אמת המידה המבדילה בין בני אדם שונים היא יראת השמיים ולא מוצאם. אם נרחיב את היריעה של רעיון זה נמצא כי גם בחברה אין עדיפות של אדם אחד על רעהו אלא במידת העשייה שלו לטובת האינטרס הכללי של החברה בה הוא חי.

סאלם ג'ובראן הוא משורר וסופר ערבי ישראלי, מנהל עמית של המרכז היהודי-ערבי לשלום בגבעת חביבה.

כשנשאל הנביא מוחמד מי עדיף - אלה שקיבלו את דת האיסלאם בראשיתה או אלה שהצטרפו אליה אחרי הנצחון והכיבוש, ענה כי בני אנוש שווים כמו שיני המסרק. אין זכות לאיש לשעבד בני אדם אחרים כי כולם נולדו חופשיים. אלה הן רק שלוש דוגמאות שניתן למצוא בקוראן ובהלכה האיסלאמית, המצביעות על הגישה ההומניסטית, הגמישה, על כיבוד האחר והרצון להגן על הציבור המאפיינים את גישתו של הנביא. למשל, כששואלים את הנביא מוחמד מה יעשה חולה בזמן צום, תשובתו היא כי אלוהים דואג יותר לחיי האדם החולה מאשר לביצוע הצום. ועוד שואלים אותו מה אם נמצא האדם בנסיעה אינו יכול לצום! תשובתו: כשיגיע ליעדו יצום כפיצוי על כך שלא צם בזמן או שיפצה בתרומה. כלומר הנביא לא היה צר אופק, אלא רפורמטור גדול והומניסט, ורצה לארגן במסגרת הדת את החברה השבטית, להגן על חלשים, ולפתח את החינוך.

צלע מונותאיסטית שלישית

האיסלאם לא נוצר מאין. קריאת הביוגרפיה של הנביא מוחמד מגלה כי היו לו מגעים רבים עם נוצרים ויהודים. בשל היותו סוחר הוא הירבה בנסיעות לסוריה, שם נפגש עם כמרים נוצרים וכוהנים יהודים. כך יכול היה להבין טוב יותר את שתי הדתות המונותאיסטיות. בדיקה יסודית שתלך רחוק לעבר תגלה שהיהדות הושפעה ממקורות שקדמו לה. למשל, עשרת הדיברות שאבו השראתם מחוקי חמורבי. באופן זה לא קשה להבחין כי כשם שהנצרות בנויה על יסודות היהדות, כך בנוי האיסלאם על נדבכי יסוד המצויים בשתי הדתות המונותאיסטיות שהתפתחו לפניו.

בפרספקטיבה היסטורית, שלוש הדתות המונותאיסטיות היוו מהפיכה חברתית ומוסרית מתקנת של החברה האנושית דאז בהשוואה למצב הסמי-ברברי שרווח בתקופה שקדמה להופעתן. דברי משה, ישו ומוחמד בתקופתם נתפסו כתשובה חברתית, פוליטית, פילוסופית ומוסרית, והיו תשובה נאותה לבעיות השעה.

המכנה המשותף לשלוש הדתות הוא שהאמת הדתית שהציגו היתה אמת אבסולוטית - אלא שהמאמינים הבינו

את הדת כדבר אלוהים, ודבר אלוהים הוא נצחי. משום כך, יש לסגל את החיים לאמת זו, ולא את האמת לחיים הזורמים קדימה.

כל דת מתחילה בהטפה, אולם עד מהרה היא הופכת לממסד. ביהדות וגם באיסלאם קשה מאוד למצוא את הגבול בין הדת לבין המדינה. האיסלאם, כמו היהדות, הוא דת פוליטית. כלומר, הערכים הכלליים של הדת לא רק מארגנים את יחסי האדם עם בורא העולם, אלא מארגנים את היחסים בין אדם לאדם וגם נותנים הסברים כלליים מאוד לארגון החברה בכלל. בשלב שהדת הופכת להיות ממסד שלטוני, היא מתחילה לאבד את ההבדלים בין ערכיה היא לערכים של דתות אחרות.

הם מגיירים גם תינוקות

חשבתם פעם מה מטריד תינוק בן שבועיים? אם מה הוא צריך להתמודד ומה נדרש ממנו להחליטו אם הוא תינוק רגיל שגדל אצל הוריו הוא יכול להמשיך לישון בשקט. אבל אם הוא תינוק לא-רצוי, שנולד אי-שם, ואומץ ע"י זוג ישראלי הרי כדאי לו לצרוח ולביב בקול גדול.

בנוסף לכל הבעיות עימן יצטרך להתמודד בשל היותו מאומץ, הוא צריך לדעת שרובני ישראל כבר גילו אותו וכברא היום ישלחו אליו את ידם הארוכה. הם היו רוצים שכבר עכשיו יהיה תינוק חרד עם זקן ופיאות שימלמל "בעזרת השם" הוא מסומן אצלם, וכשיגיע לגיל בגרות, כשירצה להינשא, יתפסו אותו ויזכירו לו את חטאו הגדול - איך העז להיוולד להורים לא יהודים ולחזור כתינוק-מרגל לעם היהודי, ללא גיור כהלכה.

לא יהיה אכפת להם שהוא גדל כמו כל ילד יהודי אחר במדינת ישראל. לא יהיה אכפת להם אם הוא שרת בצבא ומה עשה למען המדינה. הוא חטא, ואם לא ידע את מצוות הדת - לא יוכל להינשא. אבל לא לעולם חוסן. על הרבנים לדעת שכל מקרה כזה ממחיש ומדגיש עוד יותר את הצורך הדחוף בנישואים אזרחיים. יגיע יום והרבה דבנים ימצאו עצמם מחוסרי עבודה.

מתי גוסמן

האיסלאם והיהודים

בתקופה הראשונה של האסלאם כשהיו המהגרים מנוודים ומותקפים ע"י הקיצוניים הפאגניים לא היה שום סכסוך בין המוסלמים לבין היהודים. אולם בשעה שהחלו להתארגן כעדה, החלו להתחרות עם היהודים ועם הנוצרים על לבבות האוכלוסיה. נוצר חיכוך וחודדו הניגודים בין דת אחת לאחרת.

האיסלאם לא הכיר ביהודים ובנוצרים כשווים, התייחס אליהם כאל "אנשי חסות" והפלה אותם באמצעות חקיקה. בתקופות מסויימות הם היו מצוים להתלבש בצורה מיוחדת, לשלם מיסים גבוהים כפליים משאר האוכלוסיה המוסלמית ושאר אפליות. אבל בהשוואה למלחמות הדם שקדמו להופעתו, אפשר לראות ביחס זה יחס טוב למרות יסוד האפלייה שבו.

בקוראן ובדברי הנביא מוחמד אפשר למצוא טקסטים רבים שמדגישים כי היהודים והנוצרים הם אנשי הספר, כלומר: מאמינים בדבר אלוהים. קיימת הפרדה חד משמעות ביחס האסלאם לנוצרים וליהודים מחד ויחסו לפאגאנים מאידך. בעוד הוא מותיר לעובדי האלילים שתי ברירות - להתאסלם או להיהרג - הרי שכלפי היהודים והנוצרים הוא הרבה יותר סובלני ומתיר להם להחזיק באמונתם. המשותף בין שלושת הדתות היא האמונה באל אחד וספרי שלושתן הם - בוואריאציות שונות - דבר אלוהים. מי שקורא את הקוראן ימצא כי הוא מכבד את כל נביאי ישראל ללא יוצא מן הכלל. אפילו למלכים המוזכרים בתנ"ך - למשל: דוד ושלמה - מתייחס הקוראן כאילו היו נביאים. גם היחס לישו הוא יחס של כבוד רב.

מקור הפונדמנטליזם האיסלאמי

חדת מתחילה, בראשיתה, כתנועה מוסרית, סגפנית, אידיאליסטית, שמטרתה עבודת האל היחיד הרחום והרחמן - אך נהיית בהמשכה לתנועה פוליטית, לשלטון במלא מוכן המילה. לכל דת יש שלבי שפל בהם אנו מוצאים הדגשה על קיצוניות, שמרנות ודברים חשובים יותר. לכל דת יש שלבי גאות והתעצמות בהם מודגשת פתיחות וקידמה ובא לידי ביטוי הצד האוניברסליסטי שלה.

היום, יותר מאי פעם, חזרה לדת - כל זת - כרוכה בדרך כלל במצוקה כלכלית, חברתית, נפשית ופוליטית. היחיד מנסה להמלט ממצב טראומטי בו הוא חי ומבקש למצוא באמצעות חזרה לדת מענה לקשייו הרבים.

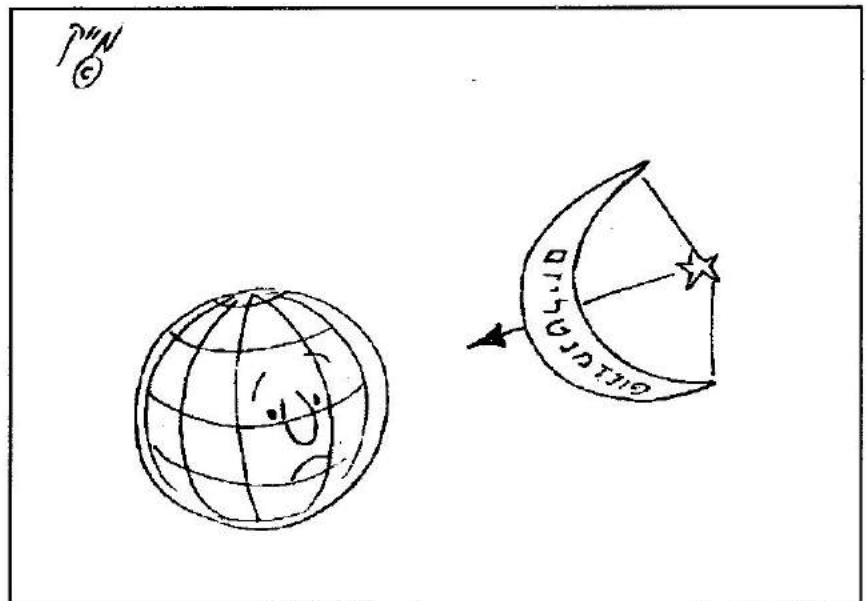
בשנת 1928 הופיעה לראשונה תנועת ה"אחים המוסלמים" במצרים. זוהי תנועה פונדמנטליסטית לכל דבר שראתה בתרבות המערב יסכנה להשמדה רוחנית של המזרח ורצתה לסגור הרמטית את החברה הערבית והאיסלמית בפני כל השפעה של המערב. למעשה היא קידשה את אידיאל החיים האיסלאמיים כפי שהיו בתקופת הנביא וקראה לעולם הערבי המפולג, המתדרדר לניווון, לחזור לאיסלאם הקלאסי שהוא אידיאל האיסלאם בגדולתו. לטענת הקיצוניים האיסלאם הושחת ע"י החיים המודרניים ונגרם לו עוול נורא. לכן, החזרה לאיסלאם היא בבחינת מיפלט וישועה מן העכשוו המעוות אל המודל של העבר. כולנו יודעים שבהיסטוריה אין דרך חזרה, אין מיפלט מן ההווה אל העבר. החברה האיסלאמית איננה יכולה לחזור אל דגם האיסלאם של שנת 650-700 לספירה. זהו תהליך בלתי

אפשרי מכל הבחינות: כלכלית, חברתית, תרבותית, השכלה וכיו"ב. משום כך התנועה הפונדמנטליסטית בעולם הערבי מחפשת, לדעתי, אחר הבלתי אפשרי. ככל שהיא מנסה, בעקשנות ובחרוף נפש, לבצע את הבלתי אפשרי, היא נכשלת והופכת לפאנאטית יותר.

במצרים האיסלאם הוא סוני בניגוד לאיראן בה שולט האיסלאם השיעי. הפלג השיעי באיסלאם הוא בעל אוריינטציה חברתית ראדיקאלית יותר ועברו מאופיין בחיי העוני והדיכוי של מאמיניו. במהלך ההיסטוריה נרצחו רבים מהאימאמים השיעים ולכן קינה, בכי וחיפוש אחר העולם הבא חשוב כל כך בעיניהם עד כדי זלזול בחיי העולם הזה. עבור השיעי, כל יום שמקרב אותו למוות מקרב אותו גם לן העדן בשמו של אללה. גישה זו מבליטה את ייחודיות האיסלאם בהשוואה לדתות אחרות. הן אצל השיעים והן אצל קבוצות פאנאטיות אחרות - כגון החאמס הפלשתיני - מושרשת האמונה כי האיסלאם הוא 'הפתרון לבעיות'. לא עוד עקרון הסובלנות, לא עוד תפיסת כל הדתות כלגיטימיות, אלא ראיית האיסלאם כפתרון היחיד. ואם הפתרון מצוי בדת האיסלאם אזי אין מקום לא לנצרות ולא ליהדות.

במצרים חיים 11 מליון נוצרים-קופטים. התנועה הפונדמנטליסטית הקיצונית, הרצחנית, הסמי-מיליטריסטית, שמה לה כיעד לפגוע במיעוט גדול זה, כמו גם בתיירים המבקרים שם, משום שהם באים מאירופה או מאמריקה, ומסמלים את "הרע המערבי" שיש להרחיקו ולהנתק ממנו. קשה מאוד לדמיין קשר בין הפאנאטיזם הקיצוני, הרצחני וצמא הדם, הפועל כיום במצרים, לבין האיסלאם עליו הוא מסתמך כביכול. גם לחאמס טעון דומה. מושגים של לאום וסובלנות זרים למאמיניו. הם גורסים שכל הארץ הזאת - פלסטין - היא הקדש איסלאמי. בהקדש מוסלמי אסור כמובן להשתמש, אלא לטובת האומה האיסלאמית. ולכן, באידיאולוגיה של החאמס המתבססת, כביכול, על האיסלאם, ומיישמת אותו, אין מקום לפשרה ולדו קיום.

המושג "גייהד", הנמצא בשימוש תכוף היום, מבטא באורח קלאסי את הנכונות להלחם למען הפצת דבר האל. אם צבא האיסלאם נלחם נגד האימפריה של פרס אזי הגייהד הוא הגילום של המוטיבציה של המוסלמי להלחם מול ונגד מדינה לא מוסלמית. כלומר, העילה של הדת והדחף הפנימי שלה לחזק את רוחם של הלוחמים מול הכופרים. בשום

קונסטלציה בהיסטוריה לא לחמה המדינה האיסלאמית מול מדינה נוצרית ומדינה יהודית. אבל היום, למילה ג'יהדי יש קונטציה היסטורית. היום, כשפאנאט מוסלמי רוצה להסית את חבריו נגד מדינת ישראל, נוח לו מאוד להחזירם לסמלים של פעם, מתקופת הנביא ולתת בכך, לכאורה, דחף חזק יותר למאמיניו.

בין סובלנות לחרחור מלחמה

דווקא מעצם העובדה שהדת היא אבסולוטית, וכך גם האמת, הרי שמי ששולט בדת ומכוון את המאמינים יש לו היכולת להפכה לחרב - אם הוא מחרחר מלחמה, או להביאה למטרות שלום וסובלנות - אם הוא שוחר שלום. מעניין לראות כי באותו זמן שפאנאטיים קיצוניים - במצרים ובחאמס - מדברים נגד השלום, מתבטא האימאם הגדול במצרים - שהוא סמכות הלכתית עליונה בעולם האיסלאמי, על קדושת חיי אדם, על האחוה ההיסטורית הנצחית בין בני משה לבין המאמינים בדת האיסלאמית, ועל הצורך בעשיית שלום, וזאת, בהסתמך על האיסלאם. מכאן שקשה לדבר על הדת כאילו היא בעד או נגד שלום, בעד או נגד מלחמה. אם רוצים לכוונה לעבר הפאנטיות יש בה כוח של חומר נפץ. כאשר אנשים נתפסים לפאנאטיזם אינסטינקטיבי ולא לראציונאלי, הם יכולים לבצע את הדברים הזוועתיים ביותר ולצאת למלחמה. אולם אלה הם דברים שאופייניים לכל הדתות ולא רק לאיסלאם.

מכאן מסקנתי שכל עוד משמשת הדת נושא ליחס האדם היחיד ומצפוני כלפי בורא עולם, או כמקור לחיפוש תשובה או הסבר לעולם, אזי אין בה שום אלמנט של סיכון. אולם בשעה שהיא מתימרת לדבר בשם אמת אבסולוטית - וכל דת טוענת שלה התשובה המירבית, המושלמת, לכל מה שמתרחש בחיי האדם - ומטיפה לנקיטת צעדים שיממשו אמת זו על חשבון האחר, היא מהווה סכנה לסובב אותה. לכן, בהכרח הדת הפוליטית, המימסדית, מהווה ותהווה בעתיד, מכשול בפני סובלנות ופלורליזם. אין זה אומר בהכרח שעלינו לבצע רפורמות בדת כי אם שאסור לנו להשאיר את המונופול עליה בידיהם של פאנאטים חשוכים. גם אנו, החילוניים, חייבים לשמור על קשר עם מורשת שלושת הדתות, למצות את המירב ההומניסטי, החברתי והתרבותי המצוי בהן, ולהשתמש בו למטרות של סובלנות, דו-קיום וקידוש חיי האדם כערך עליון. לסיכום, אין לראות את הדת כחלק

אחד מהוגי הדעות הדגולים באיסלאם, השיך מוחמד עבדו, שהי במאה ה-19 במצרים, אמר כי אלוהים ברא לנו את הדת כמורה דרך. אך גם מורה הדרך לא יכול לבוא במקום עינייך, במקום שכלך. אינך יכול לבטל את שכלך. אם נתייחס כך לשלוש הדתות, נוכל למתן את הקיצוני שבהן ולהשתמש בערכיהן האוניברסאליים לאחוה ודו-קיום ואחריות של כל הדתות לאנושות כולה.

ממהלך היסטורי אלא כתנועה שבתוכנה היא תנועה חברתית אנושית. בהקשר זה היא נולדה וחייבת להתחדש. כך קרה ברפורמה הפרוטסטנטית בנצרות, כך קרה גם ביהדות. גם באיסלאם קמו, בתחילת המאה ה-20, הוגי דעות ומלומדים דתיים שהטיפו להסרת הקליפה הנוקשה שאבד עליה הכלח ולחדוש המוסדות, הסגנון וההתנהגות של המוסלמים בהתאם לתקופה המתחדשת.

שוב מאיימים להפוך את הכותל לבית כנסת אורתודוקסי

נייר או פלסטיק מלוכלכת, שמאות ראשי בני אדם חבשוה לפניו. הממשלה החילונית ומועצת עיריית ירושלים - שגם בה יש רוב מוחלט לחילונים - שתקן ויתרו, נכנעו ונתנו לרבנים האורתודוקסים לעשות כרצונם באחד הנכסים היקרים ביותר של כלל ישראל אפילו לרבנים המייצגים את רוב הדתיים בעם היהודי (רפורמים וקונסרבטיבים) לא ניתנה דריסת רגל במוסדות שהוקמו על ידי הרבנות ברחבת הכותל.

עכשיו מגיעה השערויה לשיאה. תאבון זלילת הכוח וההשתלטות לשמה עולה על גדותיו. דרעי וחבריו - המבקשים להראות כי הם חרדים יותר מהרבי מגור, מהרב שך, מהרבי מסדיגורה ומשאר שישים חצרות הרבנים המבקשים לעלות זה על זה בחרדות וקנאות - הגישו חוק למוסד הדימוקרטיה העליון (נאף שהם מתנגדים לדימוקרטיה ומציינים לאוטוריטה של עובדיה יוסף ומועצת זקניו בלבד).

לפי הצעת זו תכריז המדינה על כל רחבת הכותל כעל בית כנסת. אסור יהיה לעשו, לשמוח, לערוך מסיבות, ריקודים, שירים וטקסים וכל פעילות אחרת אלא באישור ממונה מטעם הרבנות האורתודוקסית - ה"ראשית", או "בדי"ץ" או סאטמר (שלא מכיר בחביד או חביד שלא מכיר בסאטמר).

חוצפת החרדים, המשתמטים משירות צבאי אך רוצים להשתלט השתלטות מונופוליסטית על כל תחום וכל שטח, מגיעה לאחד משיאיה כהצעת חוק של חייב אריה דרעי המבקש לגזול מרוב עם ישראל גם את הכותל המערבי ולהפכו לבית כנסת של המיעוט האורתודוקסי. חומרת הדרושה היא בהרחבת תיקף הכפייה הדתית והחלתה על טריטוריות ונכסים לאומיים של כלל ישראל מתוך כוונה להפקיע אותם מרשותו והאנתו של רוב העם.

רחבת הכותל נכבשה כידוע ע"י צה"ל כמלחמת דמים רבת קרבנות. רחבת הכותל והעיר העתיקה כולה, נכבשו על ידי צה"ל מכותות ירדן כשאלה ניסו להתקיף את ירושלים היהודית בראשית מלחמת ששת הימים. הרחבה פונתה וניתנה לעם ישראל על ידי ממשלתו החילונית למען תהנוה כבר מרכזית לאזרחים לאומיים מכל הסוגים - הן לרוב היהודי החילוני והן למיעוטים הדתיים הזעירים. מאז נמשך תהליך ההשתלטות הזוחל של המיעוט האורתודוקסי ורבניו על שטח הרחבה, על אף חוסר עזרת נשים בבית המקדש, הכניסו הרבנים גדרות שרק מעבר להן מותר לנשים להמצא בהתקרבת לכותל, נציגי הרבנות העמידו שומרים המכריחים כל אדם ממין זכר, מכל לאום, כולל יהודים חילוניים, לשים על ראשו כיפת

יהודים ליד הכותל המערבי

אלברט איינשטיין נגד הקנאות הלאומית והדתית

אוריאל טל

מקור האלוהות בהגיון ליבו של האדם

אולם - וכאן הוא עובר אל שלב ההתפתחות השלישי - קיימת צורה של דתיות שהיתה מודחקת, מוקפאת ומדוכאת בשני השלבים הקודמים, צורה שמשמעותה עמוקה לאדם בעל מחשבה מדעית, רציונאלית וביקורתית "...אכנה זאת הרגשה דתית קוסמית". איינשטיין היה רחוק מכל סנטימנטליות ואף סלד מרגשות שאין לה שיעור.

הוא הגדיר דתיות זו כהרגשה מושכלת ניתנת לניסוח, לאומדנא ולתיחום במידה ובגבולות הטעם הטוב. הרגשה זו, המוגדרת כ"דתיות" עיקרה התפעלות מן הסדר וההרמוניה בטבע, שאפשר להכירם בעזרת חוקים אסתטיים. אכן, דווקא האינטלקטואל בכלל ואיש המדע בפרט, אלה שמסוגלים להעריך את החוקיות, פתוחים וכשרים להעריך גם את נבולות הכרתם שלהם ולהודות במופלא מהם.

בנקודה זו קרוב איינשטיין לשפינוזה, כפי שהעיד על עצמו בהזדמנויות מספר: ברוח שפינוזה מוגדרת הדתיות כאהבה אינטלקטואלית של "הרציונאליות והמובנות (intelligibility) של העולם". אהבה זו, כיוון שהיא פועל-יוצא של מבנה לוגי, אינה אלא צורה חיזונית של ידיעה מושכלת בפנימיות הסדר ההרמוני, ההגיון המבני הפנימי של מלוא-עולם. דתיות זו שוב אין לה דבר עם מערכות של עיקרי-אמונה, סדרי-פולחן ועבודת-הבורא, או מוסדות סמכותיים.

בדומה לשפינוזה קובע איינשטיין כי האלוהות היא מושג שמקורו בהגיון-לבו של אדם, משמע בחשיבה ההגיונית ובהיפעלות הלב, משמע ברגש מרוסן מדעת, וכדברי איינשטיין הדתיות התקפה בשביל האדם המודרני היא: "...הערצת היופי ואמונה בפשטות ההגיונית של הסדר וההרמוניה", כל שמשכיל השכל האנושי לתפוש זאת, "...בענווה, ורק בצורה בלתי-שלמה". על רקע זה מתחייבת אצל איינשטיין בהכרח, התנגדות עקבית ועזה לכל אלימות, לכל כפייה ואף לכל חדירה לרשות היחיד בשם מוסדות דתיים.

חברה ולאום, אל השופט בצדק ועושה צדקה ומביא מזור לפצעים ואף מחייה המתים. שני שלבים אלה מאפיינים את תולדות כל הדתות - מציין איינשטיין - אך השלב השני מפותח במיוחד ביהדות, ויש להגדיר את היהדות כ"דת המוסר". בשני השלבים הללו היא עדיין אנתרופומורפית, קובע איינשטיין, ומתאימה "...לרגשות אדם נאיבי... סובלימציה של הרגשה דומה לזאת של ילד כלפי אביו". בדת כזאת, על דפוסייה הריטואליים והמוסדיים, אפשר לראות רק תופעה הסטורית ופסיכולוגית, מסכם איינשטיין, שכן מכל בחינה אחרת אין תופעה זו תקפה.

אלברט איינשטיין

איינשטיין הבחין בדת בין שני מישורים, שונים ואף מנוגדים: ההסטורי-מוסדי והעיוני-סמלי. במישור הראשון מוגדרת הדת כתופעה שעבר זמנה, שכן שוב אין בכוחה לעמוד בפני הביקורת הרציונאלית של אדם מודרני, ועל כן היא מעצור - בדומה ללאומיות בצורתה הקנאית - בהתפתחותה של החברה האנושית, לרבות החברה היהודית, אל משטר מתקדם של שלום, אושר וכבוד-הבריות. במישור השני מוגדרת הדת כתופעה תקפה, שזמנה עתה, בעידן התרבות המודרנית, שכן היא משלימה את הביקורת הרציונאלית ועשויה להעשיר את האדם המודרני. במישור זה מוגדרת הדת כ"דתיות", משמע כצורה של חשיבה על העולם, של התייחסות אסתטית אל העולם, שאין בהן משום ניגוד להכרת העובדות האמפיריות, ויש בהן תוספת של מימד רוחני אל עולם התופעות העובדתיות.

הצורך של האדם באל

שני המישורים הללו מסביר איינשטיין - כנראה בהשפעת לודוויג פוירבאך ואולי תוך זיקה לווליאם גיימס, לאור שלושה שלבים בהתפתחות ההסטורית של הציוויליזציה. בשלב הראשון הדת עדיין בגדר "דת של חרדה"; האדם נתון ללחצם של צרכים ונלכד בפחדים. הוא חרד שמא לא יסופקו צרכיו, מעלה קרבנות ומתפלל אל אלים שהם - כדברי איינשטיין בחיבורו "דת ומדע" שנתפרסם בינו-יורק טיימס", ב-9 בנובמבר 1930 - בחזקת "...ישויות דמיוניות". ישויות אלה עוצבו "...פחות או יותר באנלוגיה לאדם ולחברה שנוקקו להן, וכן במסורת שעברה מדור לדור ובזכרון אבות. כאן עדיין מתפלל האדם כדי שכוחות אלוהיים מעין אלה יפקדו אותו לברכה. יושיעוהו ויבטיחו מזון לכל חי ורפואת הגוף והנפש. בשלב הבא לובשת הדת צורה של מוסר. המניע לכך הוא אותה מערכת צרכים, חרדות ומשאלות-לב, אך המסגרת יותר חברתית-מוסדית. כאן לובשת האלוהות דמות של משגיח בפרטים. אל מגן על אבות ובנים ועל

פרופ. אוריאל טל היה מרצה להיסטוריה יהודית באוניברסיטת ת"א.

(מתוך זמנים' מס. 5, חורף 1981)

את'אי'ז'ס י'ז'ר

עזרא אוריון

-- משימתה הקריטית של, אולי אקרא לה, מט-פילוסופיה, היא הארת מכלול, מבוכי מעמקי מצבו הקיומי של האדם -- ומעבר להם הדומיה -- The rest is... silence... (המלט) --

-- אוכל לבחור, בנחישות יוצרת החוצה את האדישות הדוממת בעשיריות השניה של קיומי -- -- אין לנו נמל ביקום הזה -- -- נוכל לבחור בסדנא יוצרת -- -- החוצה להרף את החלל הריק -- -- הבינגאלאקטי "...פירכת הממשות שאינה במקומה..." (וייטהר) The fallacy of misplaced concreteness היא תכונתם של יחיד ויחד לייחס ליצירות הכרתם ממשות ישותית. ייחוס זה הוא ביטוי לצורך-מעמקים בסדירות, בחוקיות, בתבניות, ב'השגחה' בסובב האינסופי --

אני מזהה ביתכונותי אלה לא ממשות, אלא הפקות של ההכרה הקולקטיבית. הן רחם הימשמעויות אשר בו עטף את עצמו היחד -- (קאסירר), אשר אותו הוא תופס כ'אלהים' --

קולקובסקי מזהה בנו 'רובד יוצר מיתוסים, היוצר 'תשובות' לשאלות מטפיסיות... "תשווקה לראות את העולם ברציפות... צורך באמונה בסדר... (1)

מאפיינים מובהקים של המיתי, האנתרופומורפי, של הי'בצלמוי, הוא הפנתיאון הפאגאני, הפוליתאיסטי, המונותאיסטי, אדוני צבאות ומלאכיו, פרסקאות הקפלה הסיקסטינית, פסל היהודי הצלוב מעל ריו-דה-ז'נירו --

באלפי השנים האחרונות - מן התקופה הניאוליתית-כלקוליתית ואילך, תופס היחד בתרבויות ארס-נהרים את מצבו כנואש - כמאמצי עפר להתרומם - יצירת הנפל של אלהים - בני קין -

רוצחי הבל -- בני איוב -- אשמים - ארורים - גולים - מושלכים - זרויים על-פני אדמה מקוללת - עפר נידון למוות (בראשית, ג, 19) --

עזרא אוריון הוא פסל מדברי במדרשת שדה בוקר, עורך "סביבות".

"...כשאני רואה כיצד שיטות פילוסופיות נתפסות בזו אחר זו לאמונה במציאותה של אבהות מאחורי התופעות... שאינן אלא גישושיה של חיה עדרית נטושה המחפשת את עדרה או את רועה עדרה במרחבים העצומים שבין הכוכבים..." (ז' מארי).

"... האל אינו אלא מהות האדם, ההופך את מהותו העצמית לאישיות נפרדת... מתפלל אליה ומקריב לה קרבנות..." (פויירבך).

"... האדם ביקש למצוא במציאות הדמיונית שבשמים מהות על-אנושית, וגילה שם אספקלריה של עצמו... הדת היא התממשותה הדמיונית של המהות האנושית..." (מארקס).

את האדם הפוסט-מיתי מאפיינת יצירה רוחנית מופשטת יותר - הומאניסטית - התופסת את האדם כאלומת דחפים רוחניים השאובים עדיין מן המעמקים הקמאיים, הפרהיסטוריים, אך הותרת כיום אל התהומות המיקרוסקופיות -- ואל התהומות הטלסקופיות -- באור הרנטגן של הכרה צלולה -- מתבהרת -- לטראניות הומאנית -- להומאניזציה של האדם --

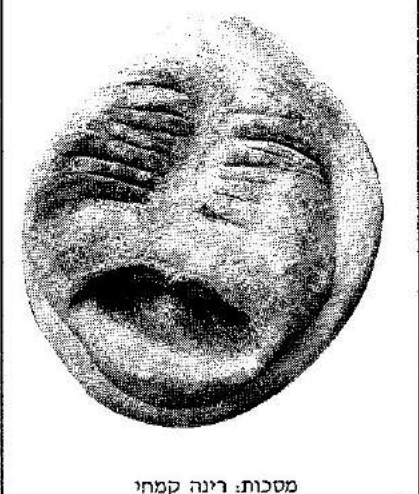
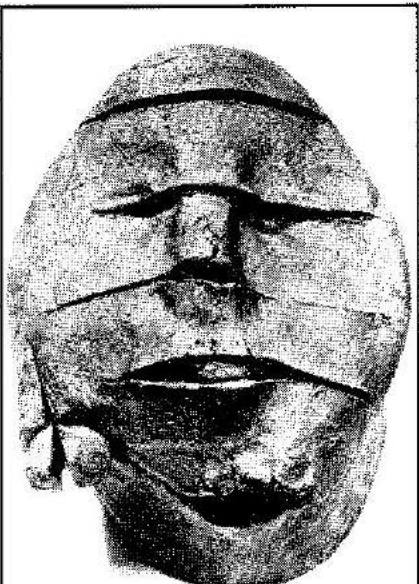
--אנחנו התכנסויות חלקיקים רוטטות, מצטופפות - נארגות - להכרה עוממת - מתחורות והולכת --

- אנחנו טרמינל חלקיקי אבק בין-גאלאקטי מתכנס, מהבהב, מכיר, מזהה, מסמן, נותן בהן שמות, מתווה קואורדינטות, סמלים, היררכיות, אורג יתבוניות סביבו - אורג 'קוסמוס' להרף - הומוארקטוס זקוף, אנכי, הוגה - חי חברתי, חי פוליטי (אריסטו), חי עדרי, חי מטפיסי (שופנהאואר), חי מוסרי (וודינגטון) -- Animal Symbolicum -- Homo Ethical Animal (קאסירר), Homo Symbolicus (גירץ) - חי יוצר טכנולוגיות - מתמטיקות - Homo Faber - בנאי, אדריכל, מכונן, מחוקק - רליגיוזי - אבי-אל - אבי כרונוס - אבי זאוס - אביה - אבי יהוה --

-- שטף אלומות תהליכי יחיד ויחד - מפלסות דרכן בשדות הכוח הצולבים

שוב ושוב בין עברו הגנטי לבין מותרו התבוני-הייצרי - האפל - היוצר -- שקול מטוטלתי - בין-וקטורי - בין מימוש חירותו המוחלטת הצנטריפוגאלית לבין המנוס פנימה - השיבה-אל-רחם, הצנטרפטאלית - אל השתייכות דחוסה - עדרית - אל לכידות - אל זרועות כאריזמה (ובר, פרום) -- זהו יחד רליגיוזי - אחרת לא היה מפיך את 'אלהים' --

"האם האלהים קיים רק בנשמות המאמינים?" (מ. פלאנק) - כן. נקודה. בפינה השמאלית הנמוכה של 'אלהים' חתום א-ד-ם --

מסכות: רינה קמחי

תפילתי

צבי גצלר

"שמיים קודרים, ענינם מתרוממים,
והפה רק קללות מדבר;
דגלינו בלויים, נתבלו בדיבורים,
והרע בחוכנו - סוערו" (*)

קרבים ימי חג - מה נחוג? איך נשמח?
איך נצא מהחול - למחול?
איך נקוד ונאמר דברי שיר - "את-אל-אח"
אם איבדנו תקווה של אתמול?

אחי ימלאו בתי כנסיות,
בליבם - תחנונים והלל;
ואני בביתי אסתגר בבדידות -
בלי תקווה, בלי חפילה - ללא אל.

רק שיחה אגולל עם אלוהי ישראל -
אל - עמי - בראו בצלמו...
ואזעק לפני - כעוק בפני ראי -
אך חרב עולמי - עולמו

והראי יענה בשפתי, כדמותי,
בדו-שיח - שהוא מוגולג...
אל-ראי, בצלמי, יקונן כהדי -
- והכאב בליבי לא ימוג

אלוהי ישראל! כך אפנה אל הצלם,
איך אכזבת עמך - בחירותך?
הן ציוניות תרי"ג הליכות בחוך תלם -
- לגאולה לא נותרה הלכה?

גישת עמך מארץ מובטחת,
על עוון לא-עוון העדה,
זרית צאנך לכל פינה נידחת -
- להחזירם לביתם לא תדע?

והאל יענה - ויחזור על דברי,
דמעתי גם תגרור דמעתי...
ויאמר, כי הבויה שנכרתה בסניני,
היחה ברית של העם - עם עצמו?

וחיך ועלה על פני הלאות -
- וראו פלאו גם האל מחיך...
ומרים את ידו למחות דמעתי -
ומשחק הראי מתמשך...

וכוחי לא עמי לנפץ הראי,
ראי - פורקן לחפילה מכאובי,
- להקיז דמעתי כהקז יתר-דם,
- ולחזור להיוותר בגפני?

(הבית הראשון הוא מפרואה של שיר ישתן)
פרופ. צבי גצלר הוא מהנדס היה
מרצה בטכניון, ממקימי "התנועה
לקהילות ציוניות" בחיפה.

תבונית, אלא של תעוזה ושבירת שדות
קואורדינטות... של אמנות לווהטת
הפורצת את גדרי עצמה... הנדולה
בתגליותיה איננה מציאת אבן על הירח,
אלא שהירה איננו משכנם של האלים,
ואם לא שם אין להם מקום אחר..." (2)

זוהי אבטואמנסיפציה של האדם --
- המולדת שלי היא כדור הארץ -- העם
שלי הוא מין האדם --

אם להשאיל מחומסקי זיהוי מבני-פני-
שטה ומתחת להם מבני-עומק, ולהטיל
זיהוי זה בהיטל 'מט-', של מבני-על, ניתן
לזהות מפגשי מט-פיסיקה - מט-
אסטרופיסיקה - מט-אנתרופולוגיה -
מט-היסטוריה - מט-פילוסופיה - עם
מט-אמנות(3) - במובן של התכת עומק
קתרסית - טוטאלית - של מט-אדם --
מוטציה יוצרת - כור יוצר - סדנא יוצרת
דואה בריק האינסופי - אלומות וקטורי
הכרה - תת-הכרה יוצרת - טרגיקומדיות
- מערבולות מיתוס-לוגוס - מיתוס-לוגוס
-- זקופים - אנכיים - עם כוחות האנטי-
כבידה -- האנטי-גרביטאיים--
הקתדרליים-- עם כוחות האנטי-
אנתרופיה שביקומים --

פיסול יקומי

בכל פיסול יש משהו פאגאני - על-פני
הקלעים שלו - על-פני עור הפיסולי -
על-פני שדות ההכרה שלו - הוא מרתק
אותנו - בכוח הקומפוזיציות המסיביות
הפיסיות שלו - ושואב אותנו דרכן אל
דלתות של הארות הכרה - אל עומקים
לחים - נפקחים - של מירוק קיומי-
יקומי - אל קצות הטווחים של הכרת-
הארת-חווית--מצבו-מהות-גורלו של
היחד הזה - החד-פעמי - הארוך --
היוצר מחוללים רוחניים Spiritual
generators - של קתרסיס קיומי --

-- בכל 'קתרסיס' יש משהו בינאונושי --
הארת השתייכות למיליארדי הנידונים
להכחדה -- Expri de cor --

1. ינוכחותו של המיתוסי /
לשק קולקובסקי, 1970.
2. נחום אריאלי /
'האדם החדש', 1980.
3. Language and Mind/
Noam Chomsky, 1986
וראה: על 'מימד המט-' / חמש
שיחות ביסביבות' 22, 1989.

ככל יצירת מעמקים 'אלהים' הוא
אבטופורטרט של יוצרה -- -- הוא ביטוי
רוחני למפלסים העילאיים שבו -
ולמרתפים שבו - לשפלותו - לעדריותו -
למסדריות שבו - לדחף ההתרפסות שבו
- לאימת המוות שבו - צילום רנטגן
רוחני שלו -- 'אלהים' הופק באולפני
'אדם'. תפיסתו כישות שמחוץ להכרת
האדם, המפקיעה מאתנו את זכויות
היוצרים עליו - C - היא אקט של דה-
הומאניזציה --

- לאחר הפקת פוליתאיזם - מונותאיזם -
פנתאיזם - מגיעה שעתו של האתאיזם -
כחלק מהבקעתו המיוסרת של מותר
האדם -- בתהליך הפשטה גוברת -
ואנתרופומורפיה פוחתת -- אתאיזם
יוצר -- אסטרו-אתאיזם - אסטרו-
אקזיסטנציאליזם -- האבסורד (קאמי)
מניע את הטורבינות שלו -- האלהויות
שחולל בהכרתו קיימות ישותית כמו
שקיימים 'מקבתי' (שייקספיר) - יוסף ק.
(קפקא) - 'מדרגות אודסה' (אייזנשטיין)
-- הפורטרטים המרוטשים של פרנסיס
בקון --

"...האפשרות להתענג על יצירות האמנות
המעולות... ככל שגוברת רגישותנו
להרמוניות אלה, גדלה גם יכולתנו
להתענג עליהן, והרי זה העיקר..."
(גנומבריק) - האפשרות להתענג על
הרמוניות - אינה חיונית - ולא 'חדוה
אסתטית' (סארטר) -- חיוני הוא ליצור
מחוללים של "...מירוק הפחד והמחלה
של ההיפעלויות האלו..." (אריסטו) --
מחוללים של קתרסיס קיומי --

יש אמנות פני שטה - Surface Art -
קומפוזיציות - חומרים - מסות - חללים
- טקסטורות - קצבים - מתחים -
דרמות - המחוללת אמנות עומק Depth
Art - השוררת מתחתיהם - הנפערת
מהם ומטה - אל הערות עומק של
הקיומי--

-- טיל אדם דואה בחלל הריק -- 'אדם'
- מיקרו-גאלאקסיה -- לוחות-ברית
דואים בחלל הריק -- מעבר ליקוגיטוי
של דקארט - אני יוצר לכן אני קיים --
מיקרו-יוצר -- מיקרו-בורא -- אין לנו
רחם ביקום הזה - ולא רחמים -- זרויים
- מושלכים בריק -- מיקרו-יקומיים --
חמישה מיליארד מיקרו-יקומיים --

"...הפריצה אל החלל החיצון מקבלת
משמעות על-מדעית... אין זה לחלוטין
עידן שכלתני שלא היה כדוגמתו, אלא
טלטלה שטלטל האדם את עצמו אל תוך
הבלתי-אפשרי... היא איננה פונקציה

אלוהים כגיבור ספרותי

יעקב מלכין

לואי בונואל: "תודה לאל שאני אתאיסט"

דמותו ותדמיתו של אלוהים כגיבור ספרותי נסתרת לעיתים מעיני הקורא החילוני בתנ"ך בגלל מעטה הפרשנות המדעית או הדתית. אך דמות הגיבור הספרותי "אלוהים" ממלאה תפקיד מרכזי בטקסטים קלאסיים אשר השפיעו על התרבות היהודית כולה, על כל זרמיה, הדתיים והחילוניים כאחד, על החינוך החילוני בישראל, ועל התרבות המערבית כולה. באמצעות הדתות המונותאיסטיות הושפעו רוב העמים בעולם מהיצירה הספרותית בתנ"ך.

גם האגנוסטים (האומרים: יתכן שאלוהים ישנו אבל אי אפשר להוכיח זאת) וגם האתאיסטים (המאמינים באמונה שלמה שהעולם נערך לאלוהים), שואלים עצמם מאיזה בחינה יש למילה "אלוהים" משמעות בחייהם, ביצירתם, במחשבתם, בשיריהם, בזכרונם, בלשונם היום-יומית.

אלוהים חי וקיים

תשובתי היא: אלוהים חי וקיים. מבחינה זו טעה ניטשה. אלוהים לא מת. הוא חי וקיים, ואפשרית בהחלט זיקה אישית לאלוהים גם בחיי החילוני כשם שאפשרית זיקה אישית לכל גיבור ספרותי אחר.

הכוונה כמוכן לגיבור ספרותי של יצירה שמצליחה לעצב וליצור גיבור חי, כלומר גיבור שאנו מתייחסים אליו כאל אדם, ולפעמים אנו מכירים אותו טוב יותר מאשר בני אדם הניקרים על דרכנו. כמה אנשים בחיי אני-מכיר כמו את אנה קארנינה או המלטו אין לי שום ספק שהם חיים וקיימים, גיבורים על-זמניים, ללא כל קשר לעובדה שהם גיבורים של יצירות בדיוניות. עיצובם בתוך היצירה הספרותית הפך אותם לחיים בעיני חיים בחיי. ואם היו יצירות ספרותיות, והן ישנן בתנ"ך, אשר הצליחו לעצב גיבורים חיים כאלה, וביניהם גם את האלוהים

פרופ. יעקב מלכין עומד בראש המכון ליהדות חופשית

מתחילים להשתעמם, ומה שהתחיל כפרשת אהבה גדולה הופך לסיפור על גיבור חסר חיים, כיוון שהוא יצא מתוך הטקסט הספרותי. כל זמן שקוגלמאס היה בתוך הטקסט של פלובר זה היה משונה, אבל ברגע שמאדם בובארי היתה מחוץ ליצירה הספרותית היא איבדה את ישותה, את ממשותה, כמו אלוהים מחוץ לטקסט הספרותי.

כאתאיסט המאמין באמונה שלמה בהעדרו של האלוהים מן העולם ומחיי, אני מאמין כי הוא חי וקיים כל עוד הוא נמצא ביצירה הספרותית.

כלומר, לא כל גיבור שנוצר ביצירה ספרותית הוא באמת חי וקיים. רק אותם גיבורים נדירים של יצירות גאוניות הופכים לממשות חיה. אין שום נוסחה או הגדרה שתוכיח או תסביר את הדרך בה נעשו גיבורים אלה חיים, אבל אין לנו ספק שהם חיים. אין לנו ספק שדון קישוט חי ועשה את כל המעשים שסדוונטס אמר שעשה, עם כל מוזרותם והיותם פרי הזיותיו. הספרות הריאליסטית מצביעה על המרחק בין ההזיה והצפייה והתקוה - לבין החיים שאותם אתה חי ושאיף פעם אינם יכולים להגשים את התקוה, את הציפייה ואת האמונה.

אנה קרנינה, מאדאם בובארי, דון-קישוט, אלוהים, הם חלק מחיי הרוח והרגש שלנו, הם חלק מהחוויות החשובות ביותר שיש לנו: החוויות הפיזיות. אנחנו יכולים לשוחח עליהם, לבקר אותם,

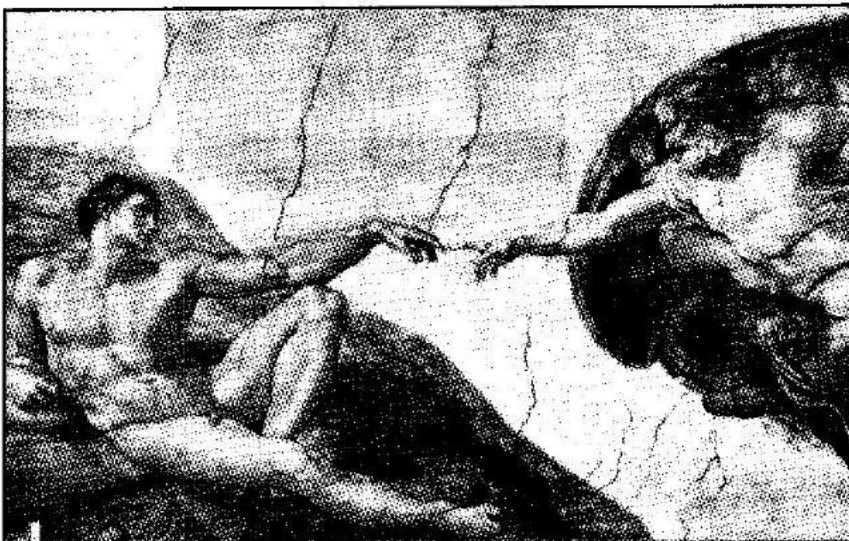
כגיבור ספרותי, הרי הוא חי בעולמי הרוחני כמו הגיבורים הספרותיים האחרים.

יש גיבורים ספרותיים מקבלים ממשות גדולה יותר מן הממשות של אנשים שאנו מכירים מפי השמועה או מקריאה בעיתון. זה יתרונה של היצירה הספרותית המצליחה לא רק לציין או להתייחס אל דמות, אלא גם לגרום לה להיות, ליצור מציאות חסרת תקדים.

מאדאם בובארי, דון קישוט, אלוהים - גיבורים חיים

וודי אלן מספר באחד מספריו על מורה יהודי לספרות מניו-יורק, פרופ. קוגלמאס, שמתאהב במאדאם בובארי. הוא רואה בה אידיאל בעל כוח משיכה שאין לעמוד בפניו. הוא חושב עליה, יודע עליה והיה רוצה לפגוש בה. בברוקלין חי קוסם בשם פריצקי שיש לו מכונה המאפשרת לנוע על פני הזמן, לעבור ממשורר מציאות אחד לשני ולפגוש את מי שאתה רוצה. פריצקי מממש את חלומו של קוגלמאס והוא מוצא עצמו לפתע בכיתה של מאדאם בובארי.

מאדאם בובארי מופתעת מהאורח שהגיע מניו-יורק, אבל עוד יותר מופתעים כל הפרופסורים לספרות בעולם שאינם מבינים מה עושה ברומן של פלובר אותו מורה קטן לספרות. פריצקי מעביר אותו הלוך ושוב וקוגלמאס מאושר. כך זה נמשך עד שמאדאם בובארי מגיעה לביקור בפלזה-הוטל בניו-יורק. בתחילה הם שניהם מאושרים אבל עד מהרה הם

מיכאל אנג'לו: בריאת האדם

לקבל או לדחות אותם, אנחנו יכולים להאמין בהם. מבחינות אלו אני מאמין באמונה שלמה בקיומו של האלוהים.

אישיותו של אלוהים

אלוהים הישראלי הוצג לראשונה בתנ"ך - אנתולוגיה ספרותית ראשונה בספרות העולמית. בספרות זאת יש זיאורים שונים שכמעט כולם התקבלו בספרות המערבית - סיפורים קצרים; שירים ארוטיים כמו שיר השירים; סיפורים פוליטיים ללא הזכרת שם האלוהים כמו מגילת אסתר; רומאנים, כמו סיפורי האבות אברהם, יצחק, יעקב, יוסף; רומאנים היסטוריים כמו סיפורי משה ודוד; פתגמים פילוסופיים-מוסריים כמו "משלי"; רטוריקה נבואית גדולה כספרי הנביאים; דרמה פילוסופית מזעזעת כמו "איוב"; מסה פילוסופית-שירית כמו "קהלת" - אוסף יצירות ספרותיות המייצגות כאלף שנות יצירה ותרבות יהודית, יצירות שנאספו ע"י עורכים גאונים שידעו לחבר מקורות שונים ליצירת אחדותיות ספרותית. אוסף זה הוא אחד מיצירות המופת של העריכה הספרותית במערב.

בתוך היצירות הללו נוצרה בהדרגה אישיותו המורכבת כל כך של האלוהים. כל אחת מהיצירות הללו היא ייחודית, כשם שכל אחד מהגיבורים אשר נוצרו ביצירות הללו הוא ייחודי. יפתח, רות, הם שמות של אנשים החיים בדמיונו ובזכרונו, ואנו יכולים להרגיש את הקירבה אליהם. היחס שלנו אליהם הוא יחס אל בעל אישיות. גם האתאיסטים שבינו אינם יכולים להגדיר "אישיות", אולם אין לנו כל ספק שהיא קיימת. אישיותו של אלוהים או אישיותו של אברהם ואפילו אישיותם של המתים - האנשים שחייתי איתם והם אינם עוד בחיים אבל אני קשור אליהם בקשרי אהבה, הערכה וזיקה מתמדת - אישיותם חיה וקיימת, גם אם אינני יודע להגדיר אותה, גם אם אין לי שום כלים המאפשרים לי לגעת בה, ליצור עמה מפגש ברגע של זמן ומקום. האישיות של הזולת היא טרנסצנדנטית כמו האישיות של אלוהים.

מבחינה זו הם חיים בי על אותו מישור. היחס שלי אליהם הוא הכרה עמוקה בזיקה, אשר התפתחה בי, אולי בזכות היצירה ואולי בזכות החיים המשותפים שהיו ואינם. האמונה באנשים שחיו ואינם עוד בחיים אך ממשיכים לחיות בחי, היא בעצם נקודת המפגש בין המאמין הדתי לבין מי שאין לו אמונה דתית. שניהם מתיחסים ביחס של ממשות אל מי שאיננו. ואכן כמעט כל הדתות

המוכרות לנו, לפחות בעיני חוקרי הדתות, היו קשורות ביחס אל אנשים שכבר אינם. אל אבות שמתו, אל גיבורים שאינם אבל רוחם משתיירת. היחס אל ממשותם של האבות שאינם הוליד בראשית צעדיהן של דתות רבות את היחס אל האלים. האלים חיו בסטטוס, של אבות ואמהות חיים, על אף מותם. הם לא היו בחיים אלא יוצגו ע"י פסלים או מסכות, אך היו נפרדים גם מהם.

החיים - ביקור קצר של החומר בעולם התבונה

ייחודה של הספרות התנ"כית הוא המהפכה העצומה שהוללה בהכחשה או בהעדרות של החיים אחרי המוות. בעוד כל הדתות, שסובבו את יוצריה ומאמיניה של הספרות הזאת, האמינו כי משני העברים של גבול המוות יש חיים - ורבים גרסו, כמו המצרים, כי החיים אינם אלא פרודור לטרקלין שאחרי המוות - הספרות שנוצרה בתנ"ך היא ספרות ללא חיים שלאחר המוות. ספרות התנ"ך רואה את החיים כביקור קצר של החומר בתוך עולם התבונה והרגש וחזרה אל עפר ואפר, אל האדמה שממנה בא האדם. היה זה אחד הרעיונות המהפכניים ביותר, ומבחינתי - אחד האופטימיים ביותר, אשר יצרו את היחס אל העולם הזה כעיקר, וביטלו את העולם הבא. מבחינה זאת, קרובים קוראים מודרניים, אגנוסטיים ואתאיסטים כאחד, למנטליות של סופרי וקוראי התנ"ך וכן לאלה שהאמינו ביצירות שקובצו בו, על אף כל הניגודים והשוני ביניהם.

למרות הניגודים בין היצירות בתנ"ך- משותפת להם האמונה כי העולם הזה

ישנו ואין בלעדיו. החיים האלה ישנם ואין בלעדיהם. גדולת החיים בעולם הזה היא במה שאנחנו יכולים לעשות בהם ולמענם. מכאן באים האתיקה וההומניזם של הנביאים: כיוון שאלה הם כל החיים, עלינו לעשותם טובים, ללחום למען צדק סוציאלי, להבין שצדק חשוב מפולחן או קורבן או תפילה. הרטוריקה הנבואית שהאמינה שאלוהים צודק תמיד האמינה שהחברה האנושית איננה צודקת כיוון שאינה פועלת בעולם הזה כפי שראוי לפעול בו, ללא כל תקווה לפיצוי או לעונש בעולם הבא, שאיננו.

אלוהים הוא אדם - ונוצר בצלמו ובדמותו

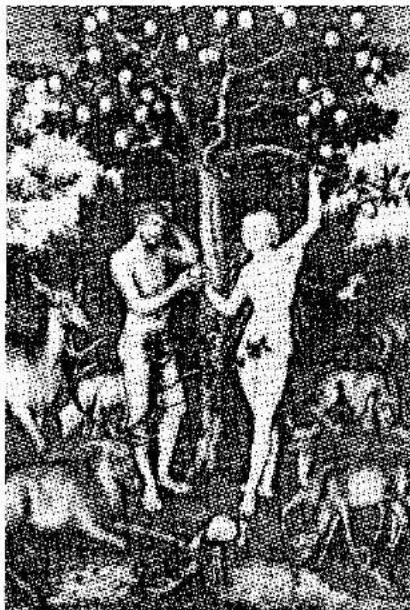
כאשר היצירות הספרותיות בתנ"ך הציגו לפנינו את האלוהים לראשונה, הוא הוצג בשתי גירסאות, אולי מפני שהאמינו שלמציאות אין פן אחד כי אם פנים רבות, לפעמים - שונות, לפעמים - מנוגדות.

הבריאה בספר בראשית מוצגת בשתי גירסאות שונות לחלוטין. בגירסה הראשונה אין לנו כמעט הזדמנות להכיר את אלוהים, רק את קולו ודברו. יש בה תיאור של האבולוציה הקוסמית והביולוגית בשישה שלבים שונים, החל מהפיצוץ הגדול כאשר האור מופיע מתוך התוהו, היווצרות גרמי השמיים, היווצרות המים אשר בתוכם נוצרים החיים, היווצרות המעופפים ולאחריהם היונקים, ולבסוף: היווצרות אדם, זכר ונקבה, וזהה בצלמו ובדמותו לאלוהים. זו הדרך בה אנו מתוודעים אל האלוהים. מכאן אנו יודעים כיצד הוא נראה, מה תוארו, מה צלמו. הוא אדם.

החטא הקדמון של אלוהים, ונצחונה של חוה

הגירסה השניה מספרת לנו על חוויא שנטע גן בעדן, וחפר תעלות השקיה שהיו לנהרות. לאחר שנטע בו את כל העצים והצמחים היה צריך מישהו שיעבד וישמור עליו, כייר לו בובת הימר, הפיח בה רוח חיים ויצר מן האדמה אדם. כאשר התברר שלא טוב היות האדם לבדו החליט האלוהים ליצור לו עזר כנגדו. כייר לו בובות שונות בצורת כל החיות שבעולם, אולם כשראה שאין בהן כדי להיות לעזר לאדם, החליט לעשות ניתוח, לקחת ממנו איבר ולבנות ממנו יצור חדש. לפי כל הכללים של חדר ניתוח, הרדים אלוהים את האדם, הוציא ממנו צלע ובנה ממנה אישה. כשאדם התעורר מתרדמתו ראה לציודו סוף סוף עזר כנגדו.

יש לשים לב לשוני האידיאולוגי שחל בסיפור. גירסה זו נושאת אופי

קרנ: עץ הדעת

הקנאות, הנקמנות והקטנוניות האופיינית לבני אדם, ושהיא כולה מגולמת בדמות הזאת.

אלוהים מפחד מהאדם

אלוהים הוא אחת הדמויות הספרותיות המורכבות בספרות העולמית. יש בה גדולה של בורא עולם, בצד חוסר סובלנות כלפי מי שמנסה לפגוע במעמדה ויתרונותיה.

קהיליית האלוהים (המדברת בסיפור בלשון רבים), מזדעזעת כשהיא שומעת שאדם כבר אכל מעץ הדעת, משום שאם יאכל גם מעץ החיים יעלם היתרון האלוהי עליו. הרי הוא בן דמותה וצלמה, וכעת גם בן תבונתה, אם גם יחיה לעולם - מה יהיה ההבדל בינו לבין אלוהים?

לכן נקבעת החרב המתהפכת, ומתחילה שורה של מעשים ששיאם בסיפור מגדל בבל, שגם בו בא לידי ביטוי פחדו של אלוהים מן האדם. אחרי ההצלחה הבלתי צפויה של חוה, האדם מפחד אותה, בעיקר כשהוא אנושות מאוחדת. הרעיון הקוסמופוליטי, על-לאומי,

היצירות הגדולות בספרות חוטאים ונכשלים. גדולתו של הסופר היא בעיצוב אלוהים חי, אלוהים שחוטא, אלוהים שנכשל.

פרשים דתיים טענו שחוה היא שחטאה בגללה מתים אנשים. מבחינת הסיפור מופרכת טענה זו מן היסוד, שהרי ידוע לנו שאסור היה לאנשים לאכול מעץ החיים לבל יהיו כמו אלוהים. סיפרו על חוה שהמציאה את המין, וגם זה לא נכון. להיפך: מצוות פרו ורבו היא המצווה הראשונה.

אלוהים בסיפור אינו כל יכול. הוא אינו יודע מה קורה, מה עתיד לקרות. יום אחד יצא לטייל לרוח היום בנגו, מן הסתם גם הוא בעירום, ואינו פוגש באדם ככל שאר הימים. האדם מסתתר. הוא שואל ומבקש לדעת היכן האדם! אדם עונה לו מבין השיחים: אני עירום. (זה כבר לאחר שכיסה עצמו בעלי תאנה) כאשר אכלו בני האדם מעץ הדעת נולדה הדעת, וגם הבושה. הדעת להבדיל בין טוב ורע מולידה את הבושה והאשם. אין לך דבר יקר יותר לאנושיותנו מן הבושה והאשם. היכולת להתבייש בחטא ועוון הם תנאי למצפון.

אלוהים מבין דבר מתוך דבר - כי אדם אכל מן העץ האסור. אדם מגלגל את האשמה אל חוה, והיא מאשימה את הנחש. אז שם הסופר בפי אלוהים את הקללה הנקמנית והקטנונית, נקמתו של איש שנכשל. קללת אלוהים לחוה היא הנוסח הבוטה ביותר לקיפוח הנורא של האשה, לטרגדיה סוציו-בילוגית בתוך החברה הפאטריארכלית: לא רק בעצב תלד בנים, אלא הגבר - שאיננו יולד, איננו הרה, איננו כואב ואיננו עצב - הוא ימשול בה. מדוע? כי תשוקתה אליו. כלומר, לא רק שהוא מושל בה בכח, הוא מושל בה בכח הרגש שלה. זהו אחד מהבטויים התמציתיים ביותר של מעמדה של האשה בחברה בה הגברים מושלים. הצהרה פמיניסטית קיצונית

המצויה כבר בסיפור הראשון במקרא. ברגע הפרידה מהפרההיסטוריה חלה ההתנגשות הראשונה בין אדם לאלוהים. כמעט בכל היצירות הנאראטיביות (לא הרטריות והנבואיות) מתפתח הקונפליקט בין אדם לאלוהים ואנחנו מתחילים, בלשונו של פרופ. אוארבך בספרו 'מימיסי': להכיר את הגיבור בתוך הקונפליקט הדרמטי.

ככל שאנחנו מכירים את אלוהים, אנחנו נעשים יותר ויותר קרובים אליו ומבינים את הצורך שלו באהדה, בנאמנות ובציות בני האדם. הסופרים, שיצרו את האלוהים ועיצבוהו כבבואה שלהם, העניקו לדמותו את כל האנוכיות,

פטריארכלי, אנטי פמיניסטי מובהק. האישה נולדת בעקבות ה"אדם", הגבר, כדי למלא תפקיד מסויים: כדי לעזור לגבר - כמו כל דבר שיש לו תכלית, היא נחונה מתכלית.

אבל אלוהים, שידיעתו מוגבלת מאד וכח הניחוש שלו קטן מזה של הנחש, לא יכול היה לתאר לעצמו מה יקרה כתוצאה מן המעשה התמים שעשה כדי לעזור לשומר נגו. כאן מתקשר הסיפור לחטא הקדמון. החטא הקדמון של אלוהים. אלוהים חטא חטא נורא: הוא אסר על המוסר, הוא הודיע שלאנשים אסור לדעת את ההבדל בין טוב לרע. הוא התיר להם לאכול מכל העצים למעט העץ שמעניק דעת, שמאפשר להבדיל בין טוב לרע. בכך מנע את אפשרות הידיעה שהיא התנאי למוסר. הוא ביקש לגזול מן האדם לא רק את המוסר, כי אם גם להשאירו בבורותו לעולם בתוך הפרה-היסטוריה של יער העד. כל ידיעה קשורה בהעדפה, כל מדע קשור בהעדפה, על כן ההבדל בין טוב ורע הוא לא רק סוד המוסר אלא גם סוד הידע, ההיודעות, הבחירה.

כיוון שצפוי שיקרה הבלתי צפוי, קרה הלא צפוי. האישה, בניגוד לאדם, לא השלימה עם מצבה. יום אחד כשפגשה ב"נחש", היודע לנחש, וניחושיו טובים מאלה של אלוהים, שאל אותה זה מדוע איננה אוכלת מפרי עץ הדעת. העץ שיאפשר לה לדעת ולהבדיל בין טוב לרע. ענתה: אי אפשר, אלוהים אמר שנמות אם נאכל מהעץ הזה. הנחש, שידע את האמת, הבטיח לה שאלוהים משקר. דעת אינה נוחה תמיד, אך לא מתים ממנה. ואכן, כשטעמה גילתה לא רק שזה טוב, כלומר למדה להבדיל בין טוב ורע, כי אם גם ידעה שנחמד להשכיל. האישה מוצגת כמי שגאלה את האנושות מהבורות. היא ניצחה את אלוהים. היא ביטלה את הכלא ששמו נגן-עדן. היא הוציאה אותנו מיער העד ומן הפרה-היסטוריה ואפשרה את ההיסטוריה. משום כך קרא לה בעלה: אם כל חי. בזכותה יכול היה אדם להשתחרר מחוסר דעת ולהכנס לעולם שכולו מעש. מיד לאחר שיצאו בני האדם מן הגן החלו האומנויות, המדעים, המלאכות. בזכות המרד של חוה, טוען הסיפור התנ"כי, החלה לפרוח התרבות האנושית.

אלוהים - גיבור חי שחטא ונכשל

מעניין כיצד הופך הסופר את היחס בינינו ובין האלוהים לקירבה, כיצד הוא ממלא אחר אותו תנאי שהעמיד טולסטוי ביצירת ספרות גדולה: לספר על אנשים נכשלים. אין זה מקרה שהגיבורים של כל

מאסקיו: הגירוש מגן העדן

אוניברסליסטי, אומר: כאשר בני אדם מאוחדים - שום דבר לא ייבצר מהם, גם אם אינם יכולים להיות לעולם, הם יכולים להגיע לשמיים.

חשיבותו של סיפור מגדל בבל - מתן ביטוי לעקשנות העיקבית של האלוהים ושל האנושות בקונפליקט שביניהם. לא רק האדם היחיד, כמו חוה, אלא האנושות כולה. איך אתה מונע את הגעת האדם לשמיים? איך אתה מתגונן בפניו? אתה משתמש בתקשורת, אתה יוצר ניכור בין בני האדם באמצעות המדיה. אתה מבלבל את השפות שלהם, יוצר לאומים שונים, גורם לכל קבוצה לדבר בשפה אחרת, עד שאינם מבינים זה את זה ואינם מסוגלים לפעול יחד.

החבילה האנושית מתפרקת ומפסיקה לפעול כיחידה אחת. בני האדם מתחילים לפעול כקבוצות מנוכרות, שכל אחת מדברת בשפה אחרת ואינה מבינה את שפת זולתה.

אלוהים עומד למשפט האדם

בתוך עולם זה של קונפליקט בין אדם לאלוהים, שהולך ומתפתח בשורה של מפגשים ומגיע לשיאו בדרמה הפילוסופית של איוב, אנחנו מכירים את אלוהים יותר ויותר. זהו הגיבור הקולקטיבי היחיד בתנ"ך. כל גיבור אחר חי בתוך מסגרת מיוחדת לו, ולא שבים לספר עליו ביצירות אחרות. אלוהים הוא הגיבור האחד שהידע שלנו עליו הולך ומצטבר מיצירה ליצירה. כל יוצר, חוץ מיוצרי מגילת אסתר ושיר השירים, עוסק באלוהים. כל עורך מוסף ומשנה ובונה את הדמות האלוהית.

מיכלאנג'לו - משה

היסטוריוגרפית שאברהם היה קיים, אבל אין ספק שאברהם כזה יכול היה להיות חי וקיים. אברהם שבסיפור "בראשית" אולי לא היה קיים, אולם בן דמותו - שנקרא אולי אברם, או אברהם, ודאי היה חי בתקופה המתוארת ב"בראשית". אברהם הוא גיבור בידיוני המורכב, אולי, מכמה דמויות חיות שהכיר הסופר, כמו נטשה של טולסטוי.

אלוהים אף הוא דמות של גיבור, אך, שלא כאחרים, ספק אם יש כמוהו גם מחוץ ליצירה הספרותית. זוהי הדמות היחידה שהיא פיקטיבית, למרות היותה מציאותית כל כך, למרות כוח החיות שלה, עם כל זה שאנו מכירים אותה במפורט - איננו יודעים או איננו מאמינים שהיא קיימת גם מחוץ לספרות. לא רק האתאיסט מניח שאין דמות כזו במציאות כלשהי, גם איש דתי, כהרמב"ם, משוכנע שהסיפורים אינם מעידים על קיומה כזאת.

האם זה משנה? האם זה משנה שיישנותו של אלוהים מוגבלת לתחום היצירה? האם יש מקום טוב יותר להיות בו מאשר בתוך "בראשית"? מקום נצחי ועמיד יותר! הספיקות האגנוסטיים שמתלווים לקריאה עשויים להתחזק רק ע"י ההגות, לא על ידי החוויה מהיצירה. היצירה היא קבועה. אני יכול לחזור אליה ולקרוא בה כל פעם דברים חדשים, לפרשה באופן שונה. אך אין לי ספיקות ביחס לאלוהים המצוי בתוך היצירה. יש לי ספיקות מהותיים באשר למציאות אלוהים מחוץ ליצירה הספרותית.

אלוהים ע"פ הרמב"ם

הרמב"ם העמיד אותנו בימורה נבוכים? בפני ההוכחה ההגיונית, שאי אפשר להעניק לאלוהים שמחוץ ליצירה הספרותית תכונה כלשהי. אלוהים שמצוי בתוך היצירה הספרותית נראה לו כגיבור אליגוריה לפשוטי הבנה והשכלה. טקסט שנועד לסבר את אוזנם של אנשים פרימיטיביים כדי שיאמינו ש"אלוהים עשה", או "אלוהים אמר", או "אלוהים נראה כך". אבל אלוהים "אמיתי" - זה שנמצא מחוץ ליצירה - כיצד ניתן לייחס לו תכונה כלשהי? אם הוא אינסופי, הרי תכונת מקום שאיחס לו תבטל את אינסופיותו; אם הוא על-טבעי, אזי תכונה טבעית שאיחס לו תבטל זאת; אם הוא על-אנושי - כל תכונה שהתבונה האנושית תייחס לו תבטל את על-אנושיותו. בהגדרה, על כן, איננו יכול להשיג אותו. איננו יכול לדעת מה הוא. הוא מעבר למישור ההשגה האנושית. זהו בעצם הבסיס לאגנוסטיקה: זה הבסיס לאותן השאלות שאומרות "ייתכן ויש אלוהים אך איננו

כאשר דמות האלוהים עומדת למשפט האדם, אין זה ענינה של הרטוריקה הנבואית אלא של הנאראטיב. הסיפור (הנאראטיב) מביע דעות ומעביר מסרים ע"י תאור עובדות. היצירות הספרותיות מספרות, כאילו, את המציאות כמות שהיא מבלי להביע כלפיה דעה. חוה לא מביעה דעה על מה שעשה לה אלוהים, הסופר מביע דעתו ע"י סיפור העובדות. אין אדם מביע דעה על מה שעשה אלוהים בסיפור מגדל בבל, אין גם אדם שמביע דעה על מה שעשה אלוהים כאשר יום אחד הסתכל על מה שברא, התחרט, והחליט להרוס הכל ולמחוק את האנושות. מאמין או אתאיסט אינם יכולים להיענות כריגשה לסיפור הנפלא על הדרך בה אלוהים מתחרט על מעשיו. אחרי המבול, אחרי מגדל בבל, מתחיל האלוהים להשפט ע"י היצורים אותם יצר.

ברטוריקה של הנביאים, אלוהים זוכה רק לתשבחות. אלוהים תמיד צודק. כל מה שרע בעולם קורה באשמת האחרים. כל אסון הוא עונש מוצדק. היהודים באותה עת נאמנים לאלוהים רבים, "על כל גבעה ותחת כל עץ רענן". הם זוכים ומתפללים לצלמיהם של אלוהי השכנים הקרויים ע"י נביאי יהוה "אלילים". אברהם אבינו, המקריב קורבנות לאל כנעני מפורסם בשם "עליון", יודע, כמו איוב, שאלוהים הוא סמל של כוח, של יצירה, של בריאה, אך גם סמל של עוול, התגלמות של חטא. אלוהים איננו סמל של צדק, כי שופט כל הארץ לא עושה משפט.

אלוהים הוא נצחי - כיצירה ספרותית

אלוהים עושה גם מעשים טובים: שחרור עבדים במצרים, חוק השבת (שהוא מהפיכה אדירה בעולם העתיק וכולל עקרונות שוויוניים שאין להם תקדים: שפחות, עבדים, בנים, בנות, נשים - חייבים לנוח בשבת, אפילו בהמות הבית חייבות במנוחה). אבל ביחסיו עם הגיבורים האנושיים האלוהים מגיע תמיד להתנגשות. הוא מסוגל לקנוניה גם עם השטן, כפי שנראה בסיפורו של איוב. הוא גורם לכל הרעות והשוואות, כפי שאומר ברטרנד ראסל: אלוהים הוא לא מוסרי, בהתייחס להגדרת המאמינים בו, כי אם הוא יצר את הכל - הוא יצר גם את הרשע והחטא והאסון והכאב ואת הילדים הנכים.

מבחינת הקורא האתאיסט המודרני, הגיבור האלוהי חי כמו כל הגיבורים האחרים. אין כל סיבה שלא נאמין שגיבורים כמו אברהם, יצחק ויעקב התקיימו גם מחוץ לספרות. אין הוכחה

יכול להוכיח, אין לי שום אפשרות לוודא מה הוא רוצה או מה הוא אומר ואינני יכול כלל לייחס לו רצון, יישות או קיום".

אלוהים ע"פ משה ושפינוזה

גישה זו נובעת באופן ישיר מהמהפכה המושגית שיצר משה. משה, אינטלקטואל יהודי מצרי, האיש הראשון שהתניח מיחס לו ידיעת קרוא וכתוב. מי שהתחנך על מורשת התרבות המצרית בת שלושת אלפים שנים, חי בערך מאה שנים אחרי המהפכה המונותאיסטית הגדולה של אמנחתפ הרביעי (מהפיכה שסוכלה ע"י צבאות הכהונה השמרנית). משה היה נסיך, שגודל בתוך חצר המלוכה המצרית, למד את רזי הכתב המצרי המסובך, את הספרות העשירה ורכש את הידע שהיה שמור באותה עת לבני המעמד העליון. הסתבכותו עם החוק לאחר רצח המצרי שהכה איש יהודי גרמה לו להתבודד במדבר, רחוק מהשפעת התרבות המצרית, להתנתק מחמש מאות האלים שלה ומהרעיונות המוזרים והבלתי אפשריים בדבר חיים אחרי המוות ומציאותו של עולם נוסף מעבר לעולם זה (כי אם העולם הוא אינסופי, איך ייתכן שמעבר לאינסוף יש עולם נוסף?) - נסיבות אלה הביאו אותו למחשבה מעמיקה באשר למהות האלוהות. אלוהים נראה לו כיישות שאין לה הווה, פוטנציה של ההווייה בעתיד. כשהוא אומר על אלוהים "אהיה אשר אהיה" בניין הפעיל, כוונתו: "אלוהים

הוא הווייה מהווה". מישהו שאין לו דמות ואין לו צלם. מישהו שאי אפשר לייצגו במסיכה ובפסל. באופן אנאלוגי ניתן לומר שהוא דומה לאש ועשן. מישהו שמתהווה ומתכלה באותו רגע. מישהו שהוא חסר צורה, שיכול לעטוף ולאסוף את העולם כולו. בישותו, בהיותו מנוע בלתי מנוע של התהוות בלתי פוסקת.

הרעיון של משה היה מופשט מדי בעיני רבים מבני העבדים בני זמנו, אפילו אחיו. הם רצו במשהו ממשי (עגל מוחשי שאפשר לסגוד לו). משה היה המנהיג היהודי הראשון שניצח נצחון מוחלט וזמני במלחמת דת. הוא הרג ביום אחד שלושת אלפים איש שסגדו לעגל הזהב. אבל ללא הועיל. הוא נותר באמונתו, מבודד באוהל שמחוץ למחנה, והם באמונתם. עד היום אנו נמצאים באותו מצב - קרע בין אלה המתייחסים לאלוהות כפוטנציה של ההווייה, ובין אלה שסוגדים לעגלים של זהב.

משה והגותו המופשטת, הניחו את היסוד להתפתחותה של המחשבה היהודית דתית, שהגיעה לשיאה בתקופתו של הרמב"ם, והמשיכה, התפתחה והגיעה לשיא נוסף, מאוחר יותר בהגותו של ברוך שפינוזה. אם האלוהים הוא מעל לכל מושג אנושי ואם לא ייתכן שהוא נמצא מעבר לגבולות האינסוף (כי לאינסוף אין גבולות), אזי האלוהים הוא הטבע עצמו. האלוהים אינו זהה לאדם כמו בסיפור יבראשיתי אלא האלוהים זה הטבע. היקום הוא האלוהים. אין הבדל בין אלוהים לבין יקום. לכאורה - פתרון, למעשה - זהו המהפך שהתפתח והביא לאתאיזם היהודי המודרני, ולאתאיזם בכלל.

אלוהים ע"פ בובר

מרטין בובר ניסה להציל את יישותו של האלוהים במחשבתו של האדם המודרני. הוא היה אדם דתי שהאמין באלוהים (לא בהלכה שפסקה מלכת) משום שהאמין שבכל אדם, עץ או הר טמון ניצוץ אלוהי. בני אדם אינם חפצים. גם עץ ופרח הם לא רק חפץ. אם תתבונן בהם היטב תגלה את אישיותם, את ייחודם. הם לא חלק מקטגוריה, הם ייחודיים. תגלית הייחוד תלויה בהתבוננות שלך. אני יכול להתייחס אליהם כאל חפצים, אני יכול להתייחס לבני אדם כלאים (מלשון ילזי), אבל אני יכול לגלות בהם גם את ה"אתה". ואם אני יכול לגלות את ה"אתה" באדם, או בפרח או בהר, מדוע אי אפשר לגלות את ה"אתה" ביקום? גם ליקום יש "אתה". ואם זכיתי ועמדתי מול היקום כולו, אוכל לגלות את ה"אתה". ואם זכיתי

לגלות "אתה" בזולתי, נפתחת הדרך להכרתי את ה"אני" שבי. זכיתי ללמוד אצל בובר ושאלתי אותו: מה עושה אתאיסט כמוני שאינו מוצא את האתה שמביט ביקום בהתפעלות ולא מוצא בו את האתה? ענה לי: זה שאינך שומע אותו אין זה אומר שאין שידור. המקלט שלך עדיין לא פתוח.

אלוהים ע"פ ראסל

דוברו הגדול של האתאיזם בן ימינו היה הפילוסוף ברטראנד ראסל. ראסל ראה את האלוהים כהיפוטזה מיותרת להבנת העולם. לא רק מיותרת, כי אם גם מפריעה. מפריעה משום שהיא מסיטה את המחשבה האנושית אל משהו שמחוץ לעולם. היא גורמת לבני אדם לשפוט לא כפי שהם נוהגים לשפוט בני האדם, אלא באופן שימצא חן בעיני אלוהים. ראסל ידע שאיש דתי מסלף את המציאות, כיוון שהוא רואה אותה מנקודת מבט שבניגוד למציאות. מכאן הסכנה הגדולה הטמונה בדת. סילוף המציאות נובע מביטול או התעלמות מיעדים חברתיים, שהרי רק אידיאל חברתי, כלומר מחשבה על מה שעדיין אין לנו וטוב שיהיה, רק משם, מהנקודה החיצונית ההיא, ניתן לבקר את המציאות. בלי ביקורת המציאות אין לשנות את המציאות, ואין אפשרות להשיג ולשאוף לעולם טוב יותר, לתכנים טובים יותר, שהם המטרה העיקרית של המוסר. לא מציאת חן בעיני האלוהים, אלא חיים טובים יותר בעולם הזה. ברטראנד ראסל הסתכל על העולם כאוסף של תהליכים, ולא כאוסף עצמים. גם אלקטרון הוא רק פיקציה לוגית של תהליכים. אנהנו צריכים לראות את העולם כאוסף של דברים שמתרחשים. בתוך עולם כזה אנו צריכים להפריד בין מדע למוסר, כיוון שהמדע יכול לבחור את האמצעים, אבל רק המוסר יכול לבחור את המטרות. בשניהם אין אלוהים.

השופט כל הארץ לא יעשה משפט?

לאורך כל אותה התפתחות מופלאה שראשיתה במשה, דרך הרמב"ם, דרך שפינוזה, עד בובר וראסל, אנו מוותרים לחלוטין על הגיבור הספרותי - על אלוהים. מוותרים לחלוטין על אותה חדווה שיכולה להיות לנו בפגישה עם אלוהים עצמו בתוך היצירה הספרותית. ולכן, גם אם אני מסכים עם הדברים של אותם פילוסופים שהזכרתי, אינני יכול לוותר על היישות החיה כל כך של הגיבור הספרותי, שבלעדיו הסיפור התנייכי לא קיים. כאשר אלוהים מתארח אצל אברהם לארוחת ערב,

דורה איוב

מתגלה אברהם כמארח נפלא. אולם כאשר מסתיימת האידיליה הפסטורלית, מתחדש הקונפליקט הבסיסי בין אדם לאלוהים. העימות הוא רציני ביותר. אברהם לא רק שואל, אלא גם מוכיח את אלוהים ומתוכח עמו. הוא טוען כי עונש קולקטיבי הוא לא מוסרי בהגדרה. אי אפשר להביא שואה על קולקטיב של בני אדם. אי אפשר להרוס עיר כי יש בה חטאים, משום שהדבר יביא למות צדיקים. "חלילה לך" מלפגוע בהם, הוא אומר, ומשאיר בצד את כל נימוסי הארחה. עונש קולקטיבי הוא אסון. אי אפשר לייחס לאלוהים מוסריות או "משפט" אם הוא יכול לגרם לשואה. אפילו אם היא מתרחשת בסדום ועמורה. לכן, השאלה הנוראה המהדהדת לכל אורך התנ"ך: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" מעמידה את סימן השאלה הגדול לגבי מידת מוסריותו של האלוהים.

משמעות הקונפליקט אדם-אלוהים בעיני האתאיסט

מבחינתו של האדם הלא מאמין יש להתנגשות בין אדם לאלוהים משמעות גם מחוץ לסיפור. לא כיון שאני חושב שאלוהים נמצא מחוץ לסיפור, אלא משום שאני יודע שכל אדם מתנגש עם גורלו. "גורל" איננו צו אלים הגורם לי לסבול, אלא הוא מקבילית הכוחות שאינם תלויים ברצוני. הגורל הוא הדרך שבה אני הולך. אין היא בהכרח הדרך שבחרתי ללכת בה, אם כי רצוני ואישיותי יכולים להשפיע בבחירתה, אלא שאין הם היחידים שמשפיעים. העם שנולדתי בו, התקופה בה אני חי, מצבי הכלכלי והפיסי - כל אלה הם עוצמות הפועלות במקבילית הכוחות. גורל הוא ה"וקטור", הוא הכוח השקול אשר, "כביכול", אף אחד לא גרם לו, אך למעשה כל הכוחות והגורמים השתתפו בעיצוב כיוונו ועוצמתו. רצוני ואישיותי הם חלק מכוחות אלה. ההתנגשות בין אדם לאלוהים אינה רק חלק מפיקציה ספרותית, היא אינה קיימת רק לגבי האיש הדתי, אלא שרירה לגבי האנושות ככללה. "בראשית" היא יצירה אוניברסלית, כי היא מדברת על העיקר - התמודדות האדם עם גורלו ומידת השפעתו על גורלו, על ההתנגשות בין מוסר לגורל, שהאדם הדתי ראהו כאלוהים.

האיש ששרה עם אלוהים

בניגוד לספרות הקלאסית היוונית, בה מתחילים הגיבורים מרום המעלה ומתדרדרים, בגלל הגורל שהתגבר עליהם, לשפל המדרגה - מתחילים

גיבורי התנ"ך מן התחתית. גיבור בספרות התנ"ך הוא מי שאין לו זכויות, חלש, וחסר סיכוי. אבל הוא אינו משלים עם גורלו - הוא מתמודד עמו ויכול לו. יעקב הוא דוגמא קלאסית לגיבור כזה. הוא נאבק עוד ברחם אימו ומנסה לעכב את אחיו בעקבו. הוא מרמה, מפתה, גונב, מרגל, מתחפש ועושה הכל כדי לזכות בזכויות שלא היו לו. רק אז, כשהכל נכשל והוא הופך לפליט, חסר כל, הבורח מביתו מפחד נקמתו של אחיו, מתחילה דרכו האמיתית בהתמודדות עם גורלו - לא עיני פיתוי ומרמה, כי אם כאדם בוגר, כרועה גאון, כאהב גדול. יעקב הוא גיבור שהתגבר על גורלו. למרות הקשיים והמכשולים הרבים. הוא מתעשר, מגשים את רצונותיו ומגיע סוף סוף אל סף הארץ המובטחת. ואז על סף הכניסה לארץ, עומד מולו איש ונאבק בו. הוא אינו יודע את זהותו, וכשמאיר השחר, והאיש מבקש כי יניח לו, הוא מבקש לדעת את שמו. האיש המסתורי עונה לו בדרך עקיפין: לא תיקרא עוד יעקב, אלא ישראל, כי ישרית עם אנשים ואלוהים ותוכלי, כי התגברת על גורלך. אתה עוד צולע ופגוע, אתה עתיד עדיין לסבול סבל נורא - כאשר בניך יעזבוך, כאשר תוכנית השלום שלך תיהרס ע"י הטבח בשכם, כשתשאר אלמן שכול ובודד - אבל, למרות זאת, תגיע אל פיסגת ההישגים משום שהתגברת על אלוהים. שמך ישראל - האיש ששרה עם אל.

הפרשנים הנוצרים מרבים לתאר מאבק זה כמפגש של אדם ומלאך עטור כנפיים. זו דרכם של אנשים, שהם נבְהלים מהאמת הנפלאה של היצירה התנ"כית שמפגישה אותנו עם האלוהים פנים אל פנים, כדברי יעקב.

אנחנו נפגשים פנים אל פנים עם האלוהים באמצעות היצירה הספרותית והאומנותית. אנחנו מכירים אותו, מרגישים כלפיו ומאמינים בו, כל עוד הוא מצוי בתוך היצירה האומנותית, ובזכותה.

אנחנו כועסים עליו כאשר הוא עושה קנוניה עם השטן וממיט שואה על איוב, בניו ונשותיהם וילדיהם, מפני שאיוב צדיק, ואין צידוק למר גורלו. בתוך מסגרת היצירה הספרותית אנחנו מייחסים לאלוהים את האחריות לשואה ומסרבים לסלוח. הקול הבוקע מן הסערה שואל אותנו כיצד ניתן לקוות מאלוהים למוסר? אלוהים הוא אלוהי היקום, הוא אלוהי הבריאה והכוחות היוצרים את העולם. האם יכול הטבע להיות מוסרי? אתה קורא ומבין שאותם אנשים דתיים, המנסים לקשור כל אירוע בקשר קוסמי מוסרי, וצריכים תמיד להצדיקו - אינם פוגשים אותו פנים אל פנים.

פגישה עם עצמי

האדם נמצא ברשות עצמו, גם אם הכל צפוי. הכל צפוי, כיוון שהרשות נתונה. הרשות הנתונה איננה ניגוד של "הכל צפוי". יש בעולם חוקים - ממוצעים של קבוצות גדולות. האדם הוא יחיד החי בעולם של חוקים, גם כאשר הוא מאמין באלוהים, וגם כאשר אינו מאמין בו. יש לו זכות בחירה וחובת בחירה. האדם יכול לגלות את סודות החיים לא רק מחוקי המדע, אלא גם מאותם עקרונות מוסריים, אשר בלעדיהם אין חיים טובים יכולים להתקיים. כאשר הלל מבקש לתמצת את תורת המוסר היהודית במשפט אחד - אין בו מקום לאלוהים: "את השנוא עליך, אל תעשה לחברך" - זוהי כל התורה כולה, והשאר - למידה אינסופית.

פרנץ קפקא מספר בסיפורו הראשון, "תאורו של מאבק", על אדם שיוצא בלילה לרחוב בלתי מוכר ונאבק בחושך מוחלט עם אלמוני. כשמאיר השחר, הוא רואה שכל הלילה כולו היה יחידי בזירה, נאבק עם עצמו. הפגישה עם "האלוהים" היא הפגישה עם עצמי.

הרצאה בסדרת הרצאות מטעם המכון ליהדות חופשית בחודש מאי 94, בת"א.

יעקב נלחם במלאך, מאה 6

סורמו שר יעקב

ראובן גרבר

שיטה חדשה להענקת משמעות הווה לחגי העבר

מרבית חגי ישראל נוצרו ונתעצבו במסורת הדתית. סיבות היסטוריות הקנו לחג ולמועד משמעות מרכזית - החג הוא קוצב הזמן הלאומי. "גורלו של עם ישראל הוא גורל של עם גולה שרוב עיתותיו עברו עליו מחוץ לארצו. רוב עיתותיו חסר אפוא עם ישראל את אחד היסודות הקובעים תודעת שותפת של עם אחד - יסוד השהות באותם גבולי מקום. ממילא עלתה החשיבות של היסוד האחר - יסוד השהות יחד באותם סדרי זמנים" (אליעזר שביד). המהפכה הציונית, לא זו בלבד שהשיבה את העם למולדתו - לשותפות הגורל, אלא אף חוללה מהפך רוחני.

החג כמשקף את ערכי ההווה

המגזר הממלכתי-כללי, בהבחנה מהמגזר הדתי, מתחנך לאור השקפה ציונית וערכים חילוניים. הקונפליקט בו הוא שרוי בחג נובע מהמתח שבין המסורת הדתית ואורח החיים החילוני. מכיוון שהחגים מכוונים להביא הזדהות עם ערכים אמוניים-חברתיים, הרי שקיים נתק בין תכני החגים הדתיים לבין תודעתו של הפרט החילוני. כתוצאה מכך - סמלי החג, מנהגיו, הטקסים המטרחשים בו, ומעבר לכל - משמעותו הרעיונית, אינם מדברים אל ליבו. שיטה מקובלת בחינוך החילוני היא להתייחס לחג כאל מסורת לאומית אשר יש להכירה במסגרת התרבות הלאומית, היכרות ללא מחויבות. למעשה, התלמיד נפגש בעיקר עם ריבדי ההלכה, המנהגים והסמלים (נרות שבת, שופר, צום כיפור, סוכה, חנוכה וסביבון, וכיו"מ) מפאת חשיבותם לציבור הדתי, ומשום שהם ניתנים להמחשה ולהסברה קלה יחסית. מה שאין כן לגבי רובד המשמעות הערכית אשר אינה מועברת מפאת אופיה הדתי ומורכבותה הרעיונית. בכך גם ניטל עומקם של הסמלים והמנהגים המבטאים משמעות זאת. אולם לא רק המורשת הדתית נפגמת בגישה

ד"ר ראובן גרבר הוא מרצה למחשבת ישראל בסמינר לוינסקי.

נדגיש את הנחת היסוד - החג הוא הזמן, שחברה מקציבה לגיבוש חבריה סביב הערכים המקובלים על החברה. מכאן שיש לשים את הדגש של ערכי החג - על המסר הרלוונטי לדורנו ולאדם החילוני. "כל תרבות אנושית זקוקה למערכת סמלים, טקסים ומנהגים, הבאה לתרגם את העקרונות המופשטים לחוויה אנושית בסיסית. האם הצלחנו לתרגם את האידיאלים שלנו מהרמה המופשטת של עקרונות רעיוניים למנהגי חברה, לסמלי חג ומועד, לסגנון חיים ייחודיים?" (אבא קובנר).

להמחשת גישתה של הציונות למסורת החג נתבונן בעיצובה את חג החנוכה. מכל החגים נבחר חג זה לעורר בלבות הציונים בגולה את האמונה בהצלחת מפעל התחייה הלאומי. יותר מאשר ט"ו בשבט וליג בעומר הפך חנוכה לחגה של הציונות. לקראתו האצילו אנשי הרוח את משמעותו מימות המכבים עד לימיהם, ומשמעות זאת הועלתה על נס בכנסים גדולים אשר נערכו במועד זה.

מסורתית-פולקלוריסטית זאת, אלא דווקא התרבות החילונית. החג, מבחינת ערכיו, ראוי שישקף את ערכי ההווה עבור התלמיד. כך הוא העניין עבור הציבור הדתי ואף המסורתי. האדם הדתי מקיים את החג כעבודת אלוהים. בשכלו - הוא לומד את המצוות על מנת לקיימן, ברגשותיו - הוא חווה את אמונתו בכורא, ובמעשיו - מקיים את מצוותיו. אף אם מקורו של החג הינו בתקופת התנ"ך, עבור האדם הדתי הריהו בעל משמעות עכשווית מלאה. גם האדם המסורתי, המעוניין לשמר את מנהגי בית אבא, גם אם אינו בעל אמונה, נמצא חווה את החג כרצונו. אולם כיצד יכול האדם החילוני למצוא תוכן חווייתי חי בחגי המסורת?

החג כמגבש זהות - חנוכה ומשמעותו הציונית

ערכיה של המהפכה הציונית עצבו במידה רבה את אורח החיים הלאומי ואת מערכת החינוך הישראלית.

במעגלות גלות וגאולה

מערכת החגים בראייה ציונית-הומאניסטית

גאולה רוחנית

1. "תשובה" - חשבון הנפש - תיקון הלב והחברה - יום הכיפורים.
  2. התחדשות וצמיחה עצמאית וחברתית - ראש השנה.
  3. הטרמת הגאולה, יום של שלום - שבת.
  4. איי כמרכז רוחני ליהדות - שבועות.
  5. תורת חיים, חג המסורת - שמחת תורה.
  6. אהבת איי ושמירת הטבע - ט"ו בשבט.
  7. חג האהבה והמשפחה - ט"ז באב.
- ##### גאולה מזינית
8. השאיפה לשלום מדיני - יום השלום.
  9. השאיפה לשלום, משפט יצחק - יום ירושלים.
  10. הגשמת הציונות - השגת עצמאות למדינת ישראל - יום העצמאות.
  11. יום הזיכרון והרעות - יום הזיכרון.
  12. מאבק לאומי-רוחני על איי - חנוכה.
  13. המאבק על גבולות איי - י"א באדר.
  14. עלייה לאיי (והעפלה) - סוכות.
  15. יציאת העם מהגלות - פסח.
- ##### סכנות החורבן והגלות
16. הקנאות - ליג בעומר.
  17. חורבן הבית והגלות - ט"ו באב.
  18. האנטישמיות בגולה - פורים.
  19. תהליך החורבן - יום הקדיש הכללי - י" בטבת.
  20. החשמדה - שואה.

לא בכדי נבחר דווקא חג זה. ישנו תואם רב בין אופיו המסורתי לבין המסר החדש אשר רצו למסור באמצעותו. שהלוא זוהי דרכה של "תחייה לאומית" - היא שואלת מן המסורת את התכנים והסמלים הדרושים לה לשם עצמה, כאשר קיומם בעבר מסמל את "נצחיותם" ואת אפשרות הגשמתם. חג החנוכה הפך לסמל של מאבק לתקומה לאומית אשר הוכתר בהצלחה. "מי ימלא גבורות ישראל... בימים ההם בזמן הזה... הן בכל דור יקום הגיבור גואל העם... ובימינו כל עם ישראל, יתאחד יקום ויגאל".

גדולי משוררינו הלאומיים מקדישים משיריהם להאצלת רוח החג לימינו: ח.נ. ביאליק - "למתנדבים בעם" (נ... הוי, בני המכבים / העמידו את עמכם, הקימו הדור! / חשפו אור, חשפו אור); ש. טשרניחובסקי - "אומרים ישנה ארץ" (נ... עונה לו עקיבא / אומר לו הרבי: "כל ישראל קדושים, אתה המכבי"); ז. זיבוטינסקי - "שיר הדגל" (נ... אל תגידו כי איננו / דם אבינו המכבי... אל תירא, כי חי הנער / חי וער חשמונאי); י. למדן - "ממדרות למדרות"; ב. טנא - "המכבים"; זאב - "אנו נושאים לפידיים". כמה מן המשוררים אף בחרו שם זהה לשירם - "ליל חנוכה" - בבחינת בימים ההם בזמן הזה. (א. המאירי, ז. שניאור, ש. טשרניחובסקי). כך נתגלגלה מלחמה דתית-לאומית למאבק חילוני לתחייה לאומית.

השינוי שחל בתוכן מושג הגאולה מסמל את הגלגול שעבר החג ממסורת דתית לתרבות לאומית. יהודה החשמונאי ראה את מעשהו כעמידה בניסיון בו מעמיד האל את עמו - האמנם ימצאו לעם תעצומות הנפש הדרושות לשמירה על אורחות חייו המיוחדות? (ראה ספר "המקבים" א'). שיאו של ניצחון במלחמה היה השגת חירות דתית-לאומית, שנסתמלה בשחרור ירושלים למען טיהור המקדש.

שינוי התוכן והמשמעות של חגים: חנוכה ויום הכיפורים

למעשה גלגול משמעות חג החנוכה אינו חידושה של הציונות. קדמה לה המסורת הדתית לנוכח אירוע היסטורי דרמטי קודם. לאחר כמאתיים שנים של עצמאות יחסית נחרבה "מדינה החשמונאים", כאשר המרד הגדול נכשל בניסיון דומה למאבקם של החשמונאים. עם התארכותה של הגלות, כאשר אי אפשר היה לחגוג עוד לציון חירות לאומית, או שחרור המקדש שחרב,

העתיקה המסורת את משמעות החג למוקד דתי-ניסי. אגדת נס פח השמן הופיעה בקצרה בתלמוד, מאות שנים לאחר האירוע עצמו, ותופסת את מרכזו של החג. לטענתי - מתוך מגמה פדגוגית-לאומית: לנוכח מצוקת הגלות יאה האמונה בנס לחיזוק אמונתו של היהודי בכוחה של ההשגחה.

שינוי תוכני המועדים היה למעשה הכרח קיומי עקב המשבר הנורא, מבחינה דתית, אשר נגרם עם חורבן בית המקדש. מיטיב לתאר הר"ד סולובייצ'יק, בהתייחסו לשינוי שיצר רבי עקיבא בתוכני יום הכיפור: "עלינו להבין את המנטאליות ואת שברון הלב של יהודים באותה השנה הראשונה לאחר החורבן. הנה הגיע יום הכיפורים ופתאום הם מצאו עצמם בלי עבודת היום, בלי כהן גדול הנכנס לקודש הקודשים, בלי קטורת, בלי "היום טוב שהיו עושים לו בצאתו מן הקודש", בלי כל התכונה הקדושה של יום הכיפורים בזמן הבית. יהודים הרגישו אותה שעה כאילו הכל אבוד, כאילו אין להם תקנה עוד, כאילו לעולמים יישארו בחושך מעובה זה שמסכיבם. ואז בא רבי עקיבא והכריז: "אשריכם ישראל... לפני מי אתם מיטהרים? לטוהרה אינכם צריכים קורבנות, אינכם צריכים כהן גדול, די לכם במה שכתוב לפני ה' תטהרו - הכנסו נא יהודים לפני ה', הרגישו נא קרבתו וטהרתם." ("על התשובה", עמ' 20).

הנס והאבל - במקום השחרור והשמחה

המכה הנוראה שבאה לאחר החורבן, הגלות, שמטה את הקרקע מתחת לחגים בעלי האופי החקלאי. כך, למשל, חג שבועות: במקרא מצוין המועד את קציר התבואה. הוא נחגג בוי בסיוון, מקץ שבעה שבועות, ביום ה-50, אחרי ראשית הבאת העומר. ומכאן שמו. לאחר החורבן, ובגולה - החג הוסב, באמצעות מדרש, לזכר מתן-תורה בהר סיני.

למעשה, רוב המועדים עוברים תמורה קיצונית. ראש השנה ויום כיפור מתגלגלים מימים שהיתה בהם שמחה לימים נוראים. מגילת אסתר - סיפור הקיום היהודי בגלות, זוכה להיכלל בתנ"ך, בעוד שסיפור מלחמתם של החשמונאים על אדמת ישראל (ספר המקבים) נקבע כספרות חיצונית, דהיינו Out. כך גם דמותו הגואלת של משה במקרא נעלמת בהגדה של פסח, למען ידו החזקה של האל המכוון את ההיסטוריה כרצונו. האמונה בגאולה הניסית ממלאת את לבו של העם הגולה.

הציונות מחליפה את הנס במעשה הלאומי

לציונות, בזרמיה החילונית, לא היה עניין במימד הגאולה הדתית. מושג הגאולה הופנה כנגד תוכנו הדתי - לא המשיח יהא הגואל, אלא העם, במידת יכולתו ליטול את גורלו על כתפיו, יתאחד יקום ויגאל. הציונות מאששת את כמיהתה להתעוררות לאומית באגדת חנוכה המסורתית, אך מורדת באמונה התלויה בחסדי שמים: "נס לא קרה לנו / פך שמן לא מצאנו / ... בסלע חצבנו / עד דם- / ויהי אור". כך נתגלגלו סמלי החג המסורתיים וקבלו משמעות חדשה. אור הנס הפך לאור הנפש המגשימה. נרות החג נתחלפו בלפידי תנועות הנוער הציוניות.

חנה ושבעת בניה הפכו לחוליה בשרשרת המקריבים עצמם למען העצמאות (ראה דברי ברל כצנלסון בפרעות 1936), גבורת החשמונאים הפכה להיות סמל לגבורה לאומית.

דומה, כי ההמחשה האירונית ביותר לגלגול המשמעות היא בשם "מכבי". המועדונים שנועדו לטפח כוח יהודי הנדרש לעת התחייה נקראו בשםם של "המכבים" - אלה אשר נלחמו בתרבות היוונית, אשר דגלה בטיפוחו של הגוף.

מערכת חגי ישראל כביטוי לגורלו של עם ישראל וערכיו

טענת יסוד היא, כי עם התעוררות התנועה הציונית, ובמיוחד עם הקמת המדינה, נפתחה תקופה חדשה בהיסטוריה היהודית. מצב קיומי זה מתאפיין בזהות לאומית הומאניסטית ברוח הזמן החדש. האמונה בהומאניזם, המעמיד את צורכי האדם וערכיו במרכזו, מעודדת את החברה לעצב את אורחות חייה לאור ערכים המקובלים עליה. ההומאניזם כולל גם השקפות דתיות הומאניסטיות כביטוי לזכותו של האדם להכריע בעד קבלת האמונה הדתית. ובמקביל, היצירה הדתית נתפסת כיצירה אנושית, כלתי מודעת לעצמה כזאת, המבטאת את צרכיו הרוחניים של האדם ואת ערכיו.

"חידוש הישן וקידוש החדש"

הסיסמה בדבר הצורך לחדש את הישן (המסורת) ולקדש את החדש (הציונות והתרבות החילונית) נטבעה על-ידי הראייה קוק, אשר הבין כי חידוש החיים הלאומיים בארץ-ישראל פותח עידן רוחני חדש בתולדות עם ישראל, המשלב יצירה מעשית ורוחנית. עיצובי את שיטת "המדרש הציוני" שואב את השראתו מתורת הראייה קוק.

שיטת "המדרש הציוני" מורכבת, כשמה,

המתמידה בהופעתה בהיסטוריה
הלאומית או בחוויית הפרט והחברה.

"קידוש החדש" - נעשה על-ידי הכללת
אירועים היסטוריים ויצירות רעיוניות,
אשר אינם נכללים במסורת הדתית, על-
פי רצף המסר האנושי של החג.

ייחודה הרעיוני של שיטה זו הוא מתן
משמעות הומאנית-לאומית אקטואלית
למסורות החגים, תוך כדי שילוב מסרם
הרעיוני של כל החגים לכלל מערכת
אחת. הגורם המדרבן לכך היה ראיית כל
המועדים כשייכים לשדה המשמעות
הלאומית-מסורתית. המסורת היהודית
מפרשת את תולדות עם-ישראל במעגלות
שבין גלות ותקופה לאור השאיפה
לגאולה מוסרית-רוחנית. לפיכך סודרו
העיקרים האנושיים של כל החגים
והמועדים על פני הרצף "מגלות
לגאולה". זהו סולמו של יעקב - הוא
ישראל! תחתיתו בתהומותיה של הגלות
(אנטישמיות, שואה), חלקו התיכון -
בגאולה לאומית (המאבק למען מדינה
ריבונית ועצמאותה) ושיאו - בתרבות
ערכית המכוונת לגאולה אישית וחברתית
(ערכי מוסר, אהבה וצדק).

תלושים ובמציאת סמלים מוחשיים
לערכים חדשים, שהתהוו בחברה. הדור
שלנו מיעט בשימוש באמצעי זה ועל כן
נשארו ערכיו מופשטים והתרבו הסמלים
התלושים". (הרב סיימון גרינברג).

שיטת "המדרש הציוני" מנסה לאתר
בתוך רצף המשמעויות הדתיות של החג
את גרעין האנושי. ערך אישי / חברתי /
לאומי זה מובלט כמסר הרעיוני החורז
את גלגוליו השונים של החג/המועד לידי
מהות אחת מתפתחת. (למעשה גם
המסורת הדתית נקטה דרך זאת.
לדוגמה, חמשת האסונות אשר הוקבצו
ליום ט' באב). לאחר חשיפת הערך
האנושי מוצגת המסורת הדתית
כ"חרוזים" הראשונים בשרשרת ערכית
זאת, ועליה מוספים "חרוזים"
היסטוריים נוספים המתאימים לערך זה.
בכך נטענים סמלי החג במשמעות ישנה-
חדשה.

"חידוש הישן" - נעשה על ידי הפיכתו
ל"חרוזים" בשרשרת עקרונית הנמשכת
עד ימינו. כלומר, אין מדובר באירוע
אשר נסתיים זה מכבר, (כגון: יציאת
מצרים, סיפור המן), אלא בתופעה

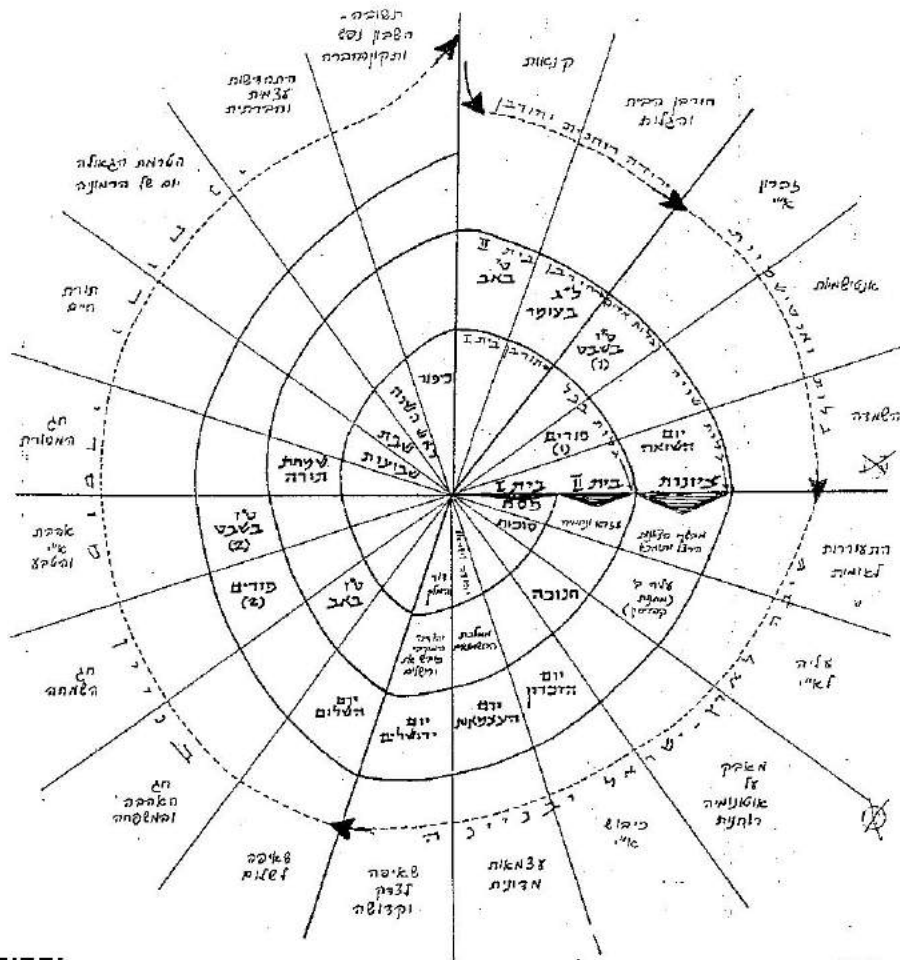
משני חלקים: מחד גיסא, המדרש, מעצם
הגדרתו, מחייב את לימוד המקורות, אם
כי על-פי גישה חדשה, מאידך גיסא,
עניינו בעיצוב ציוני וחדשני של החג.

המימד הערכי של גישה זאת ללימוד החג
מפענה את אופן עיצובו של החג (מבחינת
סמליו, מנהגיו ומהלכו) כניסיון להנחיל
דרכו משמעות ערכית מסוימת, שלאורה
מקבל החג עיצוב מוגדר. על כן, בעת
לימודו את מסורת החג עלינו למצוא
את המסר הערכי בו נפגשים קטעי
המשמעויות של סמלי החג ומנהגיו.

המימד ההיסטורי של גישה זאת מניח,
שלכל תקופה היסטורית ישנה שאיפה
למתן משמעות ערכית על פי רוחה.
משמעות זאת ממשיכה, תוך כדי שינוי
מסוים, את קודמתה, ומוסיפה את
תרומתה לרובדי המנהגים והסמלים
הקודמים.

המבט ההתפתחותי לחג נותן לגיטימציה
לשינויים, הן בסמלי החג והן
במשמעותם, ומאפשר הזדהות באמצעות
החג וסמליו עם העם החוגג מבלי לדרוש
הזדהות דתית. "הדרש עסק בכל הדורות
במציאת משמעות חדשה לסמלים

בפעגלות גלות ובאולה

אני לאחין יהודי אילוני

אריה בן-גוריון

התני"ך - ארץ אהבתי

אני מבקש להציג את "האני מאמין" שלי, כחלוץ שהגשים והקים עם חבריו - קיבוץ על מפת ארץ ישראל בעמק יזרעאל. בו זכיתי לחנך את ראשוני בכירי בנינו ולטפח במקביל אהבתי לחג היהודי, ישראלי-קיבוצי ולשמר את הנסיון המצטבר.

אולם אהבה אחת הקדימה את אהבתי לחג: אהבתי לתני"ך. התני"ך - זה ארץ ישראל. התני"ך - זה השורשים לעומק, שורשים שלי. התני"ך - זה אלבום המשפחה שלי במקרו ובמיקרו - מעגל בתוך מעגל.

התני"ך עבורי הוא אבן השתייה והתשתית של האתוס היהודי המקורי, ועושר הלשון העברית בתהודות דורות, בו רעיונות היסוד של מוסר יהודי-אנושי, סיפור קורות אבותי, נושאי אמונה מונותאיסטית של "אלוהים אחד". התני"ך - בו מתגלה הנביא כנושא ערכי צדק חברתי, שקורא לאחדות החברה האנושית, לרעיון השלום ולקדושת האדם.

מיהו יהודי?

מתוך הנחה כי התני"ך הינו ספר חינוך, מבקש אני להציג גישתי כהורה וכמחנך לשאלת יסוד הלכתית ותכנית: מיהו יהודי? ולהוסיף על ההגדרה ההלכתית: יהודי - מי שאימו יהודיה. עובדת לידתי הביולוגית, לידת הגוף היא בעל כורחי, היא עובדה של עברי. איני יכול לשנותה. היא נתון בלתי הפיך. לכן אני בוחר להוסיף ניסוח מחייב יותר: יהודי - הוא מי שמחנך את בנו ותלמידו להיות יהודי! דרישה זאת מותנית בי, במעשי, במעורבותי, בדמות עולמי. בעולם ערכים שאני רוצה שבני ותלמידי ימשיך לקיימם, במעגלי משפחתם ובעולמם היהודי. מעורבות כזו שייכת למימד זמן העתיד והיא תלויה בי, ואני מקבל אחריות לתהליך החינוך. מהו חג? חג = זכרון + ילד במשפחה. הטעם להיות הורה - זה להרגיש אחריות של הורות, לבנות דור במובן הרוחני. וזה פירושו להיות מסוגל

דברים מתוך דברי תודה לרגל קבלת פרס אבי-חי לתרומה בתחום המורשת היהודית, כנסת ישראל, יוני 94.

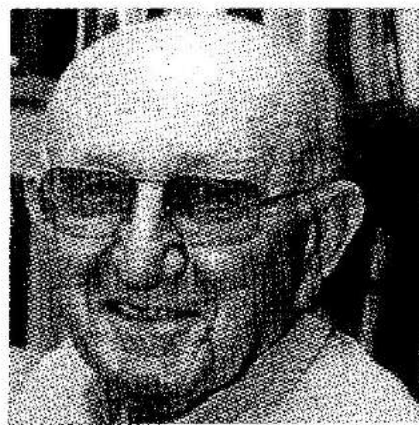
למסור מורשת. המשמעות נוצרת בין הביוגרפיה שלי להיסטוריה שלנו, בחולית הקישור בין היחיד לעם.

שמע

אני מבקש להתחבר לנקודת יסוד נוספת בתרבותנו ומסורתנו לדורותיה: אל תרבות ה"שמע", "שמע" כמושג - ערך. תרבותנו היא תרבות של שמע!

שמע, ישראל! שמיעה לעומת ראייה. אתיקה לעומת אסתטיקה: שמיעה פנימית, משמעותית. "שמע" - פונה לאוזן הפנימית. הפסל - פונה לעין. "שמע" - הוא מסר חינוכי, ערכי. הוא מסר שקורא למעורבות מצפונך ואחריותך. עשרת הדיברות נשמעו מלמעלה: "אנוכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, מבית עבדים!" הנהדות העמידה בשחר ימיה פרמידת רוח וערכים - אל מול חזות פרמידות האבן המשעבדות. הפרמידות נותרו כאתר חנוט לתיירים. עשרת הדיברות והתני"ך - רעיונות אנושיים וחינוכים אל-זמניים.

היום יש לנו מדינה משלנו, והיא כבר בת 46. אולי יש צורך לקרוא בפרפרזה: "שמע, ישראל!" כיצד יראה ביתך היהודי והישראלי במעגל השנה ובמעגל החיים. מה יהיה בטוים של ליל השבת והחג בבית המשפחה. מה עושר לשונך: "לשון העין" ו"לשון האוזן" שלך.

הבית כמולדת

חגי ישראל נוצרו ועוצבו על אדמת ארץ ישראל. בביאוגרפיה של העמקים וההרים, באקלים זה של גשם וטל, בארבע עונות

השנה, בעונות חקלאיות של זריעה וקציר. כך גם פותחת מגילת העצמאות של מדינתנו, בסעיף הראשון: "בארץ ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל אנושיים". כי תרבות האדם ותרבותנו היהודית מוצאה מן הבית. הדרך אל החברה ואל העולם מתחילה בבית.

לבית - יש תפקיד מוריש תרבות. בית שלם הוא מיקרו-קוסמוס של תכנים, התנהגויות, ערכים, מסרים. היחס לארץ ולעם מעוצב בבית. כמו לאדם יש גם לבית: פנים, אוזניים ועיניים. הם קולטים מילדות המראות הראשונים שהם עיקרי הדברים. הזכרונות הראשונים. כבר רשם משוררנו הלאומי ח.נ. ביאליק בספיה: אין אדם רואה ומשיג אלא פעם אחת: בילדותו.

האוסף הגדול בארץ על חגי ישראל

ארכיון החגים הבינקיבוצי הוקם בשנת 1968 בקיבוץ בית השיטה במטרה לאסוף ולשמר את ביטויי הפעילות של ארבעי חגים ומחזור חי אדם בקיבוץ. בארכיון המנהל עיי אריה בן-גוריון, 1500 תיקים בהם נאסף חומר יצירתי מארבעי חג ומועד מ-300 קיבוצים יהודים לשפע החומר שאגר במשך שנים, יום הארכיון הוצאת ילקוטי חגים לכל מועד בלוח השנה.

הארכיון שימש ומשמש ככזו חגים ופעילויות תרבות בקיבוצים, כמנסדות חינוך ותרבות בארץ, תלמידי ייב, סטודנטים מורים ומחנכים, מנחים ובמאים, אנשי משרד החינוך ונופים שונים העוסקים במורשת ישראל וביהדות.

ילקוטי החגים שראו אור עד כה: ילקוט שבת, ילקוט ראש השנה, ילקוט יום כיפור, ילקוט סוכות, ילקוט חנוכה, ילקוט ט"ו בשבט, שני ילקוטי פורים, ילקוט פסח, ילקוט שבועות, ילקוט יום העצמאות, ילקוט ירושלים, ילקוט אבלות, 4 פרשיות התפילין, ספר לבר מצוה, ילקוט פרשת השבוע, שירון לשבת, הגדה לפסח של התק"ם, הגדה לילדים, עלו הג, מגילות מאניחות: שיר השירים, רות, איכה, אסתר, חוברות מלוות - החג בחוג המשפחה - לכל החגים.

משמעות יום כיפור לחילוני

אברהם שלונסקי יום הכיפורים האנושי

א.ד. גורדון כיפור בלבוש לאומי

שרוין ווין שיח עם עצמנו

יש נכסים במורשת ישראל שטרם הצלחנו לנכס אותם לעצמנו. קח את יום הכיפורים, למשל, אם יש בלב אדם תשוקה לכיפור עוונות, להיטהרות והזדככות, מדוע לא נוכל להפוך את יום הכיפורים הדתי לקטגוריה אנושית? הבה נאמר איפוא יום אחד "סטופ" - לשם שקילה ומדידה של מעשינו. איך עושים זאת? אינני יודע. אולי ע"י זימון יום של השירה הלירית הוויזוויית, וכן יום של שירה במובן של זימרה (כגילגול אחר של הצום והשופר של המאמינים). אולי נחדש את המנהג היהודי הישן של הליכת איש אל בית רעהו לשם בקשת מחילה. הרי מנהג זה, בשעה שהמציאות - המציאות כבני אדם, ורק הדת הפכה את המנהג למעשה של יראת שמיים.

אברהם שלונסקי על חטא

הה דור רוצח-אגדות.
דור משכל-עצמו-לדעת!
תרצה לשאת תפילה - ולא תוכל לבדות,
לומר קדיש - ולא תדע עוד.
להנחם תרצה - ולא תוכל.
כלאב חורג, אל אל קנא תבואה
ותתפלש: על חטא...
ותתחן: מחל...
ותתיפח: נא להט, להט כוכב נבוה!
והוא יחמול ויצו לכוכבים ללהט
מאגדות ילדות אשר נמוגה.
אבל אנחנו,
במינות עינינו הכחות,
האם נזכה לראות הנגה!
לצמח מחדש וברטט גבעולי
עיני-בראשית-ברא לפקוח כמו נבט,
ומגלוי תמים, מזמר אוילי
הדשא את ילדותינו הקשבת!
האם נזכה?
האם נוכל לבדות?
ולהאמין, להאמין - האם נדע עוד?
הה דור רוצח-אגדות,
דור משכל-עצמו-לדעת.

היה לעם יום מיוחד לחשבון הנפש עם עצמו בתור עם ועם בניו בתור בני עם, לביקורת חשבון החיים, להתמכרות שלמה לתביעות העליונות של הרוח האנושית. היחיד בתור יחיד יכול לעשות לו את חשבונו עם עצמו בכל יום, או ביום שימצא טוב לפניו.

ואני שואל: מה לנו, לאינם שומרים דת, מה לנו היום הזה? האמנם אין היום הזה בשבילנו אלא נחלת עבר, שריד קדומים? האמנם אין לנו צורך ביום כזה, ודווקא בצורה לאומית?

קיבלנו מה שמסרו לנו אבותינו, האמנו בו ונתנו את נפשנו עליו. אין המסור והמקובל מאבותינו מתאים עוד למה שצמח וחי במוחנו ובנפשנו. אבל האם הרבינו לבחון ולבדוק, האם העמקנו לעיין ולשקול בדעת, מה באמת נתיישן ואינו מתאים עוד, מה באמת נחרב או נרקב, ומה - לעומקו של דבר - רק צורתו נטשטשה או נפסלה, והוא מבקש לו צורה יותר נאורה, יותר אצילית, בהיותו חי ורענן ורק שואף להתחדשות עליונה.

"על חטא" - חיתוך עץ

בשביל היהודי ההומניסטי מהווים הימים הנוראים נקודת הזמן הדרושה להרחק על הקשר בין היקום לבין צורכי אנוש ומשאלת לב אנוש. ההתפתחות (התקדמות המדעים) ציידה אותנו במערכת שאיפות, לפיה הטבע הסובב הוא אדיש בדרך כלל. רק ע"י הפעלת רצון האדם ותבונתו יעלה בידינו לגבור על הכוחות שמסביבנו, לעשות אותם פחות מאיימים ויותר נוחים לאדם להגיע אל אושרו.

פני "האל" אינם הזמנה להפליג בדברי שבח; זוהי קריאה למודעות האדם, זהו אישור לכך עד כמה אין להתייחס לחסדי הטבע בציפיה סבילה. כל נוציא את זמננו בשיח עם "אל", אלא בשיח עם עצמנו וזולתנו. ולשון הכרעתנו מוטב שתהיה הומאניסטית ברורה וחד משמעית.

ראש השנה ויום הכיפורים פותחים את שנתנו היהודית עם המסר החשוב ביותר בהיסטוריה היהודית: כבוד האדם אינו מתת הגורל, הוא הישג אנושי, הדרוש אומץ והסתמכות האדם על עצמו. אם ברצוננו להתפייס עם מישהו, הבה ונתפייס עם האנשים והנשים השותפים למאבקנו, אלה שמהם מובטח לנו הסיוע הממשי היחידי שנוכל לצפות לו.

זלמן שזר מזב לאדם היות פעם בוד

טוב לאדם היות פעם בוד.
לא ספר, לא רע, לא ציבור ולא פרט,
רק הוא עם ליבו, עם הלב רק בלבד,
טוב לאדם היות פעם בוד.

וטוב כי יצא פעם ריק מנכסיו,
לא בית, לא שדה, לא נדרש, לא חיב.
רק יקשיב את ליבו ויחריש חרש רב
טוב כי יצא האדם מנכסיו.

כי יקשיב אל ליבו ויבין לחייו
וידע אשר יש ויחוש מה חיב.

התרפסות המזמינה השתלטות

זן מלר

מדוע מתבטל החילוני בפני הדת ורבניה?

הויכוח הנוטש כיום בחברה היהודית החילונית בכל הנוגע ליחסיה עם החברה הדתית, בין אם מכנים זאת "מלחמת תרבות" או כפייה דתית, הוא בעייתה של החברה החילונית ולא של הדתית. החברה החילונית היא המתלבטת, בעוד בת-הפלוגתא שלה, הדתית, אינה שותפה לויכוח. הסיבה העיקרית לחד צדדיות בויכוח נעוצה בטיעון שלציבור החילוני יש הזכות לחשיבה עצמית ולהבעה חופשית ובלתי מוגבלת של דעות. בחברה הדתית-חרדית יש מי שקובע לפרט מה לחשוב ומה לעשות או לא לעשות, ואפילו מה הוא רשאי לחוש (ראה "שולחן ערוך"). מושגים כמו השקפת עולם, זכות להבעת דעה עצמית, כמו גם הזכות לביקורת, הם נחלתה של מועצת גדולי התורה בלבד. אפילו לח"כים החרדים הם בחזקת טאבו.

החילוני מתגמד בפני הדתי

ויכוח בין יהודי חילוני לבין יהודי חרדי על אורחות חיים והשקפות עולם הוא מיותר וחסר תוחלת בטרם החל, בגלל חוסר השוויון בנקודות המוצא. הראשון פתוח לכל שינוי, לכל רעיון חדשני, ומוכן גם לשנות מאורח חייו כשיוכיחו לו כי שגה בדרכו. היהודי הדתי מאמין באמונה שלמה, שאין כמובן שום דרך להוכיחה או להפריך את אמיתותה, כי הוא הצודק, וכי הצדק שלו הוא אחד ויחיד, בלעדי לו ולדרכו. מנגד, כל המצוי מחוץ לתחום הדתי, קרי העולם החילוני, איננו אמת, איננו צודק, פסול ובלתי מוסרי, או כפי שהגדיר זאת לאחרונה המחזיר בתשובה רביץ - "לא כלום".

הבעיה הניצבת לפנינו כחברה חילונית איננה רק העדר אפשרות לפשרה בינו לבין החרדים, אלא התגמדותו של רוב הציבור החילוני, מתוך התרפסות רוחנית או פחד מיסטי, בפני מרכיבים שונים באמונה הדתית. החל בקבלת סימנים פולחניים שמבלי משים אנו מקנים להם משמעות חברתית-לאומית (צום ואבל

פרופ. זן מלר הוא רופא, ממקימי עליה.

דתיים, מזוזה, עליה לתורה בבר-מצווה, קדיש בקבורה) וכלה בקבלת אפטרופסותם של רבנים על חייו החברתיים, המשפחתיים והציבוריים (כשרות, נישואין, גיטין, קבלת ברכה ועוד).

תסמונת "להיות כמו כולם"

סקר שנערך לאחרונה לגבי החלוקה ליהודים דתיים, חילוניים ומסורתיים העלה, ש-40 אחוזים מגדירים עצמם כחילוניים ו-41 אחוזים מגדירים עצמם כמסורתיים. המושג "מסורתי" הוא נזיל, משום שכל יהודי בקבוצה זו קובע לעצמו את גבולות מסורתיותו, אילו מצוות דתיות הוא מקיים ואילו לא.

אשר לחילוניים, רק מעטים בקבוצה זו מגדירים עצמם כחילוניים על דרך החיוב, קרי: מתוך אמונה בהשקפת עולם ואורח חיים. חלקם מגדיר עצמו כלא-דתיים. את אלה תמצא צמים כיום הכיפורים (כי "לא נעים", "זהו יום מיוחד לעם היהודי", "זה בשבילי" או "לזכר אבא"). חלקם יעלו את נסם לתורה בבר-מצווה ("שלא ירגיש שונה מילדים אחרים", יתנצלו), וכמעט כולם יקיימו אקט פולחני דתי כזה או אחר ברגעים מיוחדים, כגון אמירת קדיש בהלווית בן משפחה (מי מהם יודע מה בכלל אומרות מילות ה"קדיש").

"כבוד הרב"

אחת הבעיות החמורות כחינוך בציבור היהודי החילוני הוא הקושי להכיר בזכותו הלגיטימית לאורח חשיבה חילונית ולהתייצב מאחוריו בלי שום צורך להזדקק לסימן דתי. ההתרפסות והרכנת הראש של החילוני בפני הדתי הן מביטוייה המובהקים של בעיה זו. כך, לדוגמא, השימוש המקובל במונח "כבוד הרב", כל אימת שיהודי חילוני משוחח עם רב ואף עם מי שהוא רק חושב אותו לרב (כגון אורי זוהר). אין פורום ציבורי, כגון ראיון בטלביזיה, בו המנחה או המשתתפים החילוניים אינם פונים לרב בהקדמה המתרפסת. "מה דעתך, כבוד הרב?" או "רשות הדיבור לכבוד הרב". הקידומת "כבוד הרב" נפלטת מפינו באופן אוטומטי, בעוד שכלל לא יעלה על דעתנו להשתמש בקידומת כזאת כאשר אנו פונים למורה, למשל, לעורך-דין, למדען ולכל בעל תואר דוקטור, בני-

סמכא במקצועם, כמו גם לחבר כנסת בבית המחוקקים הישראלי.

מהו הכבוד הגדול והמיוחד שצריך לתת דווקא לרב ואיננו נותנים לשום אדם אחר - האם הרב הממוצע לומד יותר שנים ממרצה באוניברסיטה, או אפילו מבוגר תיכון? האם לרב הממוצע יש רמת השכלה רחבה יותר מכל בוגר בית ספר יסודי? האם רב ממוצע עושה מעשים תרומיים כה נעלים, שנרכין ראש בפניו

חילוקי אלו

אמר פעם מישהו שאין פה מלוכלך - יש אזוניים מלוכלכות. כנראה שזו הסיבה שצמדי מילים כמו "חופש פרטי", "זכויות אדם", "חופש עיסוק" נשמעים באוזני כמילים היפות ביותר בעוד לאחרים הן חסרות ערך עד כדי כך שהם מוכנים לוותר עליהן תמורת כל חינך של רב זה או אחר.

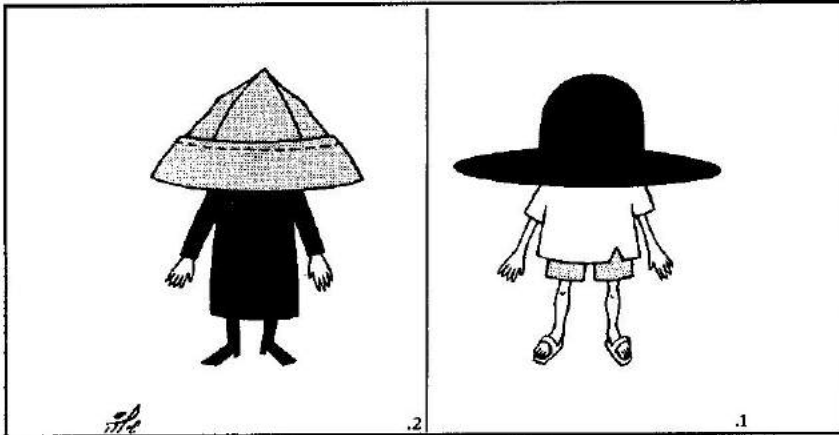
פעם היה הכל פשוט. היו פוליטיקאים שכל מטרתם היתה דיכוי נפש האדם, היו פוליטיקאים אדישים והיו פוליטיקאים שהגנו עלינו בחרוף נפש. היום נותרו רק החלשים והשפנים וכבר איני יודע מי יותר גרוע.

פוליטיקאי הנכנע בקלות לסחיטה ומוותר על עקרונותיו אינו מתאים לתפקידו ולא יעזור כמה פעמים יאמר שזה "למען השלום". כלל לא ברור אם צירוף לממשלה, של מפלגה שלא תמכה בחסכם עם אש"ף, נובע מהרצון לקדם את השלום או למען שלום האישי של דרעי פנחסי ושאר נאשמי פרשיות ש"ס.

פוליטיקאים אמינים לא נשארו, אבל נשאר העם. נשאר אותו ציבור גדול שעבורו להיות חילוני זה יותר מאשר לעשות מנגל בשבת. ציבור שיודע שערכים כמו חופש, שוויון, זכויות אדם, זכויות נשים הם מותר האדם. אני מצפה מאנשים אלה שיעזבו את מפלגותיהם שהכיבו, יצאו לרחובות, יארגנו ארגוני מחאה ומאבק ויעלו את נושא זכויות האדם וחרותו על סדר היום הציבורי.

מת' גוטמן

עד כדי התבטלות! האם לימדונו רבנים גדולים בעת האחרונה שרמת מוסריותם גבוהה מזו של בני אדם רגילים? כלום לא נתפסו רבנים מסויימים בקלקלתם במעשי מרמה, במעשים מגונים, בעבירות ממון וכיו"ב פשעים?

הלגיטימיות של אורח החיים החילוני

במסגרת המאמץ לחיזוק בטחונו העצמי של אזרח החילוני בהשקפת עולמו ובאורח חייו, חובה להביא קודם כל להכרה את הלגיטימיות של מעשיו והשקפותיו, בדיוק באותה מידה של לגיטימיות שמעניקה חברתנו הליברלית למאמין הדתי לחיות בכבוד על פי אמונותיו ומצוותיו הפולחניות. הבעיה האמיתית איננה בכך שהמיסד הדתי לא מכיר בזכותו של היהודי החילוני לחיות על פי השקפותיו, אלא בכך שהיהודי החילוני עצמו אינו מכיר בזכותו זו! הכפייה המתמשכת של דיני אישות, מנהגי אכילה (כשרות) והתנהגות (שמירת שבת) לא באה מתוך כוונה של

הוא, יש אפילו הפגנה של זילזול ופגיעה ברגשות העמוקים ביותר של הציבור החילוני, בהחלטה הנוקשה להימנע מהנפת דגל המדינה ביום העצמאות על מוסדותיהם, או מה שחמור יותר - הימנעות מעמידה לזכר הנופלים במערכות ישראל ביום הזיכרון לחללי צה"ל.

ההחלטות החשובות בחיי החילוני נקבעות ע"י הדתי

חבישת הכיפה ע"י החילוני הינה למעשה הכרה בעליונותו של הדתי עליו, בכך שמעשיו חשובים יותר, ושמונותיו ורגישותיו דוחות את אלה של החילוני. מה פלא, איפוא, שאת ההחלטות החשובות ביותר בחייו של החילוני קובעים דתיים, ושהחילונים מקיימים אותם בניגוד מוחלט לרצונם ולהשקפת עולמם.

חבישת כיפה, "כבוד הרב", כמו גם ריטואלים אחרים (כגון נישוק המזוזה, או כניעה להפצרותיו של החב"דניק להניח תפילין בתחנה המרכזית) אינם אלא סמלים פולחניים דתיים. השימוש בסמל מוצדק, כל עוד יש לו משמעות בחייו או בהשקפת עולמו. כשהסמל מהווה ניגוד לאלה, ביחוד כשמדובר בסמלים דתיים, השימוש בו לא זו בלבד שהוא שגוי - הוא גם מסוכן, משום שהוא נותן לגיטימציה לכלל הסמלים הדתיים, המהווים חיל החלוץ של "צבא השם".

אם החברה החילונית רוצה לשמור על זכותה לחיות על פי השקפת עולמה, חובה עליה להגיע קודם כל להכרה שלא החברה הדתית/חרדית מסכנת אותה, אלא הבנה שגויה שלה את כל הקשור לערכים שבבסיס השקפת העולם החילונית, תחילתה בסדקים ופרצות בהסכמים חברתיים ופרלמנטריים וסופה בהשתלטות חרדית, בבחינת תחילתו ברצון וסופו באונס. החברה החרדית, המכירה את התהליך, רואה בסדקים ובפרצות הללו הזמנה גלויה לחדור ולהשתלט.

כפייה לשמה, אלא כפועל יוצא של הדה-לגיטימציה של אורח החיים החילוני, וחוסר ההכרה בזכותו של היהודי החילוני לחיות את חייו על פי השקפתו. התגמדות בפני ישות דתית/חרדית, בין אם בצורת הדיבור והפנייה ובין אם בקבלת אקסיומות דתיות אי-רציונליות כמחייבות גם את מי שאינו מאמין, פוגעות מראש באפשרות לשינוי בעמדה הדתית כלפי האדם החילוני, ומבטלות את בסיס ההדדיות והשוויוניות ביחס בין אנשים משתי תרבויות.

הרכנת הראש החילוני

הדוגמא השניה היא חבישת כיפה ע"י החילוני כל אימת שהוא נפגש עם אדם דתי. ביקור בבית ידידים דתיים, ישיבה ליד שולחן האוכל, הרמת כוס לברכה או לקידוש - החילוני חובש כיפה לראשו. החילוני ההולך לטקס קבורה של קרוב או ידיד, חילוני אף הוא, יחבוש כיפה מרגע שייכנס לבית הקברות. בביקוריהם התכופים של ראשי ממשלות ומנהיגים חילוניים אצל אנשים דתיים, כמו הרב שך, עובדיה יוסף ואחרים, חוזרת ונשנית התמונה: שליפה אוטומטית של כיפה מהכיס והנחתה על הראש כמו ברפלקס מותנה. כאילו רבין, פרס, נתניהו ואחרים הם שומרי מסורת למהדרין.

יש להבדיל אלף אלפי הבדלות בין חבישת כיפה התרפסותית כזאת, לבין מתן כבוד למקומות קדושים. בבית כנסת, במסגד או בכנסיה, נהג על פי נהוג המקום, ובוודאי לא נזלזל במנהגיו של זולתנו מכל דת. אבל חבישת כיפה בכל אירוע בו משתתף אדם דתי, איננה אלא הרכנת הראש החילוני בפני הראש הדתי - משום שאין בנמצא שום ביטוי דומה ביחס הדדי של הדתי כלפי החילוני. אף פעם, ובשום דרך וצורה, אין הדתי מפגין כבוד בפני השקפת העולם של מארחו החילוני, ואין בנמצא שום ביטוי של התחשבות ברגשות, כאשר דתי מבקר במוסד או בבית חילוני. נהפוך

עבודה זרה

יוסי אבולעפיה

זו שלושה פסדי התנועה הקיבוצית

צופיה מלר

לפני מספר שנים קיימה התנועה הקיבוצית עצרת הזדהות, מאחר וחשה עצמה נפגעת ונעלבת ע"י רבנים קנאים - אחד "אשכנזי" ואחד "ספרדי" - שדברו נגדה בבוז והתנשאות. למרות שאינני בת-קיבוץ ואף לא יוצאת קיבוץ, באתי להזדהות עם מי שנדמתה עד לעת האחרונה "כיהלום שבכתר" היהדות החדשה הציונית - התנועה הקיבוצית. הזדהתי למרות שידעת, שזה מכבר אין הנוסטלגיה של תדמיתה עולה בקנה אחד עם ערכה הממשי-ריאלי - לא מבחינה תרבותית, לא חברתית ולא אידיאולוגית, ממש כשם שאיננה מה שהיתה מבחינה כלכלית. באתי להזדהות עם התנועה הקיבוצית המבוישת, הכואבת, הזועמת-אין-אונים, משום תחושת "העיירה בוערת". משום שאם לא נטה שכם לכבות את האש שעלתה בחצרו של שכנו היום - מחר אין ספק, תאחזנה הלהבות בחצרנו אנו. מה שאירע לתנועה הקיבוצית המפוארת אינו אלא הראייה הטובה ביותר למימוש של איום כזה.

במשך שנים עמדו שכניה של התנועה הקיבוצית וזעקו לעזרה - בערים, במושבים, בעיירות פיתוח, ואפילו בתוך הקיבוצים עצמם - ואין שומע. רק בודדים נחלצו לעזרה. הקנאות החרדית - לא היום הרימה ראש! מזה שנים רבות

ד"ר צופיה מלר היא מרצה לחינוך בסמינר הקיבוצים בתי"א.

עדים אנו להשתלטותה על כל חיינו - נתח, נתח, צעד אחר צעד. והתנועה הקיבוצית האידיאליסטית - זו שהתיימרה לפעול לשינוי פני החברה והתרבות בישראל, שקועה בשנת חורף תרבותית וחברתית עמוקה. לכאורה - זכותה היא זו. כחברה וולונטרית היא רשאית להחליט על סדרי העדיפויות שלה, ואולם משבחרה בניתוק, בהתנכרות, מה לה כי תלך על שאין החברה אסירת תודה לה עוד, כשהיתה בשכר הימים? על שאינה מכירה עוד במנהיגותה כנושאת נס החברה החפשית בישראל? לא לנצח יכולים האוונים לפטור עצמם מעשייה בטענה: "אבותינו הצילו את רומא!"

על שלושה מפסעי התנועה הקיבוצית ראוי כי נבוא עימה חשבון:

א. "ומבשרך לא תתעלם!"

הסתגרותם הממושכת של הקיבוצים מפני החברה שבחוץ אטמה את אזנם למשמע ועקתם וכאבם של אותם יחידים וקבוצות בחברה, שנפגעו מההשתלטות החרדית לא רק בכבודם ומעמדם בציבור אלא פגיעה של ממש - באשרם, באורחות חייהם או בפרנסתם. עם אלה, שמספרם הולך ורב מיום ליום, ניתן למנות את "הממזרים", את העגונות, את מסורבות או מעוכבות הגט, הכוהנים והגרושות ושאר פסולי-חיתון על פי ההלכה המאובנת, המשלמים, הם וילדיהם - את מחיר הנידוי החוקי והחברתי יום יום ושעה שעה, ה"גויים" וה"גויות" הנשואים ליהודים "טהורים", האתיופים - בעיני האורתודוקסים, עדות המזרח בעיני ה"אצולה" האשכנזית. היכן היו הקיבוצים, בכנסת ישראל ובעדותיה, במפלגות ובשאר מוסדות השלטון שנים ארוכות עת זעקו אלה לעזרת המחוקק והחברה? היכן הלחץ לשינוי התחיקה? השאלות! הפעלת השפעה ולחץ במסגרת החוק של חברה דמוקרטית לסייע למקופחים אלה במימוש זכותם האנושית-אלמנטרית להקים משפחה בישראל ולהיבנות בחיי החברה באורח חוקי? היכן היתה התנועה הקיבוצית עת גאתה כנחשול עכור תופעת ציד-הנפשות תחת השם המגוחך "חזרה בתשובה" ושגרפה ללא הבחן גם רבים

מבניה? מה נעשה על ידה בפועל, כדי לסייע בידי המשפחות שנפגעו מן התופעה ונהרסו על ידה? מדוע הניחו, ומוסיפים להניח, קצינים בכירים בצה"ל מבני הקיבוצים, לאנשי חב"ד, "מחלקי הסופגניות", לחדור למחנות צה"ל ולבסיסי ולעשות שם נפשות? מדוע לא התריעו? כיצד הצעידו רבים מהם בפקודה גודים של חיילים אל ישיבות "החוזרים בתשובה" למרות שראו לאן מוביל הדבר? מדוע עד היום אין הם מתנגדים לסדרות ההטפה הדתית, הנערכות במסווה של "ימי התעוררות" בשם הרבנות הצבאית כחובה לחייליהם? אם כה טוב היה החינוך לאזרחות שקבלו בקיבוציהם - כיצד קרה הדבר שלא השכילו לממש את משנתם בעת מבחן?

היכן היו הקיבוצים שעה שנפגעה פרנסתם, או שאיימו לפגוע בפרנסתם של מפעלים, מסעדות, אולמות, בתי מלון, חברות, בתי קולנוע ואחרים, שלא נכנעו לתביעות החרדים בתחומים שונים - כשרות לחומרה, העסקת רקדניות בטן, מגדלי ומזכרי חזיר, מפעילי הניגונות הסילבסטר בבתי המלון ועוד? מדוע הניחו להם - בהם גם הקיבוצים להב ומזרע, לנהל את מלחמותיהם בגנפם, ללא תמיכה ועזרה ממשית, עד שיפלו אחד אחד?

מה יכולה התנועה הקיבוצית לעשות בענין זה ולא עשתה? הרבה! ודאי הרבה יותר משיכולים לעשות עגונה בודדת, זוג של "כהן וגרושה" או אפילו גוף לא מאורגן של "ממזרים". גם גוף מאורגן כמו ע.ל.ה., - המורכב ממשפחות "נפגעי החזרה בתשובה", אך גם מיחידים שהנשא פשוט קרוב ללבם - נעדר אמצעים ארגוניים ותקציביים כדי להשתלט על התופעה לבדם, בחינת "אין החבוש מתיר עצמו מבית האסורים". חברים בתנועה הקיבוצית, שרבים מבניהם פעילים במפלגות פוליטיות בעלות השפעה, יכולים ליצור לחץ על מפלגותיהם, ובאמצעותן על שלוחיהם במוסדות החקיקה והשלטון לפעול באורח נמרץ יותר למען חברה צודקת יותר. לקיבוצים קל יותר לפעול אפילו באמצעות מרי אזרחי כנגד אינוס הרוב ע"י המיעוט, והדרכים הן רבות. צריך רק לרצות. האחרים יצטרפו אחריהם.

ב. "לא תטה אחרי רבים לרעות"

כניעת התעשייה הקיבוצית לתביעות המאפיה החרדית לרכוש הכשרי בד"צ לתוצרתה - זו חרפה בפני עצמה. אמת, רבים מהמפעלים הפרטיים נכנעו לסחטנות החרדית לפנייהם. התעשייה הקיבוצית רק נגרה, כדי שלא לפגור במירוץ אחר נתח הצרכנות החרדי, להגדלת הפרנסה ולהאדרת הקופה - על חשבון כולנו, שהרי הכשרים חרדיים אינם ניתנים בחינם! המפעל "רק" נדרש להשיב על פסי היצור כמה עלוקות-טפיליות הנקראות "משגיחי כשרות", לממן את שכרם הדשן, לעתים בלווית בונוסים של נסיעות לחו"ל לכל המשפחה ולגלגל את העלות עלינו, הצרכנים.

הרווח כולו של המאפיה החרדית. ההפסד כולו שלנו, הצרכנים החפשיים! אשליית הרווח הכלכלי - כולה של התעשייה הקיבוצית. מפעל קיבוצי למהדרין כמפעל דגנית של משמר השרון, המייצר לחם כפרי, מטביע על מוצריו לבד מן ההכשר של רבנות חדרה, גם חותמות הכשר של "ועד הכשרות שע"י ק"ק קרית צאנו נתניה", וגם עוד כמה חותמות חרדיות בלתי מזהות, ומתחייב בכתובים שהמוצר "נקי מחשש טבל ושיעית. הופרשה חלה כד"ן", ואם לא הוטבעה על העטיפה גם ההכרזה "מפעל שומר שבת", כפי שמוטבע על מעטפות מפעלים אחרים, אין זאת אלא משום שלא נותר מקום על העטיפה מרוב התחייבויות פולחניות. מפעל שעיקר תוצרתו החקלאית בא לו מן הקיבוצים, כמו "יתנובה", מטביע אף הוא על דגי הפורל שלו מנהר הדן הן חותמת של הרבנות הראשית של חיפה, הן "בהשגחת הבד"צ בא"י של מחזיקי דת"... בקצב זה של כניעה לסחטנות לא אופתע אם בעתיד הלא רחוק תידרשנה מבעלי המפעלים התחייבויות נוספות, כגון: "נאפה ע"י שומרי מצוות חובשי כיפה שחורה בלבד", או "ללא חשש מגע יד אשה נידה רחמנא ליצלן", או "ללא חשש נגיעה של כרות שופכה, זב ומצורע".

צרכני ההכשר החרדי תוכר החותמת שרכש רק ע"י 1.5%-1.0% ואף זה אינו בכיסו - שכן מפעלים נוספים למדו גם הם את ה"פנטז" ורוכשים אף הם הכשרים חרדיים למוצריהם. מפעל דגנית, למשל, מתחרה במוצריו על אותה אוכלוסיה לא רק עם מאפיות אנגיל המשתלטות על ישובים רבים בארץ, אלא גם עם מאפיות קיבוץ "עינת", שמוצרי העינן שלו רכשו אף הם את החותמת החרדית הקרובה להם. מנהלו של מפעל "עינת", שרואיין בגלי צה"ל ביום ששי ה-21.6, נשאל באירוניה רבה שלא עמד עליה, מן הסתם, אם מפעלו רחוק מן השפניה כדי שהרב שך (שפנים וחזירים, זוכרים?) יוכל לאכול מתוצרתו כפי שהבטיח. אין ספק, ש"הבטחות" דומות ניתנו לעוד מפעלים מתחרים...

ג. "נרפים אתם, נרפים" כניעתם של הקיבוצים לסחטנות החרדית אינה מסתיימת בתחום הכלכלי והמוסרי. כניעתם התרבותית נראית חמורה אף יותר. מוזנים ברגשי אשם על כך שיהדותם אינה אוטנטית, על כך שפולחני החגים שלהם וטכסי מעגל-החיים: בר-מצוה, נישואין, או להבדיל - קבורה, אינם הפולחנים והטכסים "המקוריים" - מנסים קיבוצניקים אחד אחד ובאין רואה לכפר על "אשמתם" ולחזור ל"מקורות". מתחננים להכרה ביהדותם, נכנעים לתביעה להשבתת מפעלים חיוניים בשבת וחג. יש קיבוצים שהחלו סוגרים את הבריכה בחגים, ואין מדובר בקיבוץ הדתי, אלא בכאלה שכל חבריהם חילוניים למהדרין! רק נרפות וחוסר מעורבות אישית מונעים את תגובת הכלל על קוצר הראות של יחידים.

יוצא אפוא, שניד העדשים בו זכנו המפעלים הקיבוציים אינו אלא מיקסם-שוא כלכלי, הסוחט את הציבור החפשי, ושם ללעג ולקלס את המוסר הקיבוצי והאידיאולוגיה שלו גם יחד. מה פלא שאחרי הצלחה כזו, כלכלית ומוסרית, מרשים החרדים לעצמם לבזבז לתנועה הקיבוצית חסרת האונים ורפת הרוח: "ראיתים: שוב בקוצר ידכם" היה ודאי ביאליק אומר להם, לו חי בתוכנו היום.

את מחיר הכניעה שלמו הקיבוצים לא רק בכבודם האבוד אלא גם באיומים כלכליים וסחטנות נוספת: כבר למחרת העצרת בשפיים איימו הרבנים בחרם על התוצרת החקלאית הקיבוצית! הם הכריזו חרם! במקום שיתארגנו הקיבוצים, לפחות אלה של התק"ם והקיבוץ הארצי, ויתייצבו בראש תנועת חרם כללי של מפעלים וצרכנים כנגד חותמות ההכשר למיניהן - כולל זו של הרבנות הראשית (גם היא עולה למדינה בכסף רב!) - מגיבים עסקני התעשייה

הסחף, כמובן, אינו נעצר כאן. כדי לשמור על מערכת יחסים טובה עם הרב המקומי, "החביב", "המחייך", "המשכנע בדרכי נועם", מצעידים גם קיבוצים את ילדי כתב בי שלהם לכפר חביד לטכס קבלת ספר התורה. המחנכים אינם מבינים שבמו ידיהם הם מפקירים את ילדיהם בידי אלה הזורעים כדי תחכום את זרע הכניעות וההתגמדות. שבמו ידיהם נותנים הם לאורתודוקסיה את הזכות והסמכות

כניעתה של התעשייה הקיבוצית ל-7% באוכלוסיה היהודית הצורכים חותמת חרדית איננה מובנת ואיננה מוצדקת, מה גם שהפלגנות החרדית אינה מתירה לחסידיה של חצר פלונית לצרוך מוצרים בהכשר הרב של חצר אלמונית: "צרכני הבד"צ של מחזיקי דת" לא יסתפקו בחותמת "הבד"צ של העדה החרדית", ואלו ואלו לא יסתפקו בהכשר של הרב הרל"פ או של אורבך או של לנד"א. כלומר, מפעל שמסתפק בהכשר חרדי אחד, חייב לקחת בחשבון שמתוך כלל

המוסרית לשמש פטרוניים ליהדות ולתרבותנו כולה, שאלמלא כן - מדוע קבלת תורה בכפר חבי"ד דווקא? האם אין התני"ך שייך לארון הספרים שלנו? האם הם, החרדים, בעליו החוקיים הם, שעלינו "לקבלו" מידיהם ולפרשו על פי דרכם? כאשר מורות בעיר מחפשות להן יום של כ"ף, פטרות עצמן מהכנת הטכס ולמוד משמעותו של היום - ניחא. ואולם, גוף בעל הכרה ומודעות תרבותית, כמו התנועה הקיבוצית, שחינך ילדיה נתון בידיה, מפליא הדבר שאינו משקיע די הצורך, כבעבר, בחינוך הרעיוני של דור ההמשך ובסיוע להתמודדותו עם הדיסוננס הקוגניטיבי בו הוא חי - רגשי אשם כבדים על "בגידה" במורשתם, שטורחים לטפח בו במכוון האיאיאטולות למיניהם מצד אחד, וחסר נכונות לוותר על אורחות חיים כנאשים חפשיים בחברה מתקדמת מצד שני. מצב זה הופך את הנער טרף קל לתועמלני "כת התשובה", ואת התנועה הקיבוצית על אמצעיה החינוכיים והארגוניים שותפה במחדל.

הזכות לחיים חילוניים

בתקופת יובש זו בחיי התרבות של הקיבוץ בולטים כל כך בהעדרם אנשי רוח גדולים, כאלה שעמדו לה בראשית ימיה של הציונות: ברדיצ'בסקי וברנר, פיאברג, בורוכוב ואחרים - שלחמו כפובליציסטים על זעתם ויצרו עולם רוח מתחדש - אך גם סייעו לחברה במאבקה הממשיים, היום יומיים. קורצוויל כותב לעניין זה: "עולם המגלה את חילוניותו ולוחם למענה - יוצר לעצמו ממילא יחס חדש לערכים שבשם ניסו עד כה לשלול ממנו את זכותו לחיים חילוניים אלה". האם כל כך נסוגנו עד לטרום ימי בראשית ההם? היכן הוא היום הקיבוץ הלוחם תרבותית על חילוניותו והיוצר יחס חדש משלו לערכיו? מדוע כה מעטים הם אנשי הרוח המקדישים מזמנם ומרצם לקדם ולפתח את התרבות החילונית בכללותה ובקרב היהדות בכלל? מדוע כה מעטים הם הפוליטיקאים המוכנים להיאבק בפועל בכנסת ובמימסד להכרה בזכויות הפרט והכלל של חברה חילונית? מדוע כה רבים הם האחרים, המדשדשים במדמנה האפולוגטית הקוראת להתרכז דווקא בלימודי היהדות - תלמוד ומשנה - רק כדי שנוכל להשיב לחורפינו דבר? פן אחר של מגמה זו הוא שמאחרי הכוונה היפה של הכרת המורשת עד כדי אבדן פרופורציות עומד לא רק חוסר מעש והעדר תוחלת, אלא בעיקר קוצר ראות מדהים: עולמנו התרבותי דוהר שועט קדימה: המדע, האמנות, הטכנולוגיה, אך

גם יצירות מדעי החברה והרוח שנעשו נגישים וזמינים לנו יותר מאי-פעם. בורות היום איננה מתייחדת, כבעבר, למי שאינו יודע לפסוק לנו פסוקו, אלא יותר מזאת למי שמוסיף לחטט בצורה פתולוגית בעברו עד כדי נסיגה מהירה לעברו ועד כדי אבדן זיקה של ממש לעתידו. הראייה: אם לימודי יהדות מתוגברים, בלא כל יחס לתרבות הכללית, יכולים לשמש חומת-מגן מפני התחרדות והקצנה - כיצד זה שמספר המתחרדים (=החוזרים בתשובה") מקרב חניכי "בני-עקיבא" (=הכיפה הסרוגה") עולה במידה ניכרת על בני הקיבוצים שהתחרדו? כיצד זה לא עמדו להם ל"בני עקיבא" ולחניכי הקיבוץ הדתי לימודי היהדות שלהם למגן? ושמה גם מה שלומדים בממלכת-דתי איננו מספיק? היכן הוא, אפוא, הגבול? המבוכה לתוכה נקלעה היהדות החדשה איננה נחלתם של חברי הקיבוצים בלבד,

כמובן, אלא של כולנו - בעיר ובמושב, בצה"ל ובמערכת החינוך כולה. אבל כגודל הציפיות מן התנועה הקיבוצית כן גודל האכזבות. אין תימה, אפוא, בכך שראשי המנהיגות החרדית שראו אף הם בתנועה הקיבוצית את האיום העיקרי על המוטופול שלהם על היהדות - מיטיבים לנצל לצרכיהם את חולשתם וניכורם של הקיבוצים מכלל החברה בישראל, ובשיטת "הפרד ומשול" הם מנצחים בהם ללא רחם:

עצתי לחברי הקיבוצים: עד שמכים אתם על חטא ההתרחקות מן השורשים של אבותינו הרבנים - היזכרו נא בגדולתם ותפארתם של אבותינו הציונים, ואלה ואלה הציבו למול מעשיכם ומחדליכם כיום הזה. לימוד העבר - כבודו במקומו מונה, לטוב ולרע - ואולם את העתיד לא הוא לבדו יקבע, אלא המעשה או המחדל שלכם כיום הזה.

פסיקה בג"צ מקפא אא החילונים

לכאורה זוהי פסיקה הוגנת המתקנת עוול רב שנים: מעתה יוכלו הרפורמים והקונסרבטיבים, המייצגים את רוב הזרמים ביהדות הדתית העולמית, ליהנות משוויון זכויות בחלוקת משאבי המדינה למטרות פולחן ולימודי יהדות. אולם למעשה מוצאים עצמם החילונים, המהווים את רוב העם היהודי, מקופחים על ידי פסיקה זו שאינה מזכירה אותם כלל, כאילו הם לא למדו יהדות, חגיגה וטקסיהם אינם חגים ואינם טקסים. לפי הגיונה של פסיקת בג"צ זו, היה צריך לחייב את המדינה לא לנהוג באיפה ואיפה, ולהעניק משאבים הדרושים ככל הזרמים הלומדים יהדות. לדעת אנשי החוק, לא היתה ברירה אלא לפעול כפי שפסק בג"צ כי התקציבים ישולמו על ידי משרד הדתות אשר, כידוע, לא מעניק הקצבות לחילונים.

מבחינתם של החילוניים אין לטענה זו אחיזה במציאות. אם אמנם אין משרד הדתות יכול לשלם לחילוניים, ייעשה התשלום על ידי משרד אחר ובלבד שלא יצאו מקופחים. הממשלה חייבת להחליט מיהו המשרד שיהיה אחראי על העברת התשלומים למימון ערכי התרבותיים של הרוב החילוני בישראל, כפי שהייתה על ידי פסק הדין העקרוני של בית הדין הגבוה לצדק. מפסיקתו משתמע כי לכל זרם ותנועה ביהדות מותר להנות ממשאבי המדינה המיועדים ללימודי היהדות ולטקסיה בדרך שאימצה לעצמה היהדות החופשית, ביחס שווה למספר האזרחים במדינת ישראל הבוחרים בזרם זה כמועדף עליהם.

גם פסיקה זו של בג"צ לא ביטלה את העוול העיקרי שנעשה לרבנים רפורמים ואורתודוקסים במדינת ישראל. ישראל היא המדינה היחידה בעולם החופשי המקפחת רבנים יהודים ואינה נותנת להם זכות למלא את תפקידם בקרב בני קהילתם. המוטופול על שירותי נישואים, גירושים וטקסי קבורה נמצא בידי הרבנים האורתודוקסים. רק הם מקבלים תמיכה או משכורת ממשלתית עבור שירותים קהילתיים. רק עם שבירתו של מונופול זה יושוו הקהילות החילוניות למעמדן של הקהילות הדתיות. זהו התנאי היחידי למצב של שיוון הזדמנויות תרבותיות בין חילוניים לדתיים במדינת ישראל.

הקיבוץ והיהדות החופשית בישראל

שוניא בנדור

האם זנח הקיבוץ את האמונה החילונית?

המוני יהודים בארץ הם חילוניים. כאזרחים הם לא בין הנחותים או חסרי השפעה, אדרבא, רבים מהם הם בעלי מעמד ציבורי, יוצרים מוכרים, ותרומתם הלאומית אינה מבוטלת כלל. ואילו, מבחינת "יהדותם" הם מוצגים כציבור דל-תוכן, חסר-שורשים, שעגלתם ריקה. ומה שחמור יותר: בדימויים העצמיים הם בבחינת מיותמים ומנותקים. ובתפוצות - המוני יהודים משכילים, חילוניים גם הם ברובם המכריע, מנוכרים ליהדות כדת, אבל אוהדים את ישראל ועיניהם נשואות אליה, המוצגים ככלי ריק, נדונים לחקיינות עלובה (ביירמולקות לעת מצוא) ולהתבוללות. גרשון שקד ציין באחרונה ש"היהדות החילונית מאבדת יותר ויותר את זהותה", ואנו, חברי הקיבוצים - הבעייה לא פסחה עלינו. אדרבא, בחיינו הקולקטיביים הבעייה מכבידה אולי יותר.

"ייחודי" או "כמו כולם"?

מצבנו, ודימוי עצמנו גם הוא, אינו שונה בהרבה מן התיאור שתיארתי קודם. הדבר חמור יותר דווקא בשל המשקל שיש לתרבות-החיים בקולקטיב הקיבוץ, לאספקלריה שבה הוא רואה את עצמו ובערכים והכנסים התרבותיים שהוא אמור להנחיל לדורות הגדלים בו. בימים אלה ההתמודדות קשה יותר, לא רק בשל צרות אחרות (כלכליות) המעיקות עלינו מאוד, אלא גם בשל הנטייה הגוברת "להיות כמו כולם", המטביעה כל ייחוד ומקשה על טיפוחו של המיוחד. ואילו הקיבוץ זקוק מאוד לייחוד הזה. כדי שיחיה ויתפתח הוא זקוק לשורשים ערכיים, ליסודות רעיוניים, ובסך הכול למעטה תרבותי-חברתי, שבלעדיהם אין כוח, ובעצם גם אין לו טעם קיום.

לכן שותפים אנו, שותפים בעלי אינטרס עצמי גדול, בבעייה הלאומית שפתחתי בה. להוותנו, הנושא קשור בבעיות תרבות אוניברסאליות - של חוד ממדיות

ד"ר שוניא בנדור, חבר קיבוץ זליה, היה מרצה למחשבת ישראל באוניברסיטת חיפה.

או סוכנות מטעמה, המספקת לו תשובות. האחריות והרשות הן בידו. המסורת "המכילה בקירבה אמונות, דעות ואורחות-חיים שקדמו לאדם החי בהווה" (רוטנשטרייך) או לחברה החיה בהווה - אינה מכתובה לו, ליהודי החילוני, דפוסים, ובמורשת אין הוא מוצא מקור של סמכות. עליו (כפי שהיטיב לתאר זאת יזהר סמילנסקי במאמרו מלפני שנים אחדות) לקבוע בעצמו, ברוחו ובמו ידיו את אורח חייו, את עולמו התרבותי האינדיבידואלי, ומה שלא יותר קל - להשתתף בעיצוב עולמם הרוחני הקולקטיבי של יהודים חילוניים. היהודי החילוני הוא בבחינת "יהודי סובייקטיבי" (רוטנשטרייך), ונוסף: אינדיבידואלי, ואינו מרבה להסתופף בקהילה.

דיסהרמוניה תרבותית

ושנית, אולי חשוב יותר: החילוניים נתונים בדיסהרמוניה תרבותית (רוטנשטרייך), שהם עצמם יצרוה - בבחירה החופשית, הריבונית והעצמאית, של ההמשך התרבותי היהודי. ואילו הדתי כיחיד וכציבור, ממשיך בהרמוניה (האמיתית או המדומה) של המסורת. ובביטוי קיצוני: החילוני, גם למה שניכס לעצמו, או הפנים לתוכו היום, אין הוא מייחס כל סמכות מעליו. וזאת מול אינטגרליות סמכותית של המורשת, שאין הוא מרגיש בה כבן-בית, ולא כל שכן, כבעל-בית. כלומר, הוא מהווה בעיני "הציבור" ובעיני עצמו, גורם של הפרת ההרמוניה, של פירוק האינטגרליות.

ושל דה-סובלימציה (שחזה אותן מרקוזה, וחומרן היום גדולה ממה שחזה הוא); של באנאליות חוגגת, של תקשורת-המונים מפלצתית המשתוללת בחוצות ("העיקר שיהיה צפוף") ופולשת לבית פנימה. מציאות זו מקשה מאד על כל ייחוד תרבותי.

התנאים הללו מכבידים מאוד על הבעייה שאנו עומדים לפניה כיהודים חילוניים, אם בהיקף התנועתי ואם בהיקף הלאומי. אבל מאידך, מצבנו המיוחד כתנועה וקהילות קיבוציות, מזמן לנו התמודדות שיש בה כדי להרים תרומה חלוצית להתמודדות הלאומית.

חולשת החילוניים

החילונות היהודית או היהדות החילונית אינה חדשה כלל, אינה בבחינת תופעה תלושה או תוצר מלאכותי; גם איננה חסרת היסטוריה או שלשלת יוחסין - והיא נתונה בפארדוקס מעצב. לאחר נצחונה ההיסטורי של הציונות, התגבשות היהודים לכלל ישות לאומית, ייסודה של מדינת היהודים והתעצמותה של זו; לאחר למעלה ממאה שנות יצירה חילונית, יצירה עברית ויהודית מידם ורוחם של יהודים חילוניים, גיבושם ושיגשוגם של נכסי תרבות רבים וגדולים. לאחר כל אלה זו התדמית וזה המצב! ומה גרם לכך?

אפשר להצביע על גורמים רבים:

המאבק על עצם הקיום המושך ונוטל את מירב האנרגיות; האופנסיבה הבלתי מוסווית של המימסד הדתי; ההשתלטות הגוברת של הדת בקביעת המותר, המקובל והאסור; השתלטות חסרת-המצרים על טקסים ומעמדים לאומיים; הנטייה למסורת הרווחת בעדות המזרח, שמשקלן עלה באוכלוסייה; השפעת הסיסימה הכוזבת של "אחדות האומה"; איבוד צבע בסמינרים להכשרת מורים; האשלייה העצמית שלנו ברצף התרבותי שיבוא מעצמו; האכזבה מאמונות אחרות שהיו, והרתיעה מכול "איזם".

כל אלה הם גורמים שאכן השפיעו ומוסיפים להשפיע, אבל אין להתעלם מן הסיבה המכרעת, ולדעתי, היא החולשה הרעיונית הפנימית של החילונות היהודית בזמננו, וחולשה זו, מהיו היהודי החילוני, אין מעליו רשות עליונה,

הארץ", קצר-שורשים ובלתי-פורה לעתיד, ובלתי בוטח בעצמו. במבנה הלימודים של המוקדים הללו, ולא רק בתוכנם, תבטא תפיסת היסטוריותה של היהדות ונקנה מיטען זעיר אבל בסיסי, לתודעה לאומית חילונית.

מי חפץ לא הסטוס-קוו?

דוד גלס, משפטן:

הסטוס-קוו נפרץ לרעת הדתים

לרבים מאתנו נדמה, לנוכח התוכנות הבלתי פוסקת של רבנים ומפלגות דתיות, כי צלחת דרכם של החוגים הדתיים באכיפת חוקים ותקנות בענייני דת על הציבור החילוני. כיצד נראים פני הדברים מהצד השני? כיצד רואה אישיות דתית את מקבילת הכוחות חילונים-דתיים ואת השינויים שחלו בתיכונ?

המשפטן דוד גלס, שניהן בכנסת התשיעית כיו"ר ועדת חוקה, חוק ומשפט, ומשמש כעורך ויועץ משפטי של סיעת ש"ס, בראיון לדב גולדשטיין ב"שישי" (29.7.94),

"בחמש-עשרה השנים האחרונות נפרץ הסטוס-קוו לחלוטין לרעת הציבור הדתי גם חילונים מובהקים מבחינים ומודים בה. בשנות ה-60 רעשה הארץ כאשר מטוס של חברת תעופה זרה נחת בשבת במל התעופה לוד. היום הנמל פתוח בשבתות לכל החברות.

כל המישור הנוגע לדני אישות, נישואין וגירושין, נפרץ לכל עבר בהדרגה ובהתמדה נסו מסמכותם של בתי הדין הרבניים. מתוקף החלטת בית המשפט העליון הוכרו הרפורמים כשווי זכויות והוטלה חובה לשתף אותם במעצות הדתיות. תחבורה בשבת פועלת רק בחיפה; שטות וכזב; בדרכים שונות עקפו והפרו את הסטוס-קוו בעניין איסור התחבורה הציבורית בשבת.

מאז קום המדינה אסר הסטוס-קוו לייבא בשר טרף לישראל. פנה מי שפנה לבג"צ וטען, שלפי חוק יסוד: חופש העיסוק, מותר לו לייבא בשר טרף לישראל. ואמנם, בית המשפט העליון קבע שהוא צודק. מותר לפי סעיף הזה לייבא בשר טרף לישראל.

באחרונה הוכרה גם קבורה חילונית. חילול שבת בפרהסייה נעשה חסיין נפוץ פעם היו בתי העינויים ובתי הקפה, בתי הקולנוע והתיאטרון, סגורים כליל שבת. חוקי העזר העירוניים נשמרו. היום מחללים שבת ברחובה של עיר, אפילו בירושלים."

קדמו לו לשפינוזה אחרים - ספקנים וכופרים - שהתמודדו עם רוחות הזמנים. הרשב"ג (המאה ה-11) שהשאיר את חיבורו "מקור החיים" (Fons Vitae), ושימש סימוכין לכופר גורדאנו ברונו (המאה ה-16); חייו הבלכי (המאה ה-9) מאפגניסטן, שחיבר ספר "מאתיים טענות" (לאמונה) שאבד, אשר רסי"ג ראה בו סכנה גדולה; אוריאל דה אקוסטה, שהקדים את שפינוזה, לא עצר כוח ושלח יד בנפשו. ויש לשים לב אף לרמב"ם, בהתמודדותו האדירה, תוך סתירות רבות, עם פילוסופיית זמנו, האריסטוטלית.

בעקבות שפינוזה הופיעו אחדים, ביניהם משה הס (אחד "הצעירים של שפינוזה"), שאמר עליו כי הוא הנביא היהודי השלישי, אחרי משה וישו (וכן פויארבך שאמר: "שפינוזה הוא משה של ההוגים החופשיים והמטריאליסטים"), או היינה (לפני תקופתו הטראגית בסוף ימיו), שאמר עליו: "כול הפילוסופים בזמנו, אולי מבלי דעת, משקיפים על העולם מבעד לעדשות שליש ברוך שפינוזה" (וכינה אותו כ"אחיו לאי-אמונה"). ואין לשכוח את שלמה (בן יהושע) מימון, הקאנטיאני, שקאנט אמר עליו כי היטיב להבין אותו בהשגות שהגיש לתורתו.

המפתח לשינוי: תוכניות לימוד

פתחתי בחולשתו האובייקטיבית של היחיד ושל הקולקטיב כ"יהודי סובייקטיבי", ופנינו ל"גורלו היהודי" של שפינוזה. בזמנו של זה לא הבשילו התנאים למימוש רעיונותיו, אבל מצבנו שונה, שונה לגמרי:

יש מדינת היהודים, יש המוני יהודים שאינם דתיים, יש לאום יהודי שהם משתייכים אליו (יחד עם יהודים דתיים), קיימת למעלה ממאה שנים תרבות יהודית ועברית חילונית!

ולא זאת בלבד: לעומת הזמן ההוא אנו מצויידיים ביידע רב על מהותה של הדת מן הבחינות ההיסטוריות האנתרופולוגיות והפסיכולוגיות. אנו מודעים לתעצומות הרוח של האדם החופשי!

מה שחסר הוא, תודעת קולקטיב בעל-שליחות, בעל זהות עצמית (ואף הכרת ייחוסין למן שפינוזה, פרויד, ועוד ספקנים וכופרים למיניהם). מה שחסר הוא קולקטיב הקונה דעת ומפיץ דעת, לומד את תרבויות היהודים לדורותיהם, לומד ומלמד, בורר, מגבש ומוריש תודעה היסטורית יהודית בישראל וליהודים בתפוצות.

הצעד המעשי ("הקטן") שאנו נדרשים לו כאן הוא גיבוש פרוגרמה לימודית של מוקדי-תרבות בתולדות עם ישראל, שמבלעדיהם נדון החילוני להיות "עם

הפרת ההרמוניה קשה שבעתיים דווקא משום שאין היא באה מתוך ניכור לתרבות ישראל, אלא מאהבתה (מעניינים דבריו של חיים כהן בקבלת הפרס "הומניסט השנה": אהבת היהדות רק נתחזקה בי משנסתלקה מקירבי האמונה באלוהים -- היא נעשתה אהבה לשמה ושאינה עוד תלויה בדבר).

ועוד: הדתי, הציבור הדתי, די לו גם בזיקה שטחית למורשת התרבותית, כי בהילכות יומיום (או בהליכות יומיום) הוא קשור וממשיך במסורת, ובתודעת עצמו הוא שלם איתה. ואילו הציבור החילוני, אין לו סחורות-תחליף כאלו, אין לו "מעקה" כזה לאחוז בו בירידותיו ועליותיו במדרגות... הוא נזקק הרבה יותר לאנרגיה הרוחנית משל עצמו. המוצא של החילוני, כיחיד וכציבור, הבסיס האסטרטגי שלו, ליצירה והתפתחות, ל"מליאות" ולפוריות, להורשה וצמיחה נמשכת בדורות הבאים, הוא בתודעתו ההיסטורית היהודית, במטענו התרבותי-היסטורי היהודי ובעומק שורשיו במטען זה. בקיצור: בהכרת-עצמו ובהזדהותו כחוליה בשרשרת תולדות עמו וזיקתו לעמו בהווה. לפיכך היה עלינו להתבסס ולהתעשר ביידע ובדעת, על מנת להתעשת ב"גאוות יחידה". וזאת לא עשינו!

אחים לאי-אמונה

נפנה עכשו לאכסקורס קצר בהיסטוריה, ואם תרצו במגילת-יוחסין שלנו כיהודים חילונים. כוונתי קודם כל לברוך שפינוזה, שירמיהו יובל שואל עליו: "האם הוא היה היהודי החילוני הראשון?"

בסיכום דינו בנושא זה משיב יובל, ששפינוזה בתודעת עצמו לא היה "היהודי החילוני הראשון" (כי הזמנים לא הבשילו לכך) אבל מבחינה קיומית הוא היה ראשון להווייה זו ובעייתיה. "יהודי אובד ומנוכר מכול הדתות ההיסטוריות!" אנוס בתוככי התבונה הכללית של Deus Sive Natura. בעצם כפירתו היה בודד. הוא העמיד את עצמו כיחיד אל מול תבונה זו, שהיא האלוהים אשר איננו טראנסצנדנטי, אלא אימננטי בטבע. בדידותו נבעה לא רק מאי-השכלתו של ההמון, אלא קודם כול מן העמידה הבלתי נמנעת של היהודי "הסובייקטיבי" (ה'וטנשטרייך').

אבל ראשון הוא שפינוזה: בחילונה של ההיסטוריה (היהודית והאוניברסאלית), בחילונה של התודעה ההיסטורית היהודית "יכבני כושיים אתם לי", עמוס טי'7) בגיבוש הרעיון של לאום יהודי חילוני, ואפילו הרעיון של מדינת יהודים חילונית, היה לעינינו.

בית כנסת של חילונים

הרב שרווין ויין

על יסוד ופעולות בית הכנסת החילוני הראשון בארה"ב

דתיים וחילוניים נגד מושג "הקהילה החילונית"

"בירמינגהם טמפל" היא קהילת-בית-כנסת (Congregation) יהודית הומניסטית. יש לה בנין בית כנסת גדול כפרמינגטון הילס, משיגן (בשכנות לדטרויט). יש לה רב. יש לה בית ספר לילדים ולמבוגרים. יש בה כתריסר מועדוני חברה וספורט לגברים, מבוגרים ובני נוער. היא תומכת ומארגנת פעילויות אתיות ושירותים קהילתיים. פעילים בה כאלף איש ואשה.

ליהודים מסורתיים רבים יש קושי עם המושג "קהילה חילונית". "קהילות" הן בדרך כלל עניין של דתיים. "רב" הוא עניין של דתיים. למה אדם צריך בית כנסת אם אינו מתפלל! למה להיות שייך לקהילת בית כנסת אם אינך מאמין באלוהים!

ליהודים חילוניים יש קושי עם המושג "קהילה חילונית". למחנה העויין אותם (הדתיים) יש בתי כנסת ורבנים. החילוניות הרי מצויה במאבק עם הדתיים, ומכאן שכל מה שעושים הדתיים הוא בבחינת טריפה. הטיעון המקובל על החילוניים הוא: לנו אין דבר עם המוסדות או עם המונחים של הדתיים.

הקיבוץ - הקהילה החילונית הראשונה

ראשיתה של "יהדות ההומניסטית" בצפון אמריקה היא כתגובה וכמרד נגד שתי הגישות הנ"ל. כיום פועלות באמריקה עשרים קהילות השותפות לחזון ולהשקפה כי רק בתנאי שיקומו קהילות יהודיות חילוניות, שיחנכו ויגדלו מנהיגות מקצועית במשרה מלאה, רק אז יש עתיד לעולם היהודי החילוני, החי ברובו באזורים עירוניים גדולים.

הנסיון הראשון בפיתוח קהילות חילוניות החל בישראל, ודווקא באזורים כפריים: בקיבוצים. הקיבוץ, רוב המקרים, פעל כקהילה יהודית חילונית במלוא מובן

הרב שרווין ויין הקים את התנועה ליהדות הומניסטית בארה"ב.

מבוססות על בתי ספר לילדים ופעילויות חלקיות הקשורות בהן, על תרבות אידיש ועל תשתית רעיונית של סוציאליזם ארכאי. חברינו רצו בקהילה רב-גילית, הפועלת כל הזמן ללא הפסקות ומספקת אינטימיות, השראה וסולידריות לחברה החיים בסביבה עירונית ובשוק החופשי.

אחרי תקופה קצרה של ויכוחים פנימיים החלטנו לכוונת עצמנו בשם "יהודים הומניסטיים". השם הומניזם ייצג עבורנו את הערכים האתיים החיוביים של הסתמכות על עצמנו, צדק, רגישות והשתתפות בצרה ובצער של אחרים, שהיו חלק מעיקרי האמונה שלנו. השם ייצג את מקור הכוח האישי והקולקטיבי אותו בקשנו לטפח על מנת לבצע את מטרותינו: כוח אנושי ולא כוח אלוהי.

בחירת השם וההתארגנות שלנו עוררו עוינות גדולה בקהילה היהודית. המיסד היהודי התעורר למאבק נגדנו מתוך חשש כי יואשם באתאיזם. המאבק נמשך שלוש שנים, במהלכם גדלה הקהילה שלנו, התחזקה והוסיפה חברים: נראה שהאתגרים שהציגו מתנגדינו חיזקו אותנו. המאבק פרסם את שמנו בכל רחבי ארה"ב וגרם ליהודים רבים להתקשר עמנו בחיפושיהם אחרי אלטרנטיבה יהודית הומניסטית לחיי קהילה דתיים.

מה מספקים הקהילה ובית הכנסת החילוני לחברים הפעילים בהם ולילדיהם?

מדוע הצליחה דרכה של הקהילה שלנו? אנו מציעים לחברינו פילוסופית חיים הכוללת זהות יהודית והתמודדות עם בעיות אישיות ודילמות אתיות, במסגרת הקהילה. אנו מבקשים להתמודד לא רק עם בעיות השרידות היהודית - שהרי ליהדות לא תהיה כל משמעות אם היא תתמקד רק בהיותם של יהודים בעלי זהות לאומית יהודית. ליהדות יש משמעות כאשר היא מתמקדת גם בהענקת אושר, יראת כבוד עצמית ומוסריותם של יהודים בקהילותיה.

החיים בסביבה אורבנית הם קשים ומלאי מתחים ולחצים. קהילה רגישה ואוהדת מתייחסת ומטפלת בחבריה כבני אדם רב-ממדיים ולא רק כיהודים. כוחה של היהדות המסורתית נבע מיכולת קהילותיה לעשות זאת. ההתמקדות הצרה בשרידות יהודית נבע

המילה, על יסוד עקרונות וחזון חילוני, בספקו סביבת חיי שיתוף אינטנסיביים של עבודה ופנאי וחג. במשך כמעט תשעים שנה של יצירתיות חילונית-יהודית נוצרו בקיבוצים דפוסיים חילוניים של אורח חיים, של חגי ישראל, של טקסי בת ובר-מצווה, ושל לימודי יהדות.

אולם היהדות החילונית העירונית בישראל לא הצליחה ליצור קהילות דומות לאלה של הקיבוץ. המוני היהודים החילוניים החיים בערים בישראל הם בלתי מאורגנים וחשים עוינות כלפי הדתיים המאורגנים בישראל. אינני יודע את סיבות הכשלון, אולם עובדה היא שלהמוני החילוניים בישראל וברוב ארצות התפוצה היהודית אין חיי קהילה שהיו יכולים לספק גיבוי, סולידריות ומקורות השראה תרבותיים.

קהילה חילונית ראשונה בארה"ב

"בירמינגהם טמפל" היא הקהילה העירונית היהודית-חילונית הראשונה שקמה בארה"ב.

הקהילה שלנו נוסדה ב-1963 בבירמינגהם, פרבר של העיר דטרויט. חברו להקמתה שמונה משפחות ואנוכי. אני הייתי רב פרומני, כאשר התברר לי שהנני יהודי חילוני, ואינני יכול להגשים את יהודיותי החילונית בתוך התנועה הרפורמית. החברים המייסדים של הקהילה באו הן מקרב הלהודים המסורתיים והן מקרב יהודים ליברליים שחיפשו אלטרנטיבה יהודית לתבנית החיים הדתית. לא רצינו לחיות במסגרות יהודיות חילוניות קיימות שהיו

הרב שרווין ויין

רשימה נסתרת של 4500 פסולי חיתון

מאז פסקה ההלכה ללכת, החלה ביהדות הדתית התאבנות מסוכנת של פסיקות ישנן אמרות קטועות מן העבר שקיבלו סטטוס של חוקים הנורמים סבל כל יתואר לאנשים רבים. אחד האכזריים בחוקים אלה הוא החרם שמטילה היהדות הדתית - ובעקבותיה מדינת ישראל כולה - על "ממורים".

הכל יודעים כי אין ממזר אשם בממורתו ואין הוא יכול לעשות דבר כדי לתקן את הפגם שדבק בו בהולדו. אך המיסד הרבני ממשיך לענוש את החפים מפשע באחד העונשים החמורים ביותר שבידו. מניעת נישואים מאנשים הרוצים להנשא כיוון שרשימת פסולי החיתון נסתרת וחסויה - קורה ורבים מפסולי החיתון אינם יודעים כי הרבנות מכינה להם הפתעה ליום בו יבקשו להרשם לנישואים והמונייה לא תרשה להם כלל להנישא.

עשרות טרגדיות חמורות מתרחשות בארץ כתוצאה מאנומליה זו, המצטרפת לשורה ארוכה של עיוותים הנגרמים ע"י המיסד הרבני הכל יכול בתחום הנישואים ונישואים - כגון: עינוי עונות שאין מתירים אותן שנים רבות. נשים עקרות שבתו הדין הרבניים מרשים לבעלהן לשאת אשה שניה על פניהן, גם בניגוד לרצון צאצאים של ניצולי שואה שנישאו בשנית כיוון שהאמינו שכן זוגם ניספה, ועתה, כעבור שנים רבות, מתגלה לפתע כן הזוג האובד, ובני האשה או הגבר, שנישאו כדת - נהיים לפתע ל"ממורים" ונפסלים לחיתון.

קשה להאמין כי למעלה ממאה שנים אחרי מרד ההשכלה, מאתיים שנים אחרי האמנציפציה באירופה ששיחררה את היהודים מההכרח להכנע לשלטון הרבנים, כמעט חמישים שנים אחרי חקמת מדינת ישראל - עדיין אנו מוסרים אנשים צעירים לחסדי עיוותי דין אכזריים של מרשי הלכה רבניים. היתכן כי בניצ, האמור לשפוט ע"פ מידת הצדק ומעבר לשורת הדין, לא יבטל גזירות אכזריות אלה המאיימות על לפחות ארבעת אלפים וחמש מאות גברים ונשים שהוכנסו שלא בידיעתם לרשימת "פסולי החיתון"?

הבינלאומית הראשונה של יהודים חילוניים הומניסטיים. ב-1988 יצרנו בסיס-בית לחטיבה הצפון אמריקאית של המכון הבינלאומי ליהדות חילונית והומניסטית בו אנו מכשירים מדריכים ורבנים חילוניים ליהדות. בחודשים אלה הולך ונשלם הבנין החדש של מכון זה.

מדוע נחוצים מפעילים מקצועיים המקדישים את כל זמנם להפעלת הקהילה החילונית

לאחרונה הוספנו מסגרות בהם מדריכים ורבנים יהודיים חילוניים יכולים לצבור נסיון לקראת עבודתם העצמאית. אנו מאמינים לא רק בקהילות הפועלות לאורך כל השנה אלא גם במקצוענים אשר יסייעו להפעילן בהקדישם חייהם למשימה זו. אין חשיבות בעניינינו לתוארים שיוענקו למפעילים או למנהיגים של הקהילה - אך עליהם להיות אנשים שהוכשרו כמומחים ליהדות וליהדות הומניסטית, למען יוכלו להבטיח את עתידנו.

ישראל שונה מארצות הברית במובנים רבים. אחד ההבדלים העיקריים: בישראל אין דואגים לעתיד הזהות היהודית של יהודיה. בישראל לא זקוקים למסגרות קהילתיות מיוחדות על מנת להבטיח את המחויבות היהודית. אך ישראלים, כאמריקנים, נתונים לחיפוש פילוסופיות חיים משמעותיות, וקהילות משמעותיות אשר תגשמה פילוסופיות אלה.

קהילות חילוניות ימלאו דרישה זו. קהילה כזאת תאפשר ליחידים להתמודד עם סיפוק הצרכים הפנימיים שלהם בתוך הקשר של קהילה מסייעת ואוהבת.

רינה קמחי - מסכה

מאיבוד האמונה אשר הותיר את הזהות היהודית כנושא בלעדי לעיסוקה של הקהילה. יהודים חילוניים חיפשו במקומות אחרים תשובות לבעיותיהם הפילוסופיות והאתיות. אנו זוחים דואליות זו - קהילתנו היא מקום בו בני אדם יהודים מתחנכים לחיים, לא רק היהודית.

אנו מספקים לחברינו סיוע ותמיכה בסיפוק צרכים רגשיים ברגעי שמחה ואבל. דרי הערים בימינו חייבים להתמודד תכופות עם מצוקות בדידות, חוסר עבודה, משברי משפחה, ומוביליות המוליכה לעקירה ממקום מגורים. יצרנו מועדונים וחוגים חברתיים, בתוך הקהילה, המסייעים לחבריהם בהתמודדות הזאת ומספקים להם סיוע אוהב. חוגי ידידות אלה מועצמים על-ידי האידיאולוגיה והיהודיות של חבריהם. לימודים, חגי ישראל ושרות לקהילה.

במשך השנים הפעלנו מסגרות לימודים לילדים ולמבוגרים. הן כוללות לא רק שעורים סדירים בכיתות אלא גם סמינרים לסופי שבוע וחוגי קריאה. יהדות הומניסטית, בהיותה פילוסופיה של חיים, דורשת חינוך מתמיד במסלולי לימודים ממושכים, הכוללים תחנות וחגיגות סיום של פרקים.

אירגנו שירותים קהילתיים של חברי קהילת-בית-הכנסת שלנו. חברינו יוצאים לעזרת נזקקים בקרב האוכלוסיה היהודית והאחרת בסביבותינו. עבודה משותפת לעזרת אחרים מגבשת חברתית את הקבוצות הפועלות בשירותים הקהילתיים.

החגים היהודיים הם מועדי מפגש והזדמנויות לצוותא של חברינו. כיוון שאין לנו תבניות תפילה, פיתחנו תבניות חגיגה לשבת וחג המורכבות ממבחר יצירות וקטעים מהשירה היהודית בעבר ובהווה. המגבלה היחידה ששמנו לנו - לא לומר דברים שאיננו מאמינים בהם. כל מה שאנו כוללים בחגיגות אלה משקף את הפילוסופיה ההומניסטית היהודית המגדירה את הקהילה שלנו.

בית הספר לרבנים חילוניים

השם "בירמינגהם טמפלי" היה שם זמני, אך בגלל הפרסומת הרבה שזכינו בה לא יכולנו לשנותו. במשך השנים קראנו לעצמנו בשם רשמי ותואם יותר את עקרונותינו: "הקהילה למען יהדות הומניסטית". במשך שלושים השנים שעברו מאז המשכנו לגדול ולהתעצם. ב-1989 ייסדנו את "החברה הצפון אמריקנית למען היהדות ההומניסטית". בנינו את הבנין הראשון לקהילתנו ב-1971. ב-1986 ארחנו את הוועידה

החילוני מחפש משמעות

דוד בירון

משמעות המורשת לאדם החילוני
אולם, אין בני חברה נמלטים מן הצורך בזהות והשתייכות, הנאים לידי ביטוי בדרכים שונות - למשל, התלהבות או דכאון על הישגי קבוצות ספורט או של הצבא, המקרינים גאווה אישית ולאומית, או, באופן אחר, קיום טכסים מן המורשת, אף אם משמעותם הפנימית איננה זהה לזו של אנשים דתיים, כמו קיום סעודת (ולפעמים אף טקס) הסדר, צום ביום כיפור (ללא בקשת מחילת עוונות או תפילה) ועוד. באלו נכללים גם טכסי מעמד אישי, כמו ברית-מילה, בר-מצווה, נישואין וקבורה. רבים מקיימים טכסים אלו ללא אמונה פנימית, אך למעשה הם חשובים להם מפאת משמעותם הזהותית, אף שתכופות אינם מודעים לכך.

מצב עניינים זה של זרות וניכור מן המורשת מצד אחד - ושל הזדקקות לסמליה ומנהגיה מצד שני, אינו בריא. יש צורך בהכרת ולימוד המורשת, ובבדיקת הצרכים של קיום המשמעות והזהות, יש לנסות למלא תפקיד זה, תוך דליה מעושר המורשת באופן ההולם את הזמן ואת המקום.

אנו משתדלים בפעולתנו להכיר וללמוד את המורשת הייחודית, היהודית שלנו על גילוייה - בפעולות, באמונות, במנהגים ובמחשבה, ולהכיר את גווניה וההתפתחויות שחלו בה במהלך הדורות. אנו משתדלים לעשות מה שנעשה במהלך הדורות - העמקה ובחינה מחודשת של המורשת, סיגוליה למצבים ולמחשבות הזמן - (ולעיתים שמירה עליה בניגוד לרוחות הזמן החולפות). התמודדות מחודשת זאת היא במהותה של ההתחדשות היהודית. תהליך החילון בתרבויות העולם ואצלנו יצר שסע בין המחזיקים במורשת ובמסורת לבין אלו שעזבו את חיוני הדת. התפתחה תרבות חילונית, אשר משתדלת להתמודד עם המורשת ועם התרבות האוניברסלית, אך הפתרונות השונים אינם כאלה שכלל העם יכול להזדהות עימם. מצב זה הוא חמור, באשר הצורך במשמעות של הפעילות והקיום האנושי שלנו כאן מתגבר עוד יותר במצבי המשבר שלנו סביב נושאים קיומיים כמו אופי החברה, ההסדר הבטחוני, בניית אורח חיים וכלכלה מספקים והיחסים בין חלקים שונים בחברה.

תנועת "תחילי"ה" משתדלת למלא תפקיד זה לפי כוחותיה. אנו לומדים את התכנים, את המנהגים, את האמונות ואת ההגות של היהדות ומשתדלים להבין אותם באור מחשבת הזמן, לחשוב על משמעויותיה, ולפעול לקידום תרבותנו והווי חיינו כיום. אנו פועלים גם בניבוש צורות לחגים ולחגי המעמד האישי, וככל היוצאים באלו לגבי התרבות.

פעילות זו נראית לנו קריטית לגבי טיב והמשך קיומנו כאן.

עם כל זאת, הצורך במציאת משמעות לקיום, לתפקוד ולחיים בארץ מתגלה בדרכים שונות, אם בחיפוש שורשים ביהדות, אם בחיפוש חוויות התמזגות חברתיות או אישיות ופסיות (כמו למשל קומונות, שימוש בסמים המשנים את התודעה, וכיוצאים באלו), אם בקבלה של תרבויות אחרות, כמו האמריקאית, על סממניה החיצוניים, ולפעמים גם הפנימיים, ואם בייאוש קיומי מן האפשרות של תפקוד משמעותי בכלל, והטעמת חיים של הנאות פיסיות וחומריות.

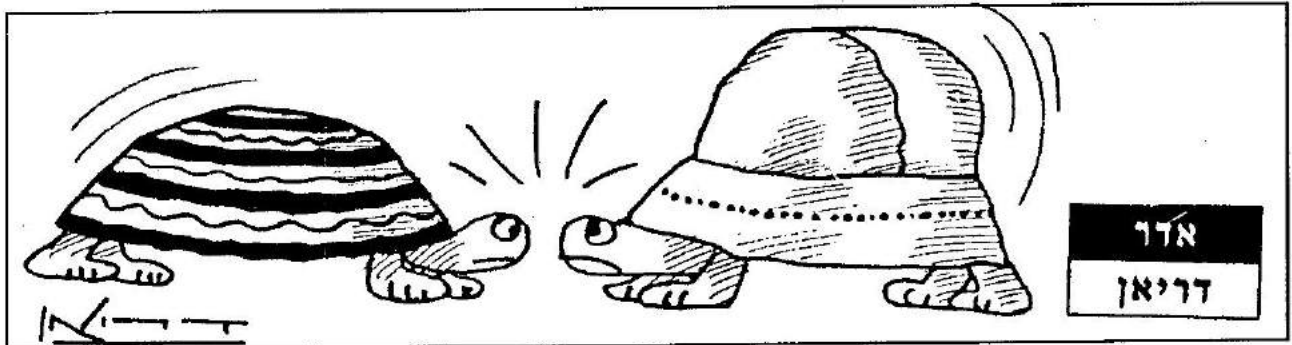
הפסיכולוג הנודע אריק אריקסון מציין בספרו "זהות - נעורים ומשבר", שללא מורשת אין ארגון ואין משמעות לרצף-הזמן של האדם - ובפרט של המתבגר המגבש את עולמו. האנתרופולוג קליפורד גירץ רואה בתרבות מערכת של מושגים, תפיסות, סמלים וטקסים שבמסגרתם הפעילות האנושית מקבלת את משמעותה - המשמעות של מצבו ופעילותו של האדם בתוך הסיביבה בה הוא חי.

אריקסון מציין שהמורשת מאפשרת פרספקטיבת זמן של העבר והעתיד והבנתם, אפשרות של התמצאות במרחב הזמן והמקום, והרגשה של אחדות עם בני אנוש אחרים - ואף תחושה של אחדות פנימית. בלא תפיסת משמעות כזו - ותהיה חבויה ככל שתהא כ"ידרך חיים", סובל הנוער ממבוכת ערכים שיכולה להיות מסוכנת באופן ספציפי ליחיד ובטווח ארוך מסוכנת למארג החברה בכלל ובפרט לגבי זהותה ומהלך חייה.

דברים אלה משמעותיים ביתר שאת לגבינו, במקום ובזמן בו אנו נמצאים בעת משבר מתמשך בתרבות ובהגות של החברה הישראלית.

שסע בין המחויבים לדת לאלה שעזבו

היהדות היתה דתו של העם היהודי והגדירה את זהותו. כיום, כאשר רוב רובו של העם הוא חילוני, מהווה היהדות מרכיב של התרבות שלו. חלק מתרבותו אינו אך יהודי אלא אוניברסלי, וכמובן שמתקיימים יחסי גומלין בין המרכיב הייחודי-היהודי והמרכיב האוניברסלי שלו.

הומניזם מסביב לעולם

חנה סמילן

הומניסטים יהודים בארצות חבר העמים

האגודה ההומניסטית, בארצות חבר העמים, הוקמה באוקטובר 1991 ומרכזה במוסקבה. כראשה עומד ד"ר סמיון אבוסטיביץ, המקיים קשר פעיל עם למעלה מ-35 קהילות ואירגונים יהודים המגלים עניין בנושא ורואים בו אמצעי ללימוד היהדות כתרבות חיה, המתבססת על מורשת העבר אך משוחררת מכפיה דתית. במסגרת הפעילות השוטפת מתקיימים סמינרים למרצים, ימי עיון, קורסים ביהדות והומניזם במקומות שונים.

להלן דוגמאות מספר לקשר שנוצר בין יהודים בבריה"מ לבין האגודה ההומניסטית:

אירינה קשטנובה מחברובסק, רוסיה כותבת:

"...אני, יהודיה על פי דרכוני אבל ליהדות הגעתי רק לפני שנה. עד כה דחיתי את המילה יהודי, אבל משהו קרה לי, רציתי להימצא בקרבת אותם אנשים. גיליתי בהם עניין... שיחק לי המזל ונקלעתי לאגודה למען יהדות ההומניסטית..."

אולגה ופולנקו, דוקטור לפסיכולוגיה באוניברסיטת קזחסטן, רכזת הקבוצה ליהדות ההומניסטית באלמה-אטה כותבת:

"...אני חושבת שהאגודה קמה בזמן הנכון ובמקום הנכון..."

סרגי ברימן, רכז קבוצת-הנוער היהודית בחארקוב, אוקריאנה כותב:

"...רעיונות היהדות ההומניסטית תואמים את אמונותי לעומקן..."

אינה גרסימובה כותבת ממינסק: "בחרתי ביהדות ההומניסטית... "אמי נולדה בעיירה יהודית קטנה בביילורוסיה... גדלתי בין רוסים ובין יהודים, אבל מאז ילדותי נחשבת לרוסיה, ואני עצמי האמנתי בכך."

חנה סמילן היא מנהלת משרד תחיליה בירושלים.

לא הבחנתי בלאומיותם של חברי... שמעתי יידיש כפולנית וכביילורוסית... על יהדות התחלתי לחשוב ברצינות לראשונה רק בסוף שנות ה-80, לאחר שקראתי ספר של אילייה ארנבורג. הסתבר לי שאנשים דגולים רבים, בעבר ובהווה, היו יהודים. כמו כן נודע לי על קיומם של יהודים חילוניים וכי חילוניותם לא מונעת מהם להרגיש עצמם יהודים... כמה הרצאות של ד"ר זאב כץ שבא במיוחד מישראל, וסיפר על התנועה ההומניסטית, גרמו לי לבחור באורח סופי ומוחלט ביהדות ההומניסטית. זו החוליה המקשרת שהיתה חסרה לי.

צרפת:

ב-14.4.94 יצאה "ועדת הקישור של 11 אירגונים יהודיים חילוניים בצרפת" בהכרזה על תמיכה בתהליך השלום בין ישראל לאש"ף וליתר ארצות ערב במזה"ת. הועדה מגנה כל נסיון תוקפנות שתכליתו הכשלת המו"מ לשלום וקוראת לאירגון לצאת בהפגנות למען תמיכה כמהלכים פוליטיים אלה. כמה משלחות של האירגונים ההומניסטיים היהודים מצרפת ומבלגיה תשתתפנה בכנס הפדרציה הבינלאומית שיערך בספטמבר במוסקבה.

פינלנד:

תוכניות לימוד אלטרנטיביות ללימודי דת בבת-י-ספר בפינלנד. מתוך הכרה שהחינוך הוא תנאי לחירות האדם, פעלו האירגונים ההומניסטיים בפינלנד למען החדרת נושא חופש האמונה לבתי-ספר בארצם, והצליחו להכליל את נושא "פילוסופיית החיים" כנושא אלטרנטיבי ללימודי הדת בבת-י-ספר בפינלנד. יש לציין ש-5 אוניברסיטאות בפינלנד, לרבות האוניברסיטה הפתוחה, מציעות

תוכניות לימוד להכשרת מורים בנושא "פילוסופיית החיים".

בנגלדש:

בימים אלה הופצה בקשה של האירגון ההומניסטי הבינלאומי, ה-IHEU, לכל האירגונים החברים בו, למען יניעו את ממשלותיהם לפנות לשלטונות בנגלדש בתביעה למנוע את הוצאתה להורג של הסופרת הצעירה ד"ר טסלימה נאסרין, לוחמת אמיצה למען חופש הדיבור וזכויות נשים, המואשמת ע"י מוסלמים קיצוניים בפגיעה בשמו ובכבודו של אלה. בינתיים נאלצה למצוא מקלט בשבדיה, והבטיחה להמשיך במאבקה למען שחרור האשה וחינוכה, ונגד האובסקורנטיות.

טסלימה נאסרין

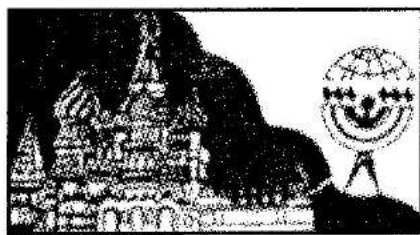
הודו:

אנו מצטרפים להומניסטים הרבים המברכים את האגודה ההומניסטית החילונית ההודית, ואת ביטאוניה המצויין "הסקולריסט", לרגל חגיגת יובל 25 שנים לקיומם, ומאחלים להם המשך עבודה פוריה במאבקם למען קידום ערכי ההומניזם בהודו.

הכנס הבינלאומי ה-5 של הפדרציה של יהודים הומניסטים

מוסקבה, 22-25 ספטמבר 1994.

הכנס ימקד דיוניו בנושא: "המשמעות של להיות יהודי", ויפגיש מאות יהודים הומניסטים מארצות חבר העמים עם חבריהם שיבואו מכל רחבי תבל.

בין דת למוסר

יוסי זיו

עורכים דניאל סטטמן ואבי שגיא
הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ד,
208 עמ' (ועוד 39 עמ' באנגלית)

"האם אהובה היא החסידות (על האלים), מפני שחסידות היא, או מפני שהיא אהובה על כן היא חסידות?" שאלה זו ששואל סוקרטס את אותיפרון בדיאלוג האפלטוני הקרוי על שמו, מציגה את מוקד הבעיה שבקשר (אם הוא בכלל קיים) בין דת ומוסר. וכבר אמר ווייטהד כי "הכל הערות שוליים לאפלטון", ואיך זיל גמור. למה מתכוון סוקרטס בשאלה, ומה משתמע מן התשובות האפשריות לשאלתו? אנסה לפשט: יש הטוענים כי מצוות האל הן טובות/מוסריות. מדוע הן טובות, האם משום שהן טובות לעצמן, כלומר שמטבען הן טובות, או שמא הן טובות משום שהאל ציווה עליהן? אם הן טובות לעצמן, הרי שאינן תלויות בציווי האלוהי, והאדם בתבונתו יוכל להכירן בעצמו ולהבדיל בין טוב לרע, כך שהאל והדת "מיותרים" מבחינת המוסר. ואם הן - המצוות - טובות מפני שהאל ציווה עליהן, הרי אחת משתיים: או שהאל, משום שממהותו הוא טוב, ציווה לנו מצוות טובות, או שנקבל ללא נימוק כי כל מה שמצווה האל הוא טוב, רק מפני שכך הוא ציווה. למה? ככה! זוהי פשוט שרירות רצונו של האל. לגבי האפשרות הראשונה מתעוררת השאלה: "מניין לנו שהאל הוא טוב?" ואם הגענו לבדנו להכרה כי האל הוא טוב, הרי אנו מסוגלים להבדיל בין טוב לרע, ושוב האל והדת "מיותרים" מבחינת המוסר. ולגבי האפשרות השנייה, קשה להניח שהאנשים הקושרים מוסר בדת יחבבו את אפשרות שרירות רצונו של האל כעונן המוסר. יוצא מכאן כי המוסר הוא עצמאי ואיננו תלוי כלל בדת! חלק גדול מן המאמרים בספר המגוון והמעניין שלפנינו מנסים להתמודד עם הבעיה ולקשור מחדש את הקשר אותו פרם אפלטון (סוקרטס!).

התלות בין מוסר לדת

סטטמן ושגיא מבחינים במאמרם בקובץ בין מה שהם קוראים "תלות חזקה" ו"תלות חלשה" של המוסר בדת. התלות החזקה משמעותה כי המוסר אינו עצמאי והוא מותנה באל, כלומר שאין קיום למוסר ללא הדת ("באין אלוהים הכל מותר"). ואילו התלות החלשה היא תלות אשר בה הדת מסייעת לאדם לממש את דרישות המוסר, גם אם המוסר הוא עצמאי. ללא מוטיבציה דתית ובגלל תכונותיו וחולשותיו, לא היה האדם מסוגל (או שהיה מתקשה מאוד) לממש את דרישות המוסר. נראה זאת בדוגמה: נניח שאנחנו מהוננים בתכונה המאפשרת לנו לקבוע איזה תבשיל הוא טוב ואיזה רע, עדיין יתכן כי למרות יכולת ההבחנה העצמאית הזאת, אין לנו כשרון בישול, ולכן נזדקק לספריה של רות סירקיס. שגיא וסטטמן טוענים כי במסורת היהודית מקובלת דווקא התלות החלשה שבין מוסר לדת. מעניין כי דווקא אחד מאבות הפוזיטיביזם הלוגי, לודוויג ויטגנשטיין, אימץ את התלות החזקה, שנראתה בעיניו עמוקה יותר.

יש מי שבוחר לבתק את הקשר הגורדי הזה באיבחה חדה אחת, ולטעון שמדובר בשני קטגוריות זרות זו לזו. זהו כמוכרן ישעיהו ליבוביץ. בקטגוריה הראשונה, הדתית, האדם מביע את מעמדו בפני האל הטרנסצנדנטי על-ידי הטלת עול המצוות על עצמו (בגישה זו רק עבודת האל הופכת את האדם ואת חייו לבעלי ערך), ואילו בשנייה, המוסרית, שהיא אליבא דליבוביץ קטגוריה אתאיסטית, האדם מביע את מעמדו בפני אדם אחר (והאדם הוא בעל ערך מוחלט). אם המוסר הוא קטגוריה "אתאיסטית", האם נאמר בכך כי האנשים הדתיים אינם יכולים להיות גם מוסריים? והלא ליבוביץ עצמו נחשב על-ידי רבים כסמל לאדם מוסרי (ישעיהו ברלין קורא לו "מצפונה של ישראל"). במאמר קצר, בהיר ומהנה מאוד, מסביר אליעזר גולדמן את הסתירה לכאורה. המתודה של ליבוביץ היא קנטיאנית ביסודה, ועל-פיה ערך המעשה נקבע על-פי כוונתו. אם מעשה נעשה מתוך כוונה דתית (נקבלת עול מלכות שמיים ועול תורה ומצוות), הרי שהמעשה דתי, אם נעשה

מתוך כוונה מוסרית, הרי הוא מעשה מוסרי. לפיכך בהתנגש נורמות או דרישות דתיות במוסריות, הרי אצל האדם הדתי תגבר הדרישה הדתית (ראה פרשת העקידה), ואילו אצל האדם המוסרי תגבר הדרישה המוסרית (אברהם היה חייב לסרב לאל). אולם, לפי ליבוביץ, ההלכה אינה טוטליטרית (וגם איננה פונדמנטליסטית), ויש הרבה מאוד מרחב של "רשות", אשר בו אין ההלכה נוקטת עמדה, ובמקרים כאלה הנורמה המוסרית תקפה גם עבור האדם הדתי - למרות שאינו מכיר בתוקף המוחלט של המוסר.

בין "אדם אחרון" ל"על אדם"

המאמר שהוא בעיני היפה ביותר בקובץ, מאמר מאיר עיניים, בהיר ומרתק, הוא מאמרו של רוני אבירם, הדן בביקורת המודרניות של ניטשה. המודרניות הכרוכה בחילון והתמוטטות הדת (שהרי האלוהים הומת), וברעיון הפרוגרס, המניח כי האדם באמצעים רציונליים יכול להגיע אל האמת, סופה שתגיע לסתירות פנימיות ותתמוטט (משום שאולי אין "אמת", ומשום שהאדם גם אינו יכול להגיע אליה), וסופה שתגרום לחיסולו של הדחף המהותי ביותר לאדם - הדחף לטרנסצנדנציה. הדחף הטרנסצנדנטי מתבטא בהתגברות עצמית, ב"רצון לעוצמה" ברמות שונות. המסגרת הדתית, שבתוכה פעלו אישים דתיים (Homines Religiosi) בודדים שמימשו את הטרנסצנדנטיות, והשפיעו כמו שמש על האנושות, נתנה טעם ומשמעות לחיי האנשים הפשוטים. התמוטטות הדת ועליית המודרניות, יגרמו להיווצרות טיפוס אדם חסרי דחף טרנסצנדנטי, כאלה המונעים על-ידי כינוניות, פחד מכאב, חריצות יתר "אובייקטיביות" מחקרית, רדיפת כבוד כרונית וצבירת רכוש. אלה טיפוס האדם הדמוקרטי, המדעי והבורגני. זהו "האדם האחרון", אדם שיפול כטרף קל בידי דיקטטורים. אבל זהו רק שלב שהתגברות עליו בכל זאת תוביל אל "העל אדם".

בספר מאמרים נוספים, אך, בשל קוצר היריעה, לא אוכל להזכירם. חבל שהקובץ המעניין הוא "יהודוצנטרי", וכמעט ולא מוצגות גישות נוצריות ומוסלמיות לקשר שבין הדת למוסר.

ד"ר יוסי זיו הוא מרצה לפילוסופיה

משפחות צד צדו צדו

ספרים חדשים

זאב כץ

אנתולוגיה ליהדות חופשית הומניסטית

קיימת ספרות עניפה ביותר כמעט על כל נושא הכרוך במחשבת ישראל. אולם, בכל הזרם העצום של פרסומים בשטח זה, כמעט שאין כתבים הכוללים חומר על ההומניזם היהודי - במיוחד זה החילוני, שהתפתח בזמן החדש מאז היציאה מהגטו. בשלוש מאות השנים האחרונות עסקו הוגים שונים בניסוח חדש של היהדות ברוח הומניסטית-חילונית. ביניהם גדולי יצירה ומחשבה בתרבות היהודית המודרנית ומנהיגים ידועי שם, שבעצם היו "תיאיסטים" אורתודוקסים, רפורמים וקונסרבטיבים. הם פיתחו רעיונות, אשר במרוצת הזמן יצרו את המסד לעיצובה מחדש של היהדות ברוח מודרנית חילונית.

הוגי החילונית המודרנית

בעקבות האמנסיפציה החלה בקרב העם היהודי מהפיכה מרחיקת לכת: דמוגרפית, כלכלית, תרבותית ודתית. התפתחו תהליכים של אינטגרציה כלכלית ותרבותית ושל חילון. במקביל להופעתה והתרחבותה של התנועה הלאומית היהודית והעליות לארץ-ישראל, נוצרה תרבות יהודית וזהות יהודית חדשה. על רקע התפתחויות אלה הופיעו הוגים - כגון: שפינוזה ומנדלסון, בובר וקפלן; ומנהיגים - כגון: הרצל ונורדאו, ויצמן וכן-גוריון ורבים אחרים - אשר שינו את פני היהדות והזהות היהודית בזמן החדש. במקביל הופיעו מייסדי התרבות היהודית החדשה - מנדלי ושלוס-עליכס, ביאליק, טשרניחובסקי ואחרים. בסוף המאה הקודמת ובמאה הנוכחית מתפתחת המחשבה היהודית החילונית והחופשית כשהיא מגובשת יותר. בין הראשונים אנו מוצאים את אחד-העם ודובנוב, זיבוטינסקי והוראס אלן. בעשורים האחרונים מתארגנות תנועות וקבוצות של יהודית חילונית הומניסטית בארה"ב, בקנדה, באירופה המערבית, בדרום-אמריקה, באוסטרליה ובישראל. אנו מוצאים תנועה הומניסטית מתפתחת גם

זאב כץ הוא מרצה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית.

ברחבי בריה"מ לשעבר. בקרב התנועה מופיעים הוגים, כגון: יהודה באואר, שרווין וויין, חיים כהן ואלברט ממי. שום תנועה רעיונית-ערכית אינה יכולה להתקיים בלי ספרי יסוד ובלו אסופת מקורות. יש צורך דחוף בספר לימוד ועיון שיכול לשמש מסד לחינוך ודיון ברוח היהדות החופשית ההומניסטית. הוחלט, איפוא, עם כינון הפדרציה הבינלאומית של היהודים ההומניסטים בשנת 1986, להכין ולפרסם אנתולוגיה שתוכל למלא תפקידים אלה.

האנתולוגיה מורכבת משלושה חלקים עיקריים:

חלק א - אישים "הקרובים ברוחם". הוגים: כרוך שפינוזה, מרטין בובר, אלברט איינשטיין, מרדכי קפלן, א.ד. גורדון. מנהיגים: בנימין זאב הרצל, חיים ויצמן, דוד בן-גוריון, לואיס ברנדייס. סופרים: י.ל. פרץ, מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, ת.נ. ביאליק.

חלק ב: פורצי דרך הוגים ומנהיגים: אחד העם, שמעון דובנוב, חיים זיטלובסקי, הוראס קאלן, מאקס נורדאו, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, יצחק דויטשר, דב בר בורוכוב, אמה גולדמן. מדענים: זיגמונד פרויד, חנה ארנדט, אריך פרום, יעקב ברונובסקי, אברהם מסלוב, סידני הוק. סופרים: י.ח. ברנר, רחל, שאול טשרניחובסקי, אברהם שלונסקי, יהודה עמיחי.

חלק ג: מעצבי היהדות ההומניסטית החילונית

צפון אמריקה: שרווין וויין, דן פרידמן, מאקס רוזנפלד, הרשל הארטמן, שאול גוזמן, איצ'י גודלדברג, מורס שאפס, יוסף שומן, גרגוריו קלימובסקי, אירופה: ישעיהו ברלין, אלברט ממי. ישראל: חיים כהן, יהודה באואר, זאב כץ, אורי רפ, שוניה בן דור, נתן רוטנשטרייך, אביבה אביב, יעקב מלכין, צופיה מלר, שולמית אלוני, יהושפט הרכבי, יאיר צבן. עמוס עוז, א.ב. יהושע, יזהר סמילנסקי.

האנתולוגיה כוללת ביוגרפיה קצרה של כל אחד מהכותבים וכן קטעים קצרים מכתביו המשקפים ככל האפשר את דעותיו בענייני יהדות. היא תופיע בשפה האנגלית. במקביל מופיעה בימים אלה בהוצאת תחיליה והמכון ליהדות חופשית - מקראה על הומניזם יהודי בשפה הרוסית.

אליעזר שביד - להגיד כי ישראל היא הצדקת אלוהים במחשבת ישראל מתקופת המקרא ועד שפינוזה. תג הוצאה לאור, תל אביב, 94 דיון בשאלת צדקת אלוהים מול הרוע הנעשה תחת השגחתו בארץ, חקר צדקת אלוהים מן התנ"ך והתלמוד - איוב, הרוגי מלכות, המשך בהגות ימה"ב - רס"ג, הרמב"ם, דיב"ל, עד לזמן החדש - שפינוזה, השואה וימינו.

יעקב כהן - מורים לזמן נבון עיונים בהגותם של אבהם יצחק הכהן קוק ומרדכי מנחם קפלן. הוצאת עקד, 93 בין פרקי הספר: הלכה וחברה מודרנית, מיסטיקה ושכלתנות, חיפוש אלוהים, לבטים ותשובה, גלות וגאולה, יהדות ודמוקרטיה, האישה, יהדות ואסתטיקה.

רוזי ואסתל רייסל זיקה חילונית ליהדות הוצאת הקיבוץ המאוחד, 94 חיבור אישי של שני ניצולי שואה, נסיון למצוא מכה משותף ליהדות החילונית והדתית על סמך המורשת ההיסטורית והמוסרית של המקרא.

נתן אביעזר - בראשית ברא בריאת העולם ע"פ המקרא והמדע. הוצאת בר-אילן, 94 נסיון להראות שהמדע המודרני מתיישב עם בריאת העולם והתפתחות היקום כפי שתוארו בתורה. המדע אינו סותר את סיפורי הבריאה ומשמש כלי חשוב להבנתם.

מנחם פיש מדע, ראציונליות ותלמוד תורה הוצאת הקיבוץ המאוחד, מכון ון-ליר, 94 בחינת טקסטים תלמודיים מנקודת מבטו הפילוסופית של המדע. מציאת דמיון בין הגות התנאים לשיח המדעי בן ימינו.

זאב כץ, ולדימיר אוריוול מקראה למחשבה יהודית הומניסטית הוצאת תחיליה, 94 אסופה של הוגים יהודים מן הזמן החדש (ברוסית).